

О.А.Арипов

Ўзбекистонда кичик
бизнес ва хусусий
тадбиркорликни
давлат томонидан
тартибга солиш

«Фан»

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРАЛИГИ

НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК-ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ОЙБЕК АРИПОВ

**ЎЗБЕКИСТОНДА
КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ
ТАДБИРКОРЛИКНИ ДАВЛАТ
ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ**

836884
TOMU
sonasi 2/3

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
"Фан" нашриёти
Тошкент – 2012

УДК 334.722
ББК 65.9(5Ў)09
А 75

Монографияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни Ўзбекистон шароитида давлат томонидан тартибга солишнинг назарий ва амалий асослари тадқиқ этилган. Миллий иқтисодий таркибида фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик (бизнес) субъектларини ривожлантириш заруриятининг назарий жиҳатлари очиб берилган. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишнинг ҳозирги даврдаги ҳолати ҳамда амалдаги вазиятлари аниқланган. Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози даврида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг давлат томонидан тартибга солишдаги ўзига хос жиҳатлари ёритиб берилган. Ушбу секторни давлат томонидан тартибга солишда юзага келган муаммоларни таҳлил қилиш натижа-сида илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқилган. Шунингдек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда уни давлат томонидан тартибга солишда янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш билан боғлиқ назарий ёндашувлар тая-сия этилган.

Монография мутахассислар, илмий ходимлар, ўқув юртлари педагог ва талабаларни учун мўлжалланган. Бироқ унда кўтарилган муаммоли масалалар кенг китобхонлар оммаси, давлат идораларида фаолият кўрсатаётган раҳбар ходимлар учун ҳам кизиқарлидир.

Масъул муҳаррир:

иқтисод фанлари доктори, профессор *Т. Э. Эргашев*

Тақризчилар:

иқтисод фанлари доктори, профессор *Ҳ. П. Абулқосимов*

иқтисод фанлари доктори, профессор *Ш. Н. Зайнутдинов*

юридик фанлар доктори, профессор *Й. Р. Раҳимов*

ISBN 978-9943-19-157-0

© Ўзбекистон Республикаси ФА
“Фан” нашриёти, 2012 йил

КИРИШ

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, унинг фаолиятига қулай шароитлар яратиш мақсадидаги чора-тадбирлар йил сайин кенг қўламда амалга оширилмақда. «Жумладан, корхоналарнинг молиявий-хўжалик фаолиятига давлат ва назорат тузилмаларининг аралашувини кескин камайтириш, ...тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий ҳуқуқ ва эркинликларини сезиларли даражада кенгайтириш бўйича катта ишлар амалга оширилди»¹. Шу ўринда, ҳуқуқатимизнинг тадбиркорлик «...фаолиятига давлат органлари томонидан ноқонуний аралашув ва турли тўсиқлар қўйиш ҳолатларига йўл қўйилмаслик ҳисобидан қўллаб-қувватлаш бўйича чора-тадбирларни кучайтириш...»² борасидаги амалий ёндашувини алоҳида қайд этмоқчимиз.

Бироқ, маъмурий аралашувдан воз кечиш, мазкур секторни давлат томонидан бутунлай тартибга солинмаслигини билдирмайди. Аксинча, тартибга солиш мазмуни ва усуллари тадбиркорлик эркинликларига мослашган ҳолда такомиллаштирилиши зарур. Аммо, ҳозирга қадар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятига аралашиб, ёрдам ўрнига ҳалақит бериш ҳолларига тўла барҳам берилганича йўқ. Сабаби «...таъмағирлик, хизмат вазифасини суиистеъмом қилиш каби иллатлар учраб тураётганини инкор этиб бўлмайди»³.

Шу нуқтаи назардан Республика Президентининг қатор маъруза ва нутқларида «...тадбиркорлик, кичик ва хусусий бизнесга янада кенг эр-

¹ Ислом Каримов. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилидир // Халқ сўзи, 2010, 8 декабрь. №236.

² Ислом Каримов. Асосий вазифамиз – ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Тошкент: Ўзбекистон, 2010. 64-бет.

³ Ислом Каримов. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилидир // Халқ сўзи, 2010, 8 декабрь. №236.

кинлик бериш, бюрократик тўсиқ ва говларни бартараф этиш бўйича зарур чора-тадбирларни амалга ошириш лозим»⁴ лиги ўқтирилади.

Биргина Самарқанд вилоятида «2008–2010 йиллар давомида 1391 нафар мансабдор шахс ...ўзганинг мулкани талон-тарож қилиш билан боғлиқ жиноятлар содир этгани учун жиноий жавобгарликка тортилган»⁵. Бу каби салбий ҳолатлар мазкур секторни давлат томонидан тартибга солишда жиддий муаммолар юзага келганини кўрсатмоқда.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш тўғрисида сўз борганда, «...шуни айтиш керакки, жойларда кичик бўлса ҳам ўз ишини, ўз бизнесини очишга интилаётган хусусий тадбиркорларни қўлаб-қувватлаш ўрнига, маҳаллий амалдорлар томонидан уларни кўролмаслик, қўлидан иш келадиган одамларнинг йўлига турли-туман гов-тўсиқлар қўйилаётганига асло тоқат қилиб бўлмайди»⁶.

Эътиборлиси шундаки, бундан роса 10 йил муқаддам Республика Президенти «...Андижон, Сурхондарё ва Самарқанд вилоятлари кенгашларининг сессияларида очиқ ва аччиқ гаплари»⁷ни айтган эди. Кейинги йилларда ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик «муаммоларига етарлича эътибор...»⁸ берилмаганлиги жиддий танқид қилинган.

Бироқ, Президентнинг 2010 йил 17 декабрда халқ депутатлари Самарқанд вилояти кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида

---

⁴ Ислоҳ Каримов. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади // Халқ сўзи, 2011, 22 январь. №16.

⁵ Самарқанд вилояти кенгашининг сессияси // Халқ сўзи, 2010, 18 декабрь. №243.

⁶ Ислоҳ Каримов. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилидир // Халқ сўзи, 2010, 8 декабрь. №236.

⁷ Ислоҳ Каримов. Иқтисодий эркинлаштириш – фаровонлик пойдевори // Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2001. 20–21-бетлар.

⁸ Ислоҳ Каримов. Қонун ва адолат устуворлиги эркин ва фаровон ҳаёт кафолатидир // Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2005. 30-бет.

ги нутқида, яна бир бор вилоят бўйича рўйхатга олинган қарийб 15 минг кичик бизнес субъектларининг 4 мингга яқини умуман фаолият кўрсатмаётганлиги қайд этилди⁹.

Юқоридаги қисқагина танқидий изоҳларимиздан шуни англаш мумкинки, «Ўзбекистонда ҳали бу йўналишда қилиниши лозим бўлган ишлар жуда кўп»¹⁰. Шундай экан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун иқтисодий шарт-шароитларни янада кенгайтириш, уларни қонунсизликдан ҳимоя қилиш ҳамон фавқулодда муҳим вазифалигича қолмоқда. Мазкур секторни янада юксалтириш, унга доир муаммолар ечимини ҳал этиш заруриятини чуқур ҳис этган ҳолда, ҳукуратимиз раҳбарияти томонидан 2011 йилнинг номи «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили» деб, эълон қилинди.

Бугунги кунга қадар ҳукуратимиз томонидан бизнес сектор фаолиятини яхшилаш борасида 400 га яқин ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжат қабул қилинган. Мамлакатимизда кичик бизнес субъектлари фаолияти учун ҳуқуқий жиҳатдан шарт-шароитлар кенг яратиб борилса-да, айрим ҳудудларда уларни етарли даражада амалга жорий этилмаётганлиги сезилмоқда. Жойларда «мулкка эгаллик масалалари ўз ечимини топмаётгани, ...айниқса, моддий манфаатдорлик тамойиллари бузилаётгани»¹¹ кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишига жиддий тўсқинлик қиломоқда.

Демак, Ўзбекистонда бизнес секторини ривожлантириш, уни давлат томонидан тартибга солиш соҳасида ҳозиргача ўз ечимини кутаётган жиддий муаммолар мавжуд. «Мулк даҳлсизлиги» қондасининг ишлаш механизми суст. Бунинг устига рағбатлантирувчи омиллар

⁹ Қаранг: Ислом Каримовнинг Самарқанд вилояти кенгашининг сессиясидаги нутқи // Халқ сўзи, 2010, 18 декабрь. №243.

¹⁰ Ислом Каримов. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, ҳалқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади // Халқ сўзи, 2011, 22 январь. №16.

¹¹ Ислом Каримов. Халқ дарди билан яшайлик // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиздир. 8-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2000. 323–324-бетлар.

таъсирини кучайтириш борасида анча меҳнат қилиш даркор. Давлатнинг иқтисодий дастаклари таъсирчанлиги ва самарасини ошириш зарур.

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга эътибор берилар экан, уни меркантил босқичдан чиқариш керак. Бизнес фаолиятида «ол - сот» формуласига амал қилишни чеклаб, кўпроқ ишлаб чиқаришга урғу бериш лозим. Чунки, ишлаб чиқарувчи-тадбиркор ёки инвестор-ишбилармон ҳали бизнинг ички бозорда ҳукмрон эмас. Аммо, «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили» деб эълон қилинган 2011 йилдан бошлаб, бу каби муаммоларни ҳал этиш билан боғлиқ бўлган ижобий ишлар кўлами янада кенгайишига ишончимиз комил.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалар Ўзбекистонда кичик бизнес секторини давлат томонидан тартибга солишда юзага келган муаммоларни чуқур ўрганиш, таҳлил қилиш ва унинг ечимларини амалда қўллаш, айни даврда заруриятга айланганлигидан далолат бериб турибди. Демак, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, уни бозор иқтисодиётида давлат томонидан тартибга солиш соҳасида шакланган муаммоларни ҳал қилиш ҳамда бизнес сектор фаолиятининг тобора кенгайиб боришини белгиланган истиқболли дастурлар асосида ҳаётга татбиқ этиш – иқтисодчи олимлар, маҳаллий бошқарув тизими – ҳокимликларнинг бош вазифаларидан бири ҳисобланади.

Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш муаммолари меркантилизмдан бошлаб, ҳозирги неокейнсчиликгача яратилган таълимотларда ўзига хос ўрганилган. Улар жаҳоннинг таниқли олимлари саналган меркантилистлар – Н.Барбон, Жон Ло, Томас Ман, А.Монкретъен, Ж.Стюарт. Иқтисодиётнинг классик назарийчилари – Ф.Кенэ, В.Петти, Д.Рикардо, А.Смит, кейнсчилик ёндашувлар тарафдорлари – Ж.Кейнс, Ф.Модильяни, П.Самуэльсон, Р.Солоу, Ж.Тобин, Ж. Тейлор, Н. Уоллес, М. Фридмен, И. Шумпетер, неокейнсчилик тарафдорлари – Ж. Б. Кларк, Р. Лукас, Т. Сарджент, Э. Прескотт, Ф. Хайек, Э. Хансен, Р. Харрод ва ниҳоят ҳозирги кунда дунё миқёсида

иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш соҳасида йирик асарлар яратган иқтисодчилар: С.Брю, Р.Дорнбуш, Р.Кэмпбелл, В.Леонтьев, В. Нордхаус, С. Фишер ва бошқалар томонидан ўрганилган. Айниқса, давлат томонидан тартибга солишнинг энг долзарб муаммолари Ж. Кейнс¹², М. Фридмен¹³, В. Леонтьев¹⁴, А. Маршалл¹⁵ томонидан таҳлил этилган ва бу соҳада амалий чоралар қўлланилган.

Россиялик иқтисодчи-олимлардан В.Афанасьев, А.Блинов, А.Бусигин, В.Власова, И.Ершов, Н. Кирчегина, В.Орешин, А.Петров, В.Рубе, А.Ходачек, Ф.Шамхалов ва бошқаларнинг асарларида ҳам, у ёки бу мазмунда кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солиш масалалари ўз аксини топган.

Ўзбекистонда давлат томонидан тартибга солиш муаммолари ҳамда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш бўйича фундаментал қоидалар Президент Ислом Каримов асарларида чуқур баён қилинган. Шунингдек, И.Искандаров, М.Шарифхўжаев, В.Шепелев, А.Ўмасов, С.Фуломов ва бошқа етакчи олимлар ишларида кичик бизнесни давлат аҳамиятига молик масалалари ўтиш даври билан боғлиқ ҳолда ўрганилган. Тартибга солишнинг иқтисодий механизмини ишга солиш масалалари Ҳ.Абулқосимов, Ё.Абдуллаев, Т.Иминов, Э.Махмудов, Ф.Саматов, М.Турсунхўжаев, Т.Эргашев, Б.Эркаев, А.Қодиров, Г.Фуломова ва бошқа етук олимлар томонидан ўрганилган.

Кейинги йилларда республикада А.Амбарцумян, М.Кархалов, Д.Суюнов, Х.Муфтайдинов, У.Ғофуров, И.Рустамова, Л.Ишмухамедова каби ёш олимларнинг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга бағишланган турли йўналишдаги илмий диссертациялари ёқланган.

---

¹² Кейнс Дж. М. (Keynes J. M.) Общая теория занятости, процента и денег (1936). Пер. с англ. М.: 1978.

¹³ Friedman M. A Theory of the Consumption Function. Prienston, 1957.

¹⁴ В. Леонтьев и его вклад в мировую экономическую науку // автор А. Гранберг. <http://institutiones.com/personalities/71-2008-06-12-11-10-29.html>

¹⁵ Маршалл А. Принципы экономической науки. М.: Прогресс, 1993.

Бироқ, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш, унинг меъёрий-ҳуқуқий ва иқтисодий дастаклар асосида самарали фаолиятини таъминлаш масалалари етарли ёритилмаган. Шунингдек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишда янгича иқтисодий фикрлаш билан боғлиқ чуқур назарий ишланмалар деярли ўрганилмаган. Бу эса иқтисодиёт фани олдига бизнес секторни макроиқтисодий жиҳатдан тартибга солишни чуқурроқ ўрганиш, унга давлатга қарашли иқтисодий механизмнинг таъсири юзасидан илмий-назарий ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш каби вазифаларни қўяди.

Муаллиф томонидан китобхоналарга тақдим этилаётган ушбу монографияда, республика иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда уни давлат томонидан тартибга солиш механизмини тадқиқ этиб, янада такомиллаштириш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш, асосий мақсад қилиб олинган. Бунга эса машҳур «Ўзбек модели» асосидаги принциплардан бири «Давлат – бош ислоҳотчи» тамойили асосида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини ҳар томонлама иқтисодий ва ижтимоий муҳофаза қилишнинг амалга оширилиши зарурлиги нуқтаи назаридан ёндашилган.

Монографиянинг назарий ва услубий асосини Президент Ислам Каримовнинг асарлари, маърузалари, Фармонлари, Ўзбекистон Республикасининг ушбу мавзуга оид Қонунлари ва Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, шунингдек, иқтисодиёт асослари ва бизнес назариясига оид махсус илмий адабиётлар ва манбалар, республика ва хорижий мамлакатларда чоп этилган илмий адабиётлар, журнал ҳамда газеталар ташкил қилди.

Монографияда назарий ва амалий жиҳатдан илмий исботланган тавсияларни ишлаб чиқишда муаллиф томонидан 1993; 2003 ва 2007 йилларда Наманган вилоятида ўтказилган ижтимоий тадқиқот натижалари асос қилиб олинган.

Монографияда келтирилган назарий ва амалий манбалардан вилоятларда фаолият кўрсатувчи кичик бизнес ва хусусий тадбиркор-

лик субъектларини маҳаллий ҳокимлик томонидан қўллаб-қувватлаш дастурларини ишлаб чиқишда, бизнес субъектлари учун хизмат кўрсатувчи инфратузилманинг амалий фаолиятини оширишда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, бошқариш ва уни давлат томонидан тартибга солиш доирасида узоқ муддатли истиқболни ишлаб чиқиш, белгилаш ва амалга оширишда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш бўйича услубий қўлланмалар тайёрлашда¹⁶ ҳамда «Иқтисодиёт назарияси», «Менежмент», «Кичик бизнесни бошқариш», «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик» фанлари бўйича бир қатор мавзуларни ёритишда, талабалар, меҳнат жамоалари, идора ходимлари ва раҳбарлари ҳамда аҳоли ўртасида бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида иқтисодий билимлар тарғибот-ташвиқотида, шунингдек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари фаолиятининг ҳудудий тартибга солиш механизми ишини яхшилаш мақсадида илмий манба сифатида фойдаланиш мумкин.

---

¹⁶ Ушбу йўналишда Давлат мулкни бошқариш қўмитасининг 7 сентябрь 2000 йил 19/4-сонли Қарорига кўра, республикада биринчи бор «Методика определения потребности обучения кадров для малого и среднего бизнеса» мавзусидаги услубий ишни тайёрлаш ва амалда қўллаш жараёнларида муаллиф ҳам иштирок этган.

I БОБ.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Терминология

Ўзбекистонда амалга оширилаётган бозор ислохотларининг муваффақияти, энг аввало, мулкий муносабатларнинг ўзгариши, турли хўжалик юритиш шакллариининг ривожланиши ва бунинг учун давлат бош ислохотчи сифатида иқтисодий имкониятлар яратиб бераётганлиги билан характерланади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумати иқтисодий имкониятларни кучайтиришга гоят катта эътибор бериб келмоқда. Бу ишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторини ривожлантириш, уни бошқариш ва тартибга солишга муҳим ўрин берилди. Шу сабабли, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка доир атамаларнинг назарий моҳиятини тушуниш ва уларни фарқини билиб олиш зарурияти тугилади.

Бугунги кунга келиб, бозор иқтисодиётига ўтиш сари амалга оширилаётган ислохотларнинг асосий маъноси «...кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга кенг йўл очиб...»¹⁷ беришдан иборат бўлмоқда. Фарба замонавий тадбиркорлик фаолияти «бизнес» атамаси орқали ифодаланади.

---

¹⁷ Ислон Каримов. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омиллари // Халқ сўзи, 2010, 8 декабрь. №236.

«Бизнес» нафақат алоҳида шахс, балки бутун жамият, давлат учун ҳам зарурдир. Бизнес жамиятдаги иқтисодий фаолиятни рағбатлантирувчи, қувватловчи ва тезлаштирувчи ўзига хос куч, таъбир жоиз бўлса, «социал-энергетик майдон» сифатида хизмат қилади. Бизнес ва бизнесменлар туфайли бозор иқтисодиёти ўзини ўзи ўстирувчи, ўз устида тинимсиз ишлашни талаб қилувчи самарали фаолият шакллари юзага келтирувчи иқтисодий жараёндр.

«Биз кичик бизнесга, хусусий тадбиркорликка нисбатан республикамизни иқтисодий жиҳатдан жадал ривожлантиришни таъминлайдиган омил деб қарамоғимиз лозим. Айни шу хусусий сектор – энг ҳаракатчан, энг ташаббускордир. Агар хусусий секторнинг ривожланиши учун қулай шарт-шароитлар яратиб берилса, у иқтисодиётимизни танглиқдан олиб чиқишга қодир локомотив бўлиб хизмат қилади»¹⁸.

«Бизнес» тушунчасининг синонимлари – «тижорат», «корчалонлик», «савдогарлик», бўлиб, «пул қилиш» билан боғлиқ ишни бажариш ёки ана шундай фаолият туридир. Бизнес – хўжалик субъектларининг фаолият соҳаларини ва унинг иқтисодий манфаатларини характерловчи умумиқтисодий термин ҳисобланади.

Бугунги кунда «бизнес» тушунчаси фаолиятни миқдор ва ҳажм жиҳатдан ҳам ифодалайди. Масалан, ишчилар сонига ёки капитал айланмасига қараб кичик, ўрта ва йирик бизнесни фарқлаш мумкин. Аммо, қандай ҳажмда ёки шаклда бўлишига қарамай бизнес «таркиб топган бозор амалиёти шакллари ва аниқ фаолият услубларидан фойдаланиб, бозорда ва бозор иқтисодиёти субъектлари орасида хизматлар ва товарлар айирбошлаш билан боғлиқ масалани ечишга йўналтирилган фаол ишчанлик машгулотидир»¹⁹.

Кўпинча «ишбилармон» тушунчасини «бизнес» тушунчаси билан боғлашади. Чуқурроқ таҳлил қиладиган бўлсак, ҳақиқатда уларнинг «ўзаги» бир, лекин мазмунида фарқ бор. «Ишбилармон» «тадбиркор»га кўра, универсал қўлланиладиган тушунчадир. Ўзбек

¹⁸ Ислам Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида // Ўзбекистон буюк келажак сари. Тошкент: Ўзбекистон, 1999. 342–343-бетлар.

¹⁹ Абдурахманов М., Кодиров Б. Малый бизнес в США // Тезисы докладов ТТЭУ, Ташкент, 1996. С. 51.

тилида ишнинг кўзини биладиган, яъни бирон-бир ишни маромига етказиб бажарадиган шахсларни ҳам «ишбилармон» деб аташади. Бундай ёндашув халқаро миқёсда ҳам ўз тасдиғини топган. Масалан, Жоржтаун Университетининг доктори Дерек Либерт фикрича, ишбилармон тинимсиз – «бетўхтов маромда» ишлайдиган шахсдир. Ишбилармонлар ўз ишларини ташкил этиб, шу ишни «бир текис» олиб бориш учун «соғлом маҳорат даражасини бетиним ҳаракатда сақлаш ва тўлдириб туриш»ни «ҳаводек зарур» деб ҳисоблайдилар²⁰. Биз албатта, қонун доирасидаги ишбилармонликни назарга оляпмиз.

Россиялик иқтисодчилар эса «ишбилармонлик фаолияти – бу, энг аввало, қўлидаги озми-кўпми бойлигидан бизнес билан шуғулланиш учун фойдаламадиган фаол ва ташаббускор кишининг интеллектуал фаолияти», деб қарайдилар. «Айнан – у «динамизм», «дадиллик», «ташаббус» каби тушунчалар билан қўшилиб кетувчи ишбилармонлик кўпгина самарали ғояларни рўёбга чиқаради»²¹ – деб таъкидлайдилар.

Демак, халқаро иқтисодий муносабатларда қўлланиладиган «ишбилармон» тушунчасига гарбда кўпроқ машҳур бўлган «бизнесмен» тушунчаси тўғри келганлиги туфайли уни кенгроқ тушуниш керак. Бу термин моҳияти «тадбиркорлик»ни ҳам ўз ичига қамраб олгани билан бир-биридан фарқланади.

Фикримизча, «тадбиркор» жисмоний шахс сифатида ўз фаолиятини таваккалчасига амалга оширса, «менежер» юридик шахс мақомидаги корхонани бошқариш орқали ўз фаолиятини амалга оширади. Мавжуд иқтисодий адабиётларда «тадбиркор», «менежер», «бизнесмен» каби атамаларни бир хил тарзда талқин этиш ҳар хил мазмунга эга бўлган бу иқтисодий атамаларнинг маъносини бузади. Аслида бундай фаолиятлар билан шуғулланиш, бир - биридан фарқ қилувчи хусусиятларга эга.

Агар 1.1-чизмадаги ҳолатни таҳлил этадиган бўлсак, бизнес кенг маънодаги тушунча бўлиб, тадбиркорлик, ишбилармонлик, мулкдор-

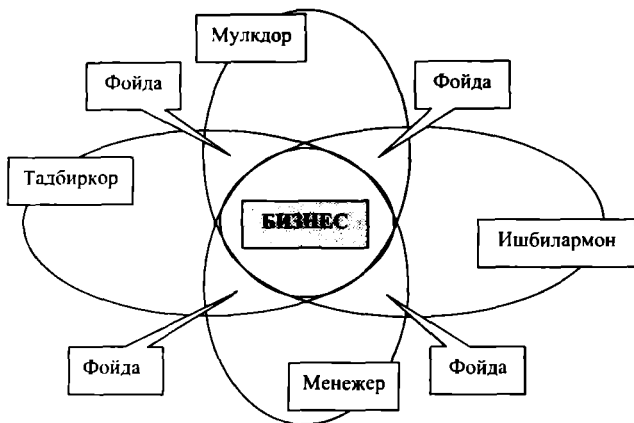
²⁰ Дерек Либерт. Ишбилармонлик унсурлари // Солиқ тўловчининг журнали. 1996. №5-6. 33-бет.

²¹ Жизнин С., Крупнов В. Қандай қилиб бизнесмен бўлиш мумкин? (рус тилидан тарж.) Тошкент: Ўқитувчи, 1992. 5-бет.

лик, бошқарувчилик унинг таркибига кирувчи торроқ доирадаги тушунчалардир. Бизнесда турли-туман бозор субъектларининг ўзаро манфаатли ёки фойда олишга йўналтирилган муносабатларини кўриш мумкин. Фойда ёки манфаатдорликни ошириш эса ҳар қандай бозор субъектининг устувор мақсади ҳисобланади.

1.1-чизма

Бизнес билан боғлиқ тушунчаларнинг ўзаро алоқадорлиги²²

Бироқ, бизнесда асосий ҳал этувчи хусусият – новаторлик (янгилик киргизувчанлик), янги гоёларни излаш ва унинг ечимини қидириш, фақат тадбиркорлик фаолиятига хос бўлгани учун, бу унинг ажралиб турувчи хусусиятидир.

Тадбиркордан бошқа ҳўжалик юритувчи субъект фаолиятида новаторлик кўринмайди. Чунки, улар фойда ёки манфаатдорликка интилишлари мумкин, лекин ташаббускорлик асосидаги ижодий ёндашувларини намоён этмайдилар. Шунинг учун ҳам тадбиркор вақти келганда жуда катта фойда олишга муваффақ бўла оладиган шахс ҳисобланади.

²² Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Тадбиркор, ишбилармон (бизнесмен), менежер ва мулкдор тушунчаларининг бир-бирдан фарқи ва фаолиятидаги ўзига хослик²³

Хусусият тури	Тадбиркор	Ишбилармон (бизнесмен)	Менежер	Мулкдор
Қобилиятдаги мойиллик	Ташаббускорлик, удаабурронлик, изланувчан табиатли, ижодий фаолият билан шугулланувчи	Эришилган муваффақиятни мустаҳкамлашга кучли интилувчи	Бошқариш қобилиятига эга бўлган ёлланувчи	Мулкни қадрсизлантирмаслик йўлида фаолият олиб боровчи
Доимий иши	Ҳаяга эга бўлган одам	Фойда келтирувчи иш билан машғул одам	Корхона манфаати йўлида фаолият кўрсатувчи одам	Мулкни ижарага берувчи одам
Молиявий манбаси	Бошлангич капиталга эга бўлмаслиги мумкин	Капиталга эга	Корхона капиталини шакллантиради	Доимий даст-моейсига эга
Таваккалчилик қилиш даражаси	Таваккалчиликка мойил	Доимийликка интилган, фикрлаш ва ҳаракатларида консерватор, менежерга хос талантга эга	Таваккалчиликни ўз зиммасида эмас, балки корхона миқёсида олиб боради	Ўз мулки доирасида таваккалчиликка мойил
Оладиган улуши	Тадбиркорлик фойдасини олади	Капиталдан келган даромадни олади	Корхона келтирган даромаддан иш хақи олади	Мулкдан дивиденд ёки фойз сифатида шаклланган даромадни олади
Талантининг келиб чиқиши	Новатор, худо берган талант соҳиби	Амалий фаолиятида шаклланади	Билим олишда юзага келади	Мулк қийматини ошириш ёки сақлаб қолишда намоён бўлади
Қобилиятнинг ноқирлиги	Ҳаётда жуда кам учрайди	Ҳаётда доим учраб туради	Ҳаётда учрайди	Ҳаётда мавжуд

²³ Жадал муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

«Тадбиркорлик» ва «бизнес» каби атамалар фойда олиш ва зарар кўриш натижасига эга бўлган товарлар ва хизматларни айирбошлаш бўйича якуний операцияларни амалга оширишни ифодалайди. Ҳар икки тушунча пул топиш мақсадидаги иш билан шугулланиш ва бундай соҳада қатнашувчилар орасидаги муносабатнинг намоён бўлишини акс эттиради.

Шундай қилиб, бизнес фаолиятида жуда кўп субъектлар қатнашади. Уларнинг орасида воситачилар, ижарачилар, сугуртачилар, истеъмолчилар ва хоказолар ҳам бор. Тадбиркорлик фаолияти учун эса фақат тадбиркорнинг ўзи субъект ҳисобланади. Ундан бошқа хўжалик юритувчи субъектларни, масалан, ишбилармон, менежер ёки мулкдорни бизнес субъектлари ёки оммавий тилда бозор субъектлари деб юритилади.

Демак, «тадбиркорлик» ва «бизнес» атамаларини бир-биридан фарқлаш зарур. Тадбиркорлик – таваккалчиликни ўз зиммасига олган ҳолдаги бизнес фаолияти. Бизнесда эса таваккалчиликни ўз зиммасига олмаган ҳолда ёки чекланган таваккалчилик билан иштирок этиш мумкин. Бундан ташқари тадбиркор ва ишбилармоннинг хатти-ҳаракатларида мулкдан ёки капиталдан фойдаланиш, жавобгарликни ҳис этиш, иш фаолиятида ижодий ёндашиш, фойда олиш ва уни тақсимлашда анча фарқли жиҳатлар мавжуд.

Ёлланиб ишлаётган менежер ҳам таваккалчиликни шахсан ўз зиммасига олмайди, таваккалчилик мулкдорлар зиммасида қолади. Шу жиҳатдан ёлланма менежерни тўла маънода тадбиркор сифатида талқин этиб бўлмайди. У таваккалчилик қиламан деса, авваламбор, кенгаш чақиради ва муаммони кенгаш муҳокамасига қўяди. Ўз навбатида мулкдорнинг ҳам таваккалчилиги тадбиркорнинг таваккалчилиги каби ўта мураккаб доирада эмас. Унинг таваккалчилиги мулкнинг қийматини сақлаб қолиш ёки уни ошириш доирасида юз бериши мумкин.

Хуллас, «бизнес» бозор иқтисодиётининг барча қатнашчилари ўртасидаги муносабатларни ўз ичига олди ва нафақат тадбиркор-

ларни, шу билан бирга истеъмолчилар, ёлланган ишчилар, давлат тузилмаларининг ҳам иқтисодий ҳаракатини ифодалайди ва кучайтиради.

Бизнес билан машғул бўлган кишиларда иш вақти белгиланмайди. Бизнес – кишиларнинг бўш вақтини тўлдирувчи, меҳнат кучларини ишга солувчи ва табиийки, даромад олиш усулларини намоён қилувчи соҳадир. Ҳар қандай шахс агар имкон топса, иш ва ўқишдан бўш вақтда бизнес билан шуғулланиши мумкин.

Бизнес соҳасида баъд бўлган «Тадбиркорлар алоҳида синфни ташкил қиладилар, шунинг учун улар алоҳида ажралиб турувчи ташқи кўринишга эга, шу тўғрисида уларнинг фаолияти ўзига хос (специфик) муаммоларни келтириб чиқаради»²⁴. Улар «ишни қандай қилиб тўхтатиб қўйиш мумкинлигини билганлари каби, унга қандай қилиб туртки беришни ҳам билишади»²⁵, яъни қачон орқага тисарилиш лозимлигини, ўз ишини яхшилаш ниятида ўзгартириш киритиш кераклигини ва зарур бўлса, қандай чиқиш меъёрини ҳис эта оладилар.

Хулоса шуки, «тадбиркорлик» ва «бизнес» атамалари оммавий равишда бир хил тушунилса-да, илмий жиҳатдан мулоҳаза қилинганда уларни фарқлай билиш керак. Бизнес атамаси кенг маъноли бўлиб, тадбиркорлик унинг таркибига кирувчи торроқ маънодаги тушунчадир. Аммо, «тадбиркорлик» «бизнес»нинг ўзагини ташкил этади.

1.2. Тадбиркорлик – кичик бизнес ва хусусий секторни ривожлантиришнинг бош омил сифатида

Бугунги кунда кичик бизнес ва хусусий секторни ривожлантириш заруриятини юзага келтириб чиқарувчи бош субъектив иқтисодий кўринишдаги омиллардан бири – тадбиркорлик фаолиятининг яна қайтадан юзага келишидир. Чунки, эркин бозор иқтисодиётида ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этишда ва ишлаб чиқариш омилларини

²⁴ Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. С. 174.

²⁵ Дерек Либерт. Ишбилармонлик унсурлари // Солиқ тўловчининг журнали. 1996. №5 - 6. 32-бет.

бир-бири билан боғлашда тадбиркорлик қобилиятининг аҳамияти каттадир.

Агар «тадбиркорлик бозор иқтисодиётининг бош ҳаракатлантирувчи кучи сифатида намоён бўлса, тадбиркор унинг асосий субъектидир»²⁶. Дадил айта оламизки, бозор иқтисодиётисиз тадбиркорлик фаолиятини тасаввур этиб бўлмаганидек, тадбиркорлик фаолиятисиз бизнес соҳасини ҳам ривожлантириб бўлмайди.

Тадбиркорлик фаолиятига доир дастлабки тадқиқотлар бундан 250 йил аввал амалга оширилган. Бунга Р. Кантильон, А. Тюрго, Ф. Кенэ, А. Смит ва Ж. Б. Сэй каби гарб олимларининг илмий асарларида учратиш мумкин. Ўрта асрларда тадбиркорлик билан машғул кишилар «entrepreneur»²⁷ деб аталган. Воситачилик хизматлари ҳам уларнинг вазифалари бўлган.

Таниқли инглиз иқтисодчиси ва дастлабки бизнес назарийчиси Р.Кантильон ўз илмий асарларида биринчи бор «тадбиркор» терминини қўллаган ва тадбиркорлик концепциясини тўла яратиб берган. Унинг таърифлашича «тадбиркор – бу ўзгарувчан даромадли одам: деҳқон, хунарман, савдогар, қароқчи, қамбағал ва ҳоказо. У бировдан товарни маълум бўлган нархда сотиб олади ва товарларини юқорироқ, ammo ҳали номаълум нархда сотишга умид боғлайди»²⁸.

Р. Кантильоннинг фикрича, «тадбиркорлик функцияси капиталист ва бошқарувчининг функциясидан фарқлидир»²⁹. Шунинг учун уларнинг хатти-ҳаракатлари иқтисодиётни ривожланишида биринчи даражалидир, – деб қайд этган Р. Кантильон.

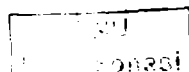
Кейинчалик «сармоя эгаси» ва «тадбиркор» тушунчалари бири-бирдан фарқлана бошланди. Тадбиркор сармоянинг муомалада юриштиши, кўпайиб боришини таъминлайди ва бу борада у венчур сар-

²⁶ Шамхалов Ф.И. Государство и экономика: основы взаимодействия. Учебник для ВУЗов. М.: НПО Изд. «Экономика», 2000. С. 41.

²⁷ Французча «entrepreneur» «воситачи» деган маънони англатади.

²⁸ Қаранг: История экономических учений // Под ред. В.Автономова, О.Ананьина, Н.Макашевой: Учеб. пособие. М.: ИНФРА-М, 2000. С. 301.

²⁹ Cantillon R. Essai sur la nature du commerce en general. Paris' 1952. P. 29.

моядор, яъни жалб қилинган молиявий маблағларни усталик билан тасарруф этувчи шахс сифатида ишни юритиб юборишга ўз гоялари, билими ва кўникмаларини татбиқ қилиб, кўп фойда олиш мақсадида ўша маблағларни таваккалли ишларга сарфлайди³⁰.

Француз иқтисодчиси Ж. Б. Сэй тадбиркорни энг кўп маҳсулот олиш мақсадида ишлаб чиқариш омилларидан фойдаланиб, таваккалчиликни ҳам, фойдасини ҳам ўз ҳисобидан кўзлайдиган қандайдир маҳсулот яратувчи шахс эканлигини таъкидлаган. Унинг фикрича, улар фойда олиш мақсадида бировларнинг пулларидадан ўта моҳирлик билан фойдаланишган. Тадбиркор йўқотилган имкониятлар учун ва бу йўқотиш унинг айби билан эмас, балки тасодифан ноқулай вазиятдан келиб чиққан тақдирда ҳам жавобгар ҳисобланади. Бундай фаолият билан машғул шахс даромади унинг қорхонасидаги даромад ва харажат ўртасидаги айирмасидан³¹ келиб чиқади.

Фикримизча, Ж. Б. Сэй тадбиркорнинг фойдасини икки қисмдан иборат деб билган: саноатдан ҳамда капиталдан олинган фойда. Демак, ҳар қандай тадбиркор моддий бойлик, ақл, мулоҳазақорлик, тартибни ёқтириш, виждонлилик каби фазилатларга эга бўлса, улар бировларнинг капиталидан фойдаланиш имкониятига эга бўлиши мумкинлигига Ж. Б. Сэй қатъий ишонган.

Шунингдек, германиялик иқтисодчилар Г.Шмоллер, М.Вебер, В.Зомбарт кабилар ҳам ўзларининг илмий асарларида тадбиркорликни назарий жиҳатдан ўрганишга салмоқли ҳисса қўшганлар. Уларнинг фикрича, тадбиркорларнинг дунёқарашида ижтимоий, маънавий ва ахлоқий жиҳатлар ўзига хос шакллангандир³².

XX аср ўрталарига келиб, тадбиркорлик назарияси Й. Шумпетер (1883–1950 й.й.) томонидан илмий жиҳатдан янада чуқур мазмун касб этди. У «Иқтисодий тараққиёт назарияси» асарида шундай фикрни

³⁰ Абдуллаев Е., Каримов Ф. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари: 100 савол ва жавоб. Тошкент: Меҳнат, 2000. 19-бет.

³¹ Қаранг: История экономических учений // Под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой: Учеб. пособие. М.: ИНФРА-М, 2000. С. 304–305.

³² Шамхалов Ф. И. Государство и экономика: основы взаимодействия. Учебник для ВУЗов, М.: НПО Изд. «Экономика», 2000. С. 45.

баён қилган: «тадбиркорларнинг иши – янгилик яратиш йўли билан ишлаб чиқаришни ислоҳ қилиш ва тубдан ўзгартириш, янада умумий маънода – янги хомашё манбаи ёки тайёр маҳсулот бозорини очиш туфайли янги товарларни ёки аввалги товарларни ишлаб чиқариш учун янги технологик имкониятлардан фойдаланиш орқали, янги усуллар бўйича аввалгини қайта ташкил этиш ва саноатнинг янги соҳасини яратиш демакдир»³³. Унинг бу фикридан янги ғояларни излаш жараёнини тадбиркорлик фаолиятининг асосий сифати эканлигини ва уни ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш соҳасида бевосита қўллашни тезлаштириш зарурлигини билиб олиш мумкин.

Ютуқларга эришиш мақсадида тадбиркорлик фаолиятининг бундай сифатлари жуда кўп мураккабликларни ўз ичига олади. Демак, тадбиркор ижодий фикрлаш ва янги йўналишларни топиш билан бирга, аниқ хўжалик соҳасига таъсир этувчи турли хил кучларни жойлаштиришни баҳолаш ва англаш ҳамда қабул қилинган иқтисодий чораларга уларнинг таъсир этиш даражасини тўғри сақлаш қобилиятига ҳам эга бўлиши лозим.

Хуллас, яратиш фаолияти одатда қатъий журъат ҳамда ўткир зеҳн, ташаббускорлик ва бунёдкорлик руҳини талаб этади, яъни «тадбиркорлик – бу тирик, узлуксиз янгиликни турувчи иш, доимий ташвишлар манбаи»дан³⁴ иборат бўлгани учун бу фаолиятни оддий меҳнат деб бўлмайди.

Шунинг учун иқтисодчи Б. Ходиев тадбиркорлар «...ўз мулки, билими ва сармоясини самарали ишлата олувчи юқори малакали ва маълум бозор вазиятларига мослаша олиш қобилиятига эга бўлишлари керак»³⁵ деган фикрни билдирган. Демак, тадбиркорлик меҳнати ўз табиатига хос бўлганидек, бажараётган вазифасига кўра, бошқа ҳар қандай меҳнатдан сифати ва мазмуни билан фарқланади. Тадбиркор «меъёр» деган ажойиб тушунчага эътибор бериб, уни ҳар ишда доимо қўллашга ўрганган.

³³ Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. С. 159.

³⁴ Райзберг Б. А. Основы бизнеса. Учебное пособие. М.: Ось-89, 1996. С. 13.

³⁵ Ходиев Б. Ю. Ўзбекистон иқтисодида тадбиркорлик ривожини эконометрик моделлаштириш. Иқтисод фанлари доктори... дисс. автореф. Тошкент: 2000. 10-бет.

Хуллас, бир гуруҳ чет эл иқтисодчилари тадбиркорлик фаолиятини «кўп ҳолларда бетўхтов маблағ талаб этувчи» ва яратган ёки бажарган иши «эвазига улкан даромадлар ваъда қилувчи шахслар»³⁶ ҳаракатидан иборат, деб тушунтирсалар, иккинчи гуруҳ иқтисодчилари уни фойда олиш мақсадида, «...йўналиш ва иш услубларини танлашдаги эркинлик»³⁷, деб таърифлайдилар, яна алоҳида гуруҳга мансублари бу фаолият билан «ўз иш соҳасини тобора кенгайтириб боровчи, ноанъанавий ечимлар ва имкониятлар қидирувчи»³⁸ одамлар машғулдир деб, талқин қилишади. Бошқача ифодалаганда, тадбиркор мураккаб фаолият юритувчи шахс эканлигини тушунтиришга ҳаракат қиладилар.

Мамлакатимизнинг етук олимларидан М. Шарифхўжаев ва А. Ўлмасов каби иқтисодчилар тадбиркорликни «кишилар (мулкчилик субъектлари)нинг моддий ва пул маблағларини (капитални) амалда хўжалик оборотига тушириб, даромад топиш мўлжалланган иқтисодий фаолиятдир»³⁹ деб қайд этсалар, Т. Эргашев, Р. Исमतов каби иқтисодчилар юқоридаги фикрларга қўшилган ҳолда, тадбиркорликни «нарх-навонинг пасайишига, савдо-сотик маданиятини кўтаришга хизмат қилувчи»⁴⁰ фаолият деб ҳам ҳисоблайдилар.

Иқтисодчи олимларимиздан Ҳ. Абулқосимов, О. Қулматов кабилар эса тадбиркорликни «қонун йўли билан ман қилинмаган... иқтисодий унумли фаолият тури»⁴¹ деб қарасалар, Р. Валижонов ва О. Қобулов сингари иқтисодчилар тадбиркорликни «хўжалик фаолияти юригишнинг алоҳида тури»⁴² сифатида тавсифлайдилар. Улар тадбир-

⁶ Дерек Либерт. Ишбилармонлик унсурлари // Солиқ тўловчининг журнали. 1996. №5–6. 32-бет.

⁷ Шамхалов Ф. И. Государство и экономика: основы взаимодействия. Учебник для ВУЗов, М.: НПО Изд. «Экономика», 2000. С. 54.

⁸ Герчикова И. Н. Менеджмент: Учебник. –3-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ, 2000. С. 25.

⁹ Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. Тошкент: Меҳнат, 1995. 193 бет.

¹⁰ Эргашев Т., Исमतов Р. Иқтисодий саводхонлик асослари. Тошкент: Шарҳ, 2001. 47 бет.

¹¹ Абулқосимов Х., Қулматов О. Тадбиркорлик – сермашаққат фаолият // Иқтисод ва ҳисобот. 1997. №9. 12 - бет.

¹² Валижонов Р., Қобулов О. Менежмент асослари. Тошкент: Университет, 1997. 49 - бет.

корлик фаолиятини «алоҳида ...ташаббуснинг эркин кўринишида, ...қарорлар ва имкониятларнинг ноанъанавий йўлларини қидиришда, фаолият доирасини ва кўламини кенгайтиришда, энг муҳими таваккалчиликка тайёрлигида ва уни енгиш усулларини қидиришда намоён бўлишини»⁴³ тан оладилар.

Иқтисодчилардан Х. Р. Раҳмонқулов тадбиркорликни «бозорнинг талаб-эҳтиёжини қондириб, кишиларнинг хожатини чиқариб, уларни рози қилиб пул топишни билдирувчи... мураккаб санъат ва касб»⁴⁴ деб юритади. Ё.Абдуллаев ва Ф.Каримов каби иқтисодчилар эса «тадбиркорлик, умуман, пул топиш эмас, балки яратувчанлик фаолияти орқали даромад олишни билдиради»⁴⁵ – деб ҳисоблайдилар.

Юқоридаги мулоҳазалардан шундай хулоса келиб чиқадики, миллий иқтисодиётимизнинг етук иқтисодчиларининг фикрлари, жаҳон миқёсидаги таниқли иқтисодчиларнинг тадбиркорлик тўғрисидаги қарашлари билан ёндашувларида узвий ўхшашлик ва уйғунлик мавжуд.

Демак, тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши кўп томондан жамиятдаги иқтисодий маданиятнинг хили ва даражасига боғлиқ бўлади. Бировларнинг ютуғига ҳасад билан қарап ёки камчилигини бировлардан кўриш эмас, балки иқтисодий маданиятнинг ташаббускорлиги, эркинлиги ва масъулиятига таяниш тадбиркорликни қарор топтириш ва ривожлантиришнинг ҳал қилувчи шарти ҳисобланади.

Дарҳақиқат, тадбиркорлик иш юритмай туриб, капитал ҳисобидан текин даромад кўриб, уни паразитларча ўзлаштиришни инкор этади, яъни ҳалоллик ва ҳаромдан ҳазар қилиш, тадбиркорликка ҳос ахлоқий хислатлардан бири ҳисобланади.

Муқаддас Қуръони Каримда «ҳалол ва покиза нафақа енглар, солиҳ ишлар бажаринглар»⁴⁶ деб қайд этилади. Зеро, Исломий таълимотда меҳнат қилмай қўлга киритилган луқмани ҳаром деб ҳисобланади.

---

⁴³ Ўша жойда. 50 бет.

⁴⁴ Раҳмонқулов Х. Р. Бозор иқтисодиёти асослари. Термез: «Жайхун», 1994. 36 - бет.

⁴⁵ Абдуллаев Ё., Каримов Ф. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари: 100 савол ва жавоб. Тошкент: Меҳнат, 2000. 9 - бет.

⁴⁶ Собир Сайхон. Тижорат ва бир луқма ҳалол ош. Тошкент: Нур, 1992. 6 - бет.

«Тадбиркорлик» тушунчасининг эволюцияси⁴⁷

Даври	Ким томонидан қайд этилган	Мазмунидаги такомиллашув
Урта асрларда	руҳонийлар	Тадбиркорлик ташки савдо билан шугулланувчи, байрамлар, намойишлар ташкил этиш кўриниши-даги фаолият тури демакдир. Тадбиркорлик билан шугулланувчи тадбиркорлар йирик қурилишлар ва ишлаб чиқариш лойиҳаларини амалга оширадилар.
XVII аср	илмий адабиётларда қайд этилган	Тадбиркорлик (қиймати эвалдан келишиб олинган) давлат билан шартнома тузиш орқали амалга оширилаётган фаолият тури.
1725 й.	Ричард Кантильон	Тадбиркорлик фойда олишга йўналтирилган фаолият, у таваккалчиликка асосланади.
1797 й.	Карно Бодо	Тадбиркорлик режалаштириш, назорат қилиш ва ташкилотчиликдан иборат, мураккаб фаолият.
1803 й.	Батис Сэй	Тадбиркорлик шундай фаолият турики, у туфайли олинган даромад, капиталдан келган даромаддан фарқланади.
1876 й.	Франсис Уокер	Тадбиркорлик шундай фаолиятки, кимдир ўз капитали эвазига фоида олади ва ташкилотчилик қобилиятини ишга солганлар эса фойда кўради.
1934 й.	Йозеф Шумпетер	Тадбиркорлик янгиликни жорий этувчи, новаторликка асосланган фаолият туридир.
1961 й.	Давид Маккелана	Тадбиркорлик бу таваккалчиликни қўллаган ҳолда серҳаракат кишиларнинг фаолиятидир.
1964 й.	Питер Друкер	Тадбиркорлик фойда кўриш имконини қўлдан чиқармайдиган кишилар фаолиятидир.
1975 й.	Альберт Шапиро	Тадбиркорлик иқтисодий-иқтисодий механизмни ташкиловчи, илгор фикрлар асосидаги фаолият туридир. Унда муваффақиятсизлик эҳтимоли борлигини учун жавобгарлик ва таваккалчилик билан иш юритилади.
1983 й.	Гиффорд Пиншо	Тадбиркорлик антрепренер фаолиятини ўз ичига олувчи фаолият тури. Антрепренерлик мажбур корхона ичидаги тадбиркорлик фаолиятидир.
1985 й.	Роберт Хизрич	Тадбиркорлик қийматга эга бўлган бирор бир янгилик яратиш жараёнидир.

⁴⁷ Жадвал илмий манбалар асосида муаллиф томонидан тузилаган.

Тадбиркор ҳар қандай бозор субъекти билан иқтисодий ва, албатта, манфаатли муносабат ўрнатишга интилади. Бундай муносабатлар тадбиркор томонидан адолатли, муросали доирада бўлиши тан олинган. Куръони Каримда «...ўзаро ризолик билан бўлган савдо-сотик орқали мол-дунё касб қилингиз»⁴⁸ – деб қайд этилган. Тадбиркор ана шундай даъватни қўллаб-қувватловчи шахс ва шунинг учун ҳам иқтисодий муносабатлар доирасида ўзаро адолатли йўл тутишни афзал кўради.

Тадбиркорлик – жамиятнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланишини таъминловчи, «социал-энергетик майдон» яратувчи фаолият туридир.

Тадбиркорлик фаолияти мавжуд бўлган майдонда исрофгарчиликка, ўғрилиikka, ночорликка ва ўқувсизликка чек қўйилади. У бор жойда ҳар икки томоннинг (харидор ва сотувчи) иши муваффақиятли ҳал этилади. Тадбиркор нафақат фойда олишни, балки у алоқа қилиб турган муҳитни, ундаги мавжуд имкониятларнинг чегараланганлигини ҳам ҳисобга олиб муқобил равишда иш юритади. Тадбиркор «ўз фаолияти давомида хоҳласа, хоҳламаса жамиятга хизмат қилади»⁴⁹, яъни, улар фойда ва даромад олишга интилади ва шу билан бирга жамиятга ҳам фойда келтиради. Агар «жамият талабига жавоб бермаса»⁵⁰, у инқироз томонга йўналади. Бундай вазиятдан чиқиш учун тадбиркор жамият олдидаги жавобгарликни доимо ҳис этиб туради.

«Тадбиркорлик тўғрисида»ги Қонунга кўра, «тадбиркорлик – мулкчилик субъектларининг фойда олиш мақсадида таваккал қилиб ва мулкий жавобгарлиги асосида, амалдаги қонунлар доирасида ташаббус билан иқтисодий фаолият кўрсатишидир»⁵¹. Демак, бундай фао-

⁴⁸ Куръони Карим (Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур). Тошкент: Чўлпон, 1992. Нисо сураси, 29 - оят.

⁴⁹ Мирзиёев Ш. М. ва бошқалар. Ўзбекистонда ишбилармонлик ва тадбиркорликнинг ривожланиши. Тошкент: Университет, 1994. 30 - бет.

⁵⁰ Ўша жойда. 30 - бет.

⁵¹ «Тадбиркорлик тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1991 йил, 15 февраль.

лият давлатнинг ҳуқуқий қонунларида қайд қилинган ва ўз фаолияти натижаси учун тўла мулкий масъулиятни ўз зиммасига оладиган, капитал ва бозор хўжалигининг иқтисодий ресурсларидан энг самарали йўл орқали фойдаланиб, инновацияни қўллаган ҳолда, белгиланган натижага (фойда олишга) эришиш учун қаратилган фаолиятдир.

Ушбу банднинг асосий хулосаси шундан иборатки, бозор иқтисодиётига ўтишнинг илк даврдан жамиятимизда тадбиркорликни қайтадан юзага келиши ва ҳуқуқий мақомга эга бўлиши, мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кенг шаклланишига олиб келди. Мулк эгаси бўлиш, касб ёки ҳунарни бўлиш, омилкорлик билан иш юритиш орқали манфаатдорликка эришилган экан, жамият миқёсида тадбиркор ва ишбилармон кишини қадрлаш борасидаги анъаналар тикланди. Шунинг учун тадбиркорликни қайтадан юзага келиши – кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг шакллантириш ҳамда бошқариш заруриятини вужудга келтирувчи **субъектив иқтисодий омилдир**. Бу омил кичик ва хусусий корхоналар сонининг кўпайишига бош омил сифатида таъсир этади. Лекин кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ҳамда бошқариш заруриятини юзага келтириб чиқарувчи бошқа бир қатор субъектив иқтисодий омиллар ҳам мавжуд. Бу хусусда 2-бобда батафсил маълумот берамиз.

1.3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишнинг моҳияти

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишнинг моҳиятини қайд этишдан аввал «давлат томонидан тартибга солиш» иборасига аниқлик киритиш лозим.

«Давлат томонидан тартибга солиш» бу «давлат бошқаруви»нинг таркибий қисми бўлгани учун улар ўртасида у ёки бу тарздаги фарқли жиҳатлар мавжуд. Бу икки ибора мазмунан бир-бирига яқин келса-да, илмий ёндашувларда сезиларли даражада фарқланади.

«Ўзбекистон Республикасида давлат бошқаруви – бу давлат идораларининг қонунларни ҳамда замонавий бозор иқтисодиётига асос-

ланган демократик давлат барпо этиш вазифаларини бажариш йўлида ўз ваколатлари доирасида амалга ошириладиган кундалик қонуний ижрочилик ва маъмурий фаолиятдан иборат»⁵². Бундай фаолиятни юритиш давлат томонидан мажбурий хусусиятни касб этади. Чунки, давлатнинг умумий вазифаларидан ташқари давлат бошқаруви органлари олдида турган аниқ вазифалар бор. Бу вазифаларга қуйидагилар киради:

- иқтисодий ўсиш ва иқтисодий ривожланиш;
- тўлиқ ва самарали бандлик;
- иқтисодий самарадорликка эришишни кўзлаш;
- нархнинг барқарор даражаси;
- иқтисодий эркинлик;
- даромадларнинг одилона тақсимланиши;
- мамлакат ташқи савдо балансининг мутаносиблиги⁵³.

Давлат ўзининг аниқ вазифаларини белгилар экан, миллий иқтисодиётнинг ривожланиши ва барқарорликка эришишдан иборат мақсадларни кўзлаб бошқарув санъатини ишга солади. Давлат органлари олдида турган мақсадлар жуда кўп, лекин уларнинг ичида энг муҳимлари қуйидагилардан иборат:

- иқтисодий ўсишни таъминлаш;
- меҳнатга лаёқатли аҳолини иш билан банд этишнинг юқори даражасини таъминлаш;
- нархлар барқарорлигини таъминлаш;
- пул муомаласи барқарорлигини таъминлаш;
- ташқи иқтисодий мувозанатни сақлаш.

Давлат бошқаруви ташкил этиш, режалаштириш, назорат ва тартибга солиш каби компонентларни ўз ичига олиб, улар бевосита ва билвосита бошқариш шакллари намоён этади. Булар орасида

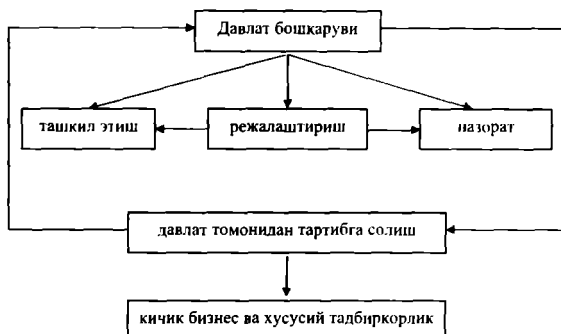
⁵² Давлат қурилиши ва бошқаруви // Муаллифлар жамоаси. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси. Тошкент: Ф.Фуллом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. 18-бет.

⁵³ Государственное регулирования рыночной экономики. М.: Путь России // Экономическая литература. 2002. С.26–27.

фақатгина давлат томонидан тартибга солиш, давлат бошқарувининг билвосита ҳал қилувчи бўғини ҳисобланади (1.2-чизма).

1.2-чизма

Давлат бошқарувининг компонентлари орқали кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тартибга солиш⁵⁴

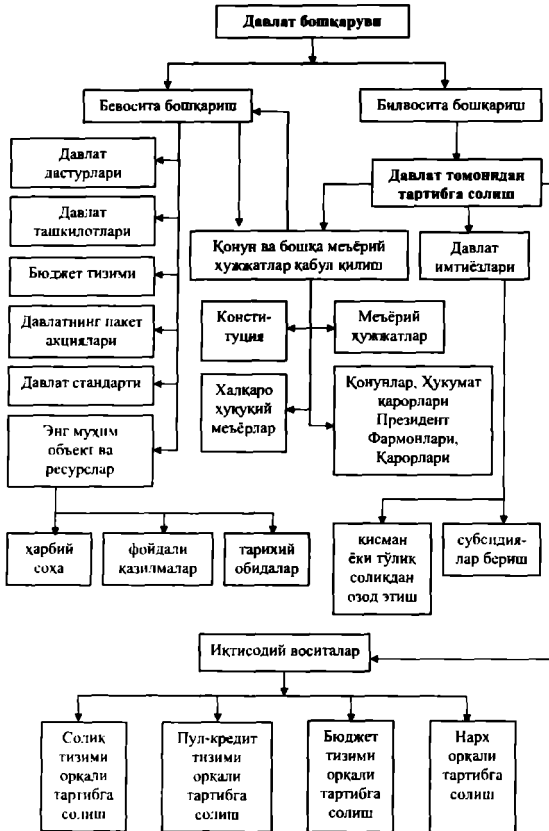

Давлат бошқарувида бевосита ва билвосита бошқариш шаклларининг ҳар бири кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ташкил этишда муҳим ҳисобланса-да, аслида билвосита бошқаришнинг аҳамияти устуворроқдир. Чунки, ушбу субъектлар фаолиятлари эркинлик тамойиллари асосида ташкил этилиб, уни тобора бозор муносабатларига мослаб боришни чуқурлаштириш лозимдир. Буни 1.3-чизма орқали таҳлил этадиган бўлсак, давлат бошқарувида ижтимоий муносабатларни қамраб олувчи дастаклар ҳам мавжуд. Шу нуқтаи назардан олганда, давлат бошқаруви ва давлат томонидан тартибга солиш тушунчалари фарқланиб, биринчиси иккинчисига нисбатан кенгроқ тушунча сифатида талқин этилади.

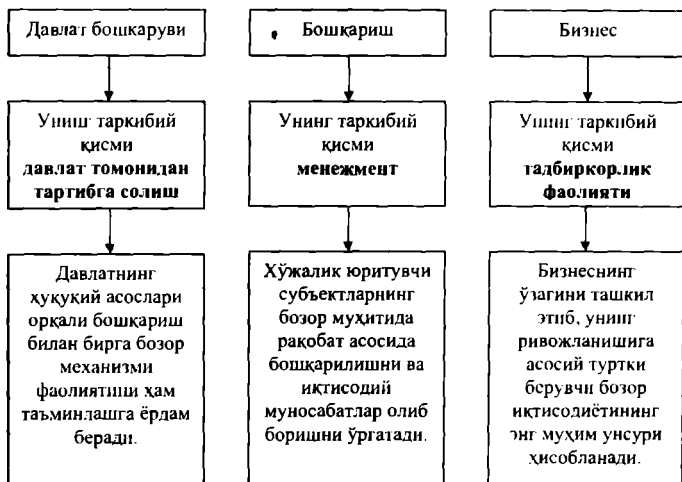
Жумладан, 1.4-чизмада келтирилган давлат бошқаруви, бошқариш ва бизнес каби иқтисодий атамалар ҳамиша кенг маъноларда қўлланилиб келинган. Давлат томонидан тартибга солиш, менежмент ва тадбиркорлик фаолияти каби иқтисодий атамалар эса, юқоридагиларнинг таркибий қисми бўлиб, улар торроқ маъноларда қўлланилади.

⁵⁴ Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Даваат бошқарувининг бевосита ва бявосита кўринишлари ва уларнинг таркибий элементлари⁵⁵

⁵⁵ Чизма муаллиф томонидан тузилган.

Келтирилган иқтисодий атамалардаги фарқли жиҳатлар⁵⁶

Давлат томонидан тартибга солиш – бу бозор иқтисодиётини бевосита бошқарувининг таркибий қисмидан иборат бўлган фаолиятдир. Давлат ўзининг турли қонунлари ва меъёрий ҳужжатлари орқали хўжалик юритувчи субъектларга ўз таъсирини кўрсатади. Бу таъсир доираси ҳуқуқий жиҳатдан шарт-шароитлар яратиб боришдан иборат бўлади. Давлатнинг тартибга солувчи воситалари миллий иқтисодиётнинг ривожланмай қолган соҳаларини ривожлантиришга тўртки беради.

Давлат томонидан тартибга солишда бозор механизминини фаолаштирувчи иқтисодий дастаклар ишга туширилади. Иқтисодий дастаклар ишга туширилганда, албатта, бозор қонунларини ҳисобга олиши шарт. Чунки, бундай дастаклар бозор мувозанатини таъминлашга қаратилади. Миллий иқтисодиётнинг юксалишига

⁵⁶ Чизма муаллиф томонидан тузилган.

эришиш учун эса бозор мувозанатини таъминлаш зарурдир. Давлат томонидан тартибга солишнинг рағбатлантирувчи, ривожланишга туртки берувчи хусусияти мавжуд. Шу билан бирга, иқтисодийнинг тез тараққий этаётган тармоқларини, секин ривожланаётган тармоқлари билан мувозанатга келтириш ҳам айнан давлатнинг тартибга солиш воситалари орқали амалга оширилади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишда иқтисодий дастаклар билвосита ишга туширилиб, унинг ижрочилик хусусияти мужассамлашган, ягона давлат ҳокимияти амалга оширадиган фаолиятдан иборат бўлади.

Фикримишча, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш бир қатор усуллардан фойдаланилади (1.5-чизма). Бу усулларни умумлаштириб қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

- бевосита таъсир қилиш усуллари;
- – билвосита таъсир қилиш усуллари;
- ташқи иқтисодий усуллар.

Давлат томонидан тартибга солишдаги бевосита таъсир қилиш усуллари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ҳуқуқий жиҳатдан кафолатлаб, уларга бозор муҳитида фаолият юритишлари учун шарт-шароитлар яратиш имконини беради.

Давлат томонидан тартибга солишнинг билвосита таъсир қилиш усуллари иқтисодий воситалар ва давлат имтиёзларини ўз ичига олиб, улар орқали кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари давлат томонидан моддий қўллаб-қувватланиш ва имтиёзларга эга бўлиш имкониятларига эришадилар.

Давлат томонидан тартибга солиш усуллари орасида ташқи иқтисодий усуллар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунда халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши ва ташқи савдо алоқаларининг кенг шаклланишига олиб келувчи глобал жараён ҳосил қиладики, ўз навбатида ушбу секторни ривожланиши глобаллашув жараёнларини келиб чиқишига ҳам қисман таъсир этади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш усуллари⁵⁷¹

⁵⁷¹ Чизма муаллиф томонидан тузилган.

Жаҳон амалиётида энг муҳим масалалардан бири, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишдир. Қайси давлатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тартибга солиш ҳамда бошқариш заруриятга айланса, шу давлатнинг иқтисодий тизими бозор иқтисодиётига асосланганлигини билиш мумкин. Чунки, бозор иқтисодиёти эркин тадбиркорлик ҳукмрон жойларда иқтисодиётнинг асосий тури ҳисобланади. Лекин, турли мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш масалалари турлича ҳал этиб борилади. Чунки, ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос сиёсати ва иқтисодий жиҳатдан ривожланиши, ушбу секторни давлат томонидан тартибга солишнинг у ёки бу шаклдаги кўринишларини намён этадики, бунда, энг аввало, муайян даражада бозор субъектларининг манфаатдорликлари ҳисобга олинади.

«Бозор иқтисодиётининг муҳим талаби шуки, товар ишлаб чиқарувчи кам меҳнат сарфлаган ҳолда кўплаб ва сифатли товар чиқаргандагина, яъни кишиларнинг талаб эҳтиёжини тўлароқ қондиргандагина фойда кўриб ишлаши мумкин. Акс ҳолда, у синади. Бозор иқтисодиётига хос белги, бу товар ишлаб чиқарувчиларнинг, умуман жамият аъзоларининг ўз даромадига кўра табақалашувидир»⁵⁸. Бу табақалашув кичик бизнес субъектларининг имконият даражалари турлича бўлганлигидан келиб чиқади.

Бозор иқтисодиёти шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини давлат томонидан тартибга солишнинг моҳияти шундан иборат бўлмоғи керакки, давлат ўзининг шарт-шароит яратиш функциясига устуворлик беради. Соддароқ айтганда, давлатнинг асосий вазифалари кичик бизнес субъектлари фаолиятига шарт-шароит яратишдан иборат бўлмоғи зарур.

XX асрга қадар давлатнинг таъсири бозор иқтисодиёти бошқарилишини тартибга солишга қаратилмаган эди. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда давлатнинг иқтисодиётга аралашуви одат

⁵⁸ Абулқосимов Ҳ.П. ва бошқ. Ижтимоий-иқтисодий жараёнларни бошқариш // Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси. Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. 127-бет.

тусига кирган. Жумладан, Ўзбекистонда ҳам иқтисодий ва сиёсий мустақилликни таъминлаш мақсадида миллий иқтисодиётнинг мутаносиб нисбатларини шакллантириш зарур бўлганлиги боис, давлатнинг иқтисодиётга аралашishi муҳим аҳамият касб этади.

Бироқ, «мамлакатимизнинг узоқ ва давомли манфаатлари тақозо этган ҳолатларда ва кескин вазиятлардан чиқиш, улар туғдирадиган муаммоларни ҳал этиш зарур бўлганда иқтисодиётда давлат томонидан бошқарув усуллари қўлланди ва бундай ёндашув охир-оқибатда ўзини тўла оқлади»⁵⁹. Шу боис, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишда давлатнинг иқтисодий вазифаларини қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

Ўтиш даврида бозорга хос шарт-шароитлар яратиш.

Бозор механизмини тузатиш ва тўлдириш.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини кучайтирувчи ва фаоллаштирувчи меъёрий ҳужжатлар қабул қилиш орқали тартибга солиш.

Давлатнинг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини тартибга солишдаги биринчи ва асосий иқтисодий вазифаси бевосита хўжалик юритишлари учун бозорга хос шарт-шароитлар яратиш боришдир. Шу билан бирга бозор механизми фаолиятидаги камчиликларга тузатиш ва тўлдиришлар кириб, уни фаоллигини ошириш керак. Бу икки йўналишдаги вазифаларнинг схематик таҳлили 1.6-чизмада келтирилган.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишдаги иккинчи вазифа – кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини тартибга солишда улар фаолиятини маъмурий-буйруқбозлик воситасида эмас, балки бозор механизми иқтисодий усуллар таъсирида бошқаришдан иборат. Бунда давлатнинг иқтисодий дастаклари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиш боришига қулай муҳит яратиш билан бирга, имкониятларни кенгайтиришга йўналтирилади.

⁵⁹ Ислом Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 8-бет.

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятига шарт-шароит яратиш борасидаги давлатнинг вазифалари⁶⁰¹

Давлатнинг учинчи вазифаси – кичик бизнес субъектларининг фаолиятини кучайтирувчи ва фаоллаштирувчи меъёрий ҳужжатлар қабул

⁶⁰¹ Чизма муаллиф томонидан тузилган.

қилиш орқали тартибга солишдан иборатдир. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш жараёнларида ҳуқуқий асослар йилдан йилга такомиллашиб борган сари, ушбу секторни давлат томонидан тартибга солиш механизми ҳам фаоллашиб боради.

Умуман, тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишда, маъмурий йўл билан бўлган аралашувларни чеклаб бориш лозим. Иқтисодий ҳаётни тобора эркинлаштириш ҳақида Республика Президентининг жуда кўп асарлари⁶¹ ва маърузаларида⁶² алоҳида таъкидланган. Чунки, жамият тараққиётида, мазкур секторни ривожлантириш ва уни давлат томонидан тартибга солишда, асоссиз аралашувни чеклаш тамойилларини қўллаш, айнан иқтисодиётни эркинлаштириш, демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишнинг мазмун - моҳиятини ташкил этади. Бугунги кунга келиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш соҳасидаги муҳим вазифалар қуйидагилардан иборат бўлмоқда:

- давлат тузилмаларининг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятига аралашувини янада кўпроқ чеклаш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан содир этилган (агар у қасддан содир этилмаган ва катта бўлмаган)

⁶¹ Қаранг: Ислом Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 8 ва 46–48-бетлар.; Ислом Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир // Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13 – том. Тошкент: Ўзбекистон, 2005. 189–191-бетлар; Ислом Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // Ўзбекистон буюк келажак сари. Тошкент: Ўзбекистон, 1999. 594–598-бетлар; Ислом Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3 - том. Тошкент: Ўзбекистон, 1996. 236–237-бетлар.

⁶² Ислом Каримов. Иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислоҳотларни чуқурлаштириш энг муҳим вазифамиз // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировара мақсадимиздир. 8 - том. Тошкент: Ўзбекистон, 2000. 376–404-бетлар; Ислом Каримов. Қонун ва адолат устуворлиги эркин ва фаровон ҳаёт кафолатидир // Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13 - том. Тошкент: Ўзбекистон, 2005. 9–37-бетлар.

қонунбузарлик ҳолатларида жазо чораларини енгилаштириш, яъни тадбиркорлар етказилган зарарни ихтиёрий равишда тўлиқ қоплаган ҳолларда жазони қўллаш;

– бозор инфратузилмаси таркибидаги барча объектларда улар фаолиятни кучайтириш ва марказлаштирилган тақсимот тизимига қайтишга бўлган ҳар қандай ўринишларга барҳам бериш;

– кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида давлат бошқарув идоралари томонидан бериладиган кўмак, қўшимча имтиёзлар ва преференциялар беришни кенгайтириш.

Ушбу муҳим вазифалар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишни янада қулай ва такомиллашган имкониятларини яратади. Бу эса иқтисодиётни эркинлаштириш ша-роитида иқтисодиёт фаолиятининг бозорга хос механизмларини яна-да модернизациялашувига олиб келади.

II БОБ.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ҲАМДА ТАРТИБГА СОЛИШ ЗАРУРИЯТИНИ ЮЗАГА КЕЛТИРИБ ЧИҚАРУВЧИ ОМИЛЛАР

2.1. Субъектив иқтисодий омиллар

Миллий иқтисодиётнинг ривожланиши бозор иқтисодиёти тизимига асосланар экан, унинг таркибидаги хусусий секторнинг шаклланиши, ривожланиши ва тартибга солиниши кун сайин зарурият тариқасида жамиятимиз равнақи учун муҳим аҳамият касб эта бошлади. Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда тартибга солиш заруриятини юзага келтириб чиқарувчи омиллар ўзига хос жиҳатлардан иборат бўлди.

Ўзбекистон шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ҳамда ривожлантириш заруриятини юзага келтириб чиқарувчи субъектив иқтисодий омиллар беш хил бўлиб, бундай омиллар давр ўтган сари ўзининг кучини сақлаб қолади. Субъектив иқтисодий омиллар бозор иқтисодиёти тизимида амал қиладиган ўзак омиллар бўлиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ҳамда тартибга солиш заруриятини юзага келтириб чиқарувчи омиллар орасида энг муҳимлари ҳисобланади.

Ушбу бобда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ҳамда ривожлантириш заруриятини юзага келтириб чиқарувчи омилларни бирма-бир кўриб чиқамиз ва мулоҳаза юритамиз.

2.1.1. Тадбиркорликнинг юзага келиши

Тадабиркорликнинг юзага келиши тўғрисидаги субъектив иқтисодий омил ҳақида 1.2-бандда мулоҳазаларимизни билдирган эдик. Қўшимча сифатида шуни қайд этиш мумкинки, тадабиркорликнинг юзага келиши, унинг эволюцион равишдаги ривожланиши ҳар қандай жамиятда ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади. Аҳоли таркибида тадабиркор шахсларнинг кўпайиши жамиятнинг юксалиб боришида ҳам фойдали. Чунки, айнан тадабиркорлар ўзларининг соҳибкорона фаолиятлари орқали жамиятга, қолаверса, мамлакат иқтисодиёти тараққиётига алоҳида хисса қўшиб борадиларки, буни уларнинг ўзларидан кўра четдан кузатиб турувчилар яхшироқ ҳис этишади.

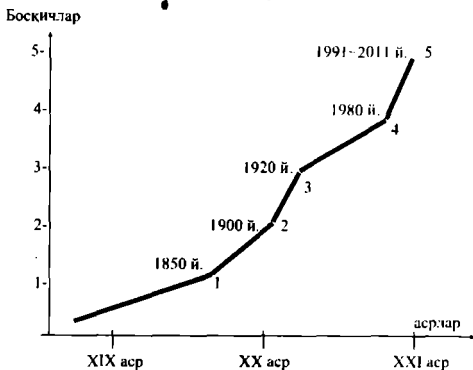
Ҳар қандай корхона бозор учун ишлайди, уни товар ва хизматлар билан тўйинтиради, барча жараёнларда бозор билан боғланади, бошқача айтганда, у ҳам сотувчи, ҳам харидор сифатида бозорда намоён бўлади. Шундай қилиб корхона қандай бўлишидан қатъи назар, унинг иш олиб бориши тадабиркорликка асосланади. Демак, тадабиркорлик фаолияти кўп укладли иқтисодиётга хос бўлиб, ислохотнинг дастлабки кунларидан зарурият сифатида қайтадан юзага кела бошлади. Чунки, ҳозирги даврга қадар Ўзбекистонда кичик ва хусусий хунармандчилик, миллий урф-одатларга ва қадимий анъаналарга таянган ҳолда ривожланиб келганлигини ҳам инкор қилиб бўлмайди (қаранг: 2.1-чизма).

Хусусан, асрлар давомида сақланиб ва ривожланиб келаётган темирчилик, тегирмончилик, косибчилик, тўқимачилик, кулолчилик, ўймакорлик, пичоқсозлик, заргарлик, дўппидўзлик, нонвойлик, миллий бинокорлик каби хунар эгалари ҳозир ҳам мавжуд. Хусусан, фақат Наманган вилоятидагина миллий қурилиш материалларидан ҳисобланган арзик ишлаб чиқарилади. Эндиликда уларнинг фаолияти ҳуқуқий кафолатланиб ривожланмоқда.

«Биз ҳозирги замонавий иқтисодиёт ва бизнесни ўз маънавий қадриятларимиз билан қўша олсак, марра бизники бўлади. Ўз йўлимизни ўзимиз топган бўламиз. Ўшандагина биз бошқалар ҳавас қила биладиган жамиятга эга бўламиз»⁶³. •

⁶³Файзуллаев А. Инсон, сиёсат, бошқарув. Тошкент: Ўзбекистон, 1995. 141-бет.

Ўзбекистонда тадбиркорликнинг тадрижий (эволюцион) ривожланиш
босқичлари⁶⁴

2.1-чизмада келтирилган босқичлар мазмуни

Босқичлар	Босқичлар мазмуни
1	Тадбиркорликни ривожлантириш учун асослар яратилиши ва XIX асрнинг иккинчи ярмига қадар ягона Ўрта Осиё бозорининг шаклланиши;
2	XX аср бошларида хусусий тадбиркорлик ва бозор муносабатларининг кенг ривожланиши;
3	XX асрнинг 20-йилларида, яъни янги иқтисодий сиёсат йилларида тадбиркорликнинг жонланиши;
4	XX асрнинг 80-йиллар охирида кооператив ҳаракатнинг ривожланиши;
5	Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг бозор ислохотларининг бориши билан тадбиркорликнинг кенг ривожланиши.

⁶⁴ Чизма муаллиф томонидан Г. Саидова раҳбарлигидаги муаллифлар гуруҳи томонидан тайёрланган «Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза» си маълумотлари асосида ишлаб чиқилган. Тошкент, 1998.

Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида (вилоятларида) тадбиркорликнинг қайтадан юзага келиши, шу ҳудуд (вилоят)нинг асрлар давомида шаклланган урф-одатлари билан боғлиқ ҳолда рўй бермоқда. Масалан, Фарғона водийси вилоятларида тижорат тадбиркорлиги кенг ривожланмоқда. Самарқанд, Бухоро, Хива вилоятларида эса тадбиркорликнинг бу каби кўринишларидан ташқари, туризм соҳасидаги тадбиркорлик ҳам тез авж олмоқда.

Умуман олганда, Ўзбекистон иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга кенг йўл очилган бўлиб, унга миллий урф-одатларнинг мужассамлашганлиги ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда.

2.1.2. Бозор муносабатларини вужудга келтириш ва ундан амалда фойдаланиш

Бозор муносабатларига ўтиш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ва ривожлантириш заруриятини юзга келтириб чиқарувчи муҳим омиллардан яна бири – **бозор муносабатларини вужудга келтириш ва ундан амалда фойдаланишнинг ўзидир.** «Кичик хўжалик юритиш – бу улкан бутун хўжалик тизимининг фақатгина бир бўлагидир»⁶⁵, яъни «бозор иқтисодиёти, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликсиз ҳам ривожланмайди, ҳам ишламайди. Бозорнинг ишлаши учун бу кичик соҳанинг катта ҳаракатлантирувчи кучи мавжуд»⁶⁶. Ўтказилган ижтимоий тадқиқотлар натижаси ҳам фикримизни амалий жиҳатдан тасдиқлайди. Аксарият респондентлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ҳамда ривожлантиришни бозор иқтисодиётига ўтиш билан, унда мавжуд механизмнинг ўзига хос (автоматик) хусусияти билан боғлайдилар.

Президент Ислам Каримов «...бозор иқтисодиётига ўтиш – эски хўжалик механизмини шунчаки янгилаш ёки такомиллаштириш эмас, балки бир сифат ҳолатидан иккинчи сифат ҳолатига ўтиш эканли-

⁶⁵ Качура П. Малые предприятия: сущность и трудности становления // Ж. Вопросы экономики. 1991. №8. С. 85.

⁶⁶ Ўша жойда. 85-бет.

гини қайта-қайта таъкидладик. Бу бир иқтисодий муносабатлар ва ташкилий-бошқарув тузилмаларининг бошқа иқтисодий муносабатлар ва ташкилий-бошқарув тузилмалари билан алмашинувидир»⁶⁷, деб таъкидлайди. Аниқроғи, бозорни турли хил маҳсулотлар, кундалик эҳтиёж товарлари билан таъминлашда ушбу механизмнинг унсурларидан бўлган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти каттадир.

Жамиятимизнинг юксалиш йўлидаги асосий мақсадларидан бири, «Ўзбек модели»га асосланган кучли ижтимоий сиёсатни юритиш орқали «ички сиёсатнинг негизи – инсон манфаатларига қаратилган меҳнатни рағбатлантириш кучли механизмига эга бўлган ва аҳолининг ижтимоий ночор қатламларини давлат йўли билан ҳимоя қиладиган бозор иқтисодиётини қуришдан иборатдир»⁶⁸.

«Бозор иқтисодиёти – бу, авваламбор, эркин тадбиркорлик иқтисодиётидир, ...бизнеснинг кенг оммалашувидир»⁶⁹. Бунинг исботи сифатида ўтказилган ижтимоий тадқиқотлар натижаларига таяниш мумкин. Ижтимоий сўров иштирокчилари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари бозор тизимига ўтишнинг нақадар тўғри танланганлигини ва у дунёда синалган тизимлардан бири эканлигини эътироф этганлар⁷⁰. «Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида амалга оширилаётган ислохотларни қўллаб-қувватлайсизми?» – деб савол берилганда, 1999 йилда респондентларнинг 65,8%и ижобий фикр билдирган бўлсалар, 2003 йилдаги сўровномада, уларнинг 98,8%и, 2007 йилда эса респондентларнинг 99,1% ижобий муносабат билдирганлар (2.1-жадвалга қarang).

Фикримизча, «бозор муносабатлари ёрдамида ва фақат у орқали шахсий ва жамият манфаатларини қондириш, яъни маҳсулотларни

---

⁶⁷ Ислом Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1996. 183-бет.

⁶⁸ Ислом Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли // Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1996. 62-бет.

⁶⁹ Райзберг Б. А. Основы бизнеса. (учебное пособие). М.: Ось-89, 1996. С. 6.

⁷⁰ Ижтимоий тадқиқотлар муаллиф томонидан Наманган вилояти бўйича ўтказилган.

реализация қилиш жараёни содир бўлади»⁷¹. Бошқача ифодалаганда, харидорлар ва сотувчилар ўртасидаги иқтисодий муносабатлар бозор тизими орқали амалга ошади. Айнан бозор ёрдамида ўзаро алоқалар ўрнатиш, ресурсларни тақсимлаш ва ишлаб чиқариш жорий этилади.

2.1-жадвал

Корхона раҳбарларининг бозор иқтисодиётини қўлаб-қувватлаш гўтрисида билдирган фикрлари⁷²

Берган жавоблари	1999 й.	2003 й.	2007 й.
Ижобий	65,8 %	98,8 %	99,1%
Салбий	–	1,2 %	–
Жавоб бермаган раҳбарлар	34,2 %	–	0,9%
жумладан:			
Ёши 40 дан ошган раҳбарлар	22,8 %	–	ёши аниқланмади
Ёши 39 гача бўлган раҳбарлар	11,4 %	–	

Таниқли гарб иқтисодчиларидан А. Фон Хайек фикрича, бозор одамга ахборот олиш имкониятларини берувчи ва ундан фойдаланиш учун энг қулай жойдир⁷³, яъни «бозор – бу фақат усул, фақат муҳитки, унда тадбиркорлик фаолияти зўр бериб ишлайди. Тадбиркорлик фаолияти – бу самарали бозорнинг асосидир»⁷⁴. Демак, Ўзбекистонда бозор муносабатларини вужудга келтириш ва шакллантириш натижасида яна қатор объектив ва субъектив иқтисодий, демографик ҳамда бошқа омиллар вужудга келадики, улар ҳам ўз навбатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ва ривожлантириш заруриятини юзага келтиришга сабаб бўлади (2.2-чизма).

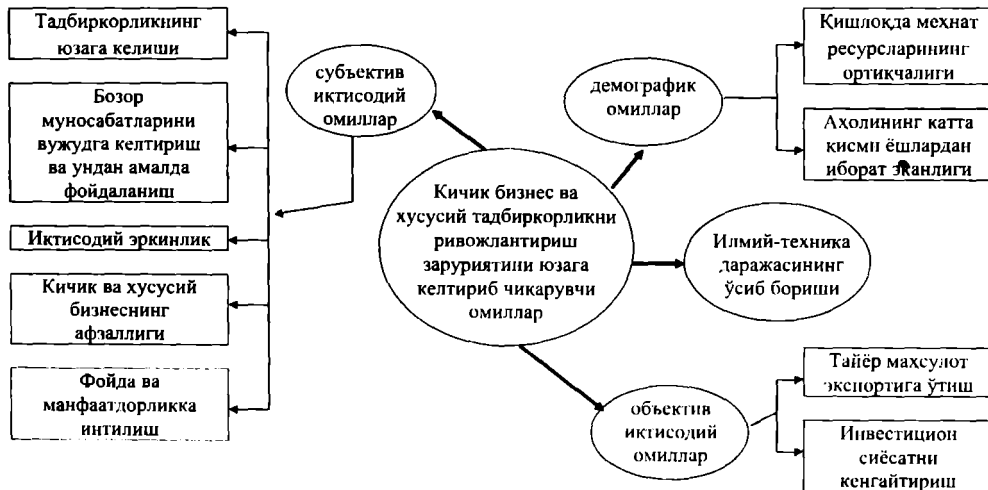
⁷¹ Осминин В. А. Рынок: Социально-экономический портрет. Ташкент: Узбекистан, 1991. С. 9.

⁷² Жадвал муаллиф олиб борган ижтимоий сўровнома натижалари асосида тузилган.

⁷³ Клас Эклунд. Эффективная экономика. М.: Экономика, 1991. С. 74.

⁷⁴ Леонтьев В. Когда порвались паруса... // Деловой мир. №5. 1992, май.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш заруриятини юзага келтириб чиқарувчи омиллар⁷⁵

⁷⁵ Чизма муаллиф томонидан тузилган.

2.1.3. Иқтисодий эркинлик

Субъектив иқтисодий омиллардан бири – **ИҚТИСОДИЙ ЭРКИНЛИК**. Бу омил ўзига хос иқтисодий қонунлар асосида бошқариладиган бозорнинг энг муҳим шартларидан бўлиб, озодликка эришишни, демократияни ҳар томонлама юксалтиришни, ҳуқуқий давлат барпо этиш ва қонун устуворлигини таъминлашни талаб қилади.

Республика Президентининг бир қатор асарларида бозор ислохотларининг асосий негизи иқтисодиётни эркинлаштиришдан иборат эканлиги жуда тушунарли ва атрофлича қайд этилган. Бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг ўрни чекланган бўлиб, эркин тадбиркорлик кенг авж олади. Давлат эса бозор механизмининг амал қилишига шароит яратади. Иқтисодиётнинг ривожланиши кўпроқ рақобат ва нархлар тизимига асосланади. Бу хусусда Канада парламен-тининг собиқ аъзоси Том Хокин шундай фикр билдиради: «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг фавқулоддаги тараққиёти фақат гарб мамлакатлари билан чегараланиб қолмайди. Қайирда иқтисодий шароитни эркинлаштириш бўйича ҳукумат қарор қабул қилса, ўша ҳудудда кичик корхоналар сони бир кеча мобайнида кўпаяди»⁷⁶. Демак, бозор иқтисодиётида иқтисодий хатти-ҳаракатлар эркин, мустақил бўлиши шарт. Улар бозор механизми орқали бир-бири билан боғланиб мувофиқлашади.

Иқтисодий эркинлик мулкчилик шакллари ва хўжалик юритиш усулларининг турли-туман бўлишини тақозо этади. Бунини Республикада қабул қилинган барча қонунларда хўжалик юритувчи субъектлар-нинг ҳуқуқи ва иқтисодий эркинлик борасидаги мақоми белгиланган-лигидан билиб олса бўлади⁷⁷.

«Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқий устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, ...барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлилигини ва ҳуқуқий жиҳатдан

⁷⁶ Том Хокин. Малый бизнес в Канаде // Деньги и кредит. №3. 1992. С. 32.

⁷⁷ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 37; 38; 48; 53 ва 54-моддалар.

баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди»⁷⁸. Бундай кафолат корхоналарнинг ташкилий-ҳуқуқий шакллари гоята хилма-хил бўлишига имкон яратиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишига кенг йўл очади.

Миллий иқтисодчиларимиз фикрича, «тадбиркорлик эркинлиги – алоҳида гуруҳ ёки шахснинг фойда олиш мақсадида иқтисодий фаолият юритиш эркинлигини билдиради»⁷⁹. Лекин, бу ишни тадбиркор танлаш эркинлиги орқали амалга оширади. Бунинг учун, куйидаги муҳим жиҳатлар аҳамиятга моликдир:

- бозор турли иқтисодий ресурслар билан тўйинган бўлиши ва муқобиллик асосида фаолият юритишга имкон бўлиши зарур;
- ҳар қандай иқтисодий фаолият юритилганда, экологик муносабатлар ҳисобга олинishi лозим;
- давлат истеъмолчилар ҳаёти ва соғлигини зиён етказувчи товарлардан ҳимоя қилиши керак.

Шундай қилиб, бизнеснинг вужудга келиши, амалда фаолият кўрсатиши ва ривожланишидаги асосий талаблардан бири – бу иқтисодий эркинлик – суверенитетга эга бўлишдан иборат. Жумладан, респондентларнинг 85,8%и⁸⁰ ошкора равишда давлат органлари орқали назоратни камайтириш ва уларнинг чегаравий ҳолатда аралашувини чеклаш мақсадга мувофиқлигини билдирганлар. «Иқтисодий жиҳатдан эркин меҳнатни тиклаш турмушимизда аста-секин қайтадан қарор топаётган ахлоқий ҳолатдир. Аввало, ишбилармонлар, ўз истеъдоди билан тобора қадр-қиммати ошиб бораётган кишилар бу ҳолатни қайта тикламоқдалар»⁸¹.

Иқтисодий эркинлик, бу эркинлик муаммоларини мустақил ҳал қилиш мумкинлигида рўёбга чиқади. Хўжалик юритишда инсон ни-

⁷⁸ Ўша жойда. 53-модда.

⁷⁹ Абулқосимов Ҳ., Набиев Э., Раҳимова Д., Аҳмедов О., Юлдашев Ш., Ҳасанов Р. Эркин иқтисодиёт тамойиллари. Тошкент: Akademiya, 2005. 5-бет.

⁸⁰ Муаллиф томонидан ўтказилган ижтимоий тадқиқотлар натижалари асосида ҳисобланган.

⁸¹ Ислам Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида // Ватан саждагоҳ хаби муқаддасдир. 3-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1996. 280-бет.

мани ёқтирса ва у нимани муҳим деб ҳисобласа, ўша нарсани ишлаб чиқаради, ўзи ишлаб чиқарган нарсани ўзи учун мақбул нархларда сотади ва ҳоказо. Унинг иқтисодий эркинлиги, ва манфаатдорлик билан меҳнат қилишининг негизини мулк ташкил этади. Шунинг учун «иқтисодиётни эркинлаштириш – хўжалик юритувчи субъектларнинг ўз фаолияти учун иқтисодий ва молиявий масъулиятини ошириш демақдир»⁸².

Бозор иқтисодиётида инсонга муносиб ҳаёт шароити, унинг ўзини намоён қила олиши учун имкониятлар яратиш, фақат иқтисодий эркинлик омили орқали амалга оширилади. Бу эса ҳозирги миллий иқтисодиётни ва бутун жамиятнинг тараққиёти учун муҳимдир. Шу жиҳатдан А. Фон Хайек эркин бозор нархларини шакллантиришда тартибга солишнинг ёки аралашининг бошқача тажовузкорона кўринишларидаги барча уринишларга шиддат билан қарши чиқди. У ўзининг «Куллик сари йўл» (1944 й.) номли мунозарали асарига шуни тасдиқлайдики, «бу асосий (иқтисодий эркинлик) принципдан орқага томон чекиниш – у ҳар қанча яхши ниятда ташкил қилинса ҳам – истиқболда диктатурага томон етаклайди»⁸³.

Шундай қилиб, жамиятда иқтисодий эркинлик имкониятлари тўла яратиб берилгандагина, аҳоли манфаатдорлиги ҳам ошиб, ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчининг меҳнат натижалари ортиб боради. Бозор муҳитида ҳамма нарсани ҳаракатга келтирувчи куч бу иқтисодий эркинлик, яъни том маънодаги инсон эркинлигидир. Бизнес билан банд бўлган ҳар қандай шахсларга эркинлик бермасдан ижобий натижага эришиш қийин.

2.1.4. Фойда ва манфаатдорликка интилиш

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ва ривожлантириш зарурияти **фойда ва манфаатдорликка интилиш** каби субъектив иқтисодий омилга ҳам боғлиқ. Бу омилнинг иқтисодий эр-

⁸² Ислам Каримов. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1999. 396-бет.

⁸³ Клас Эклунд. Эффективная экономика. М.: Экономика, 1991. С. 74.

кинликка боғлиқ жиҳатлари кўп бўлганлиги учун унинг алоҳида ажралиб турувчи таркибий қисми эканлигини унутмаслик керак. Чунки, фойда олиш ва манфаатдорликка интилиш иқтисодий эркинлик туфайли рўёбга чиқиб, ҳар бир ишнинг натижасида намоён бўлади.

Хўжалик юритувчи субъект эркин фаолият қилгандагина манфаатдор бўлади. Бинобарин, ҳар бир хўжалик юритувчи субъект, энг аввало, моддий манфаатдорликни кўзлаб ўз бизнесини ташкил қилади. Бизнесдан мақсад ўз даромадини кўпайтириш бўлиб, манфаатдорликка интилиш тадбиркорнинг асосий тамойилларидан бири ҳисобланади. Хўжалик юритувчи субъект ўзининг фойдасини ўзлаштиришда янада салоҳиятли ишларни амалга ошира олади.

Фуқаролар манфаатининг устулиги, энг аввало, Конституцияда қонуний равишда мустақамланган ва кафолатланган⁸⁴, яъни «иқтисодий манфаатдорликни сиёсатдан, мафкурадан устун қўймасак, ...ҳеч қандай наф йўқ»⁸⁵. Илмий тадқиқотларимиз натижасида респондентлардан нима учун бизнес қилишга киришганларини сўралганда, миллий модел таркибидаги биринчи тамойил амалда ўз ибботини топган (2.2-жадвал).

Ушбу жадвалда юқорида назарий жиҳатдан келтирилган фикрларнинг амалий жиҳати ифодаланган, яъни 1999 йилда ўтказилган ижтимоий сўров натижасида фойда ва манфаатдорликни кўзлаган респондентлар салмоғи жами 84,8 фоизни ташкил этган бўлса, 2003 ва 2007 йилларда ўтказилган худди шундай сўров натижасида эса бу кўрсаткичлар 90,1 ва 91,4 фоизларни ташкил этди. Демак, тўрт йил мобайнида фойда ва манфаатдорликни кўзлаган ҳолда бизнес фаолиятини олиб бораётган респондентлар салмоғи 5,3 фоизга кўпайган бўлса, етти йил мобайнида 6,6 фоизга кўпайган.

Эътиборлиси шундаки, 2007 йилда ўтказилган ижтимоий сўров натижасида респондентларнинг 6,4 фоизи ўз бизнесини ташкил этиш-

⁸⁴ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 22–23-моддалар.

⁸⁵ Ислоҳ Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Тошкент: Ўзбекистон, 1993. 257-бет.

да «мамлакат фаровонлигига ҳисса кўшиш» мақсадида ташкил этаётганликларини қайд этганлар. Бундай жавоб заминида тадбиркорлар нафақат ўз манфаатдорликлари, балки жамият манфаатдорлигини ҳам кўзлаётганликлари аниқ кўриниб турибди.

2.2-жадвал

«Нима учун бизнес қилишга киришдингиз?» деган саволга берилган жавоблар салмоғи⁸⁶ (фонсларда)

Сўровнома ўтказилган йиллар					
1999 йилда	улуши, %да	2003 йилда	улуши, %да	2007 йилда	улуши, %да
бойиш мақсадида	49,9	шахсий манфаатдорлик	38,2	шахсий манфаатдорлик	37,7
маблағ кўпайтириш мақсадида	20,1	турмушни яхшилаш	27,6	ҳаётимнинг фаровонлигини таъминлаш ва ошириш	30,2
муस्ताқил ишлаш, оила фаровонлигини таъминлаш	14,8	юқори даромад олиш	24,3	кўшимча молиявий имкониятларга эга бўлиш	21,3
		ўз имкониятларимни синаш	6,6	ҳаётдан орқада қолиб кетмаслик	2,2
муस्ताқил яшаш, халқ фаровонлиги учун	15,2	аҳоли эҳтиёжини қондириш	3,3	мамлакат фаровонлигига ҳисса кўшиш	6,4
				аҳоли эҳтиёжини қондириш	2,2

Буюк иқтисодчи А. Смит фойда олишга интилиш ва манфаатдорлик масаласига жиддий ургу берган. У фақат инсон омилидагина бундай жиҳатларни кўллашга интилади, фақат инсондагина тадбиркорликка

⁸⁶ Жадвал муаллиф томонидан ўтказилган ижтимоий тадқиқотлар натижалари асосида ҳисобланган.

хос туйғу мужассамлашади, деб ҳисоблаган. Ўзининг «laissez-faire»⁸⁷ концепциясида худди шу фойда олиш ва манфаатдорликни алоҳида ҳаракатлантирувчи куч эканлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, миллий бойлик, ишлаб чиқариш, умуман яратилаётган барча неъматлар инсон меҳнати билан барпо қилинади, бунда ишлаб чиқаришдаги барча омиллارнинг бирлашуви рўй беради. «Зотан, бундай бирлашув қанчалик самарали бўлса, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ва миллат бойлиги шунча кўп бўлади»⁸⁸. А. Смит фикрича, ҳар бир тадбиркор жамият фойдасига ёрдам беришни кўзда тутмайди, балки ўз манфаатини, фойдасини кўзлаб иш юритади.

«Фойдага интилиш, деб таъкидлайди буюк австриялик иқтисодчи А. Фон Хайек – бу ресурслардан янада самаралироқ фойдаланишни ташкил қилишнинг худди ўзидир»⁸⁹. Бу билан ҳар қандай хўжалик юритувчи субъект харажатларни имкон қадар камайтиради, ишлаб чиқариш омилларида эса унумли фойдаланишга интилади.

Нобель мукофотининг лауреати В. Леонтьев, манфаатдорлик омилига алоҳида эътибор берган. «Менинг таассуротим – соф иқтисодий муаммо эмас, у сиёсий-иқтисодий жиҳатга эга. Одамларнинг яхши иш-лашлари учун фавқулодда энг муҳим нарса – манфаатдорлик омили. Шу, улар учун энг зарурдир»⁹⁰, – деб қайд этган В. Леонтьев. Унинг фикрича, фойдага интилиш ва манфаатдорлик нафақат кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини, балки бутун бир иқтисодиётни ривожлантиришнинг энг муҳим омилидир.

«Фойда маҳсулот сифатини яхшилаш, унинг таннархини пасайтириш ва рақобатчиларга нисбатан кўпроқ товар сотишга ундайдиган туртки ҳамдир»⁹¹. Фойда орқасидан қувиш ва манфаатдорликка

⁸⁷ Инглизча «ўз-ўзидан ҳаракатлансин» деган маънони англатади. Бошқача маъноси «кўринмас қўл».

⁸⁸ Амалий иқтисодиёт: Ўқув қўлланма, 1-китоб. Таржимонлар: И. Фозилов ва бошқалар. Junior Achievement. Тошкент: Шарқ, 1996. 20-бет.

⁸⁹ Амбарцумян А. А. Малые предприятия в системе экономических отношений в условиях перехода Узбекистана к рынку: Дис. ... канд. экон. наук. Самарканд, 1996. С. 13.

⁹⁰ Российский бизнес // Международный журнал. 1991. №1. С. 8.

⁹¹ Амалий иқтисодиёт: Ўқув қўлланма, 1-китоб. Таржимонлар: И. Фозилов ва бошқалар. Junior Achievement. Тошкент: Шарқ, 1996. 23 бет.

интилиш тадбиркорларни ўз сармоясини (пулини) таваккал қилиб сарфлашга, ходимлар ёллашга, ҳамда товар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг янги соҳаларини очиш учун барча зарур нарсаларни сотиб олишга мажбур қилади.

«Биз бундан буён ҳам «Инсон манфаати ҳар нарсадан улуғ» деган олижаноб шиорни амалда рўёбга чиқариш учун бор куч ва имкониётларимизни ишга соламиз»⁹². Шу мақсадда миллий иқтисодиётнинг барча тармоқларини эркинлаштиришга доир ислоҳотларни фаол давом эттириш, шу аснода тадбиркорлар фаолиятини кучайтириш ҳукуматимиз сиёсатида ҳам устувор деб белгиланмоқда.

2.1.5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг афзалликлари

Кичик бизнес ва хусусий секторнинг афзаллиги ҳам алоҳида субъектив иқтисодий омиллар қаторига киради. Бу омил кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг шакллантириш ва бошқариш заруриятини келтириб чиқарадиган индуктив характердаги омилдир. Бу соҳа фаолияти туфайли эришилган муваффақиятлар ҳар қайси мамлакат иқтисодиётида катта аҳамиятга моликки, унга давлат томонидан ёрдам бериб борилади. **Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг афзаллигини** икки нуқтаи назардан, яъни микроиқтисодий ва макроиқтисодий жиҳатдан баён этиш мумкин.

Дастлаб кичик бизнес ва хусусий секторнинг микроиқтисодий жиҳатдан иборат бўлган афзалликларини кўриб чиқамиз:

1. Кичик ва хусусий корхоналарда тадбиркорлик ва ишбилармонликка хос руҳ яққол ва доимий мавжуд.

2. Ишбилармонлар ўз корхоналарида кўп ишларни бирдай бажаришга, яъни бир вақтда бир неча касб-ҳунарни қўшиб олиб бориш имконига эга.

3. Ҳар қандай кичик ёки ўрта корхона ўзидан юқорида бўйсунувчи органи бўлмагани сабабли эркин ҳаракатланади. Шу туфайли ташаб-

---

⁹² Ислам Каримов. Ватанимиз ва халқимизга садоқат билан хизмат қилиш – олий саодатдир // Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. 16-том. Тошкент: Ўзбекистон. 2008. 101-бет.

бускор ва ҳаракатчан ишбилармонлар улкан имкониятларни кўпроқ қўлга киритишлари мумкин.

4. Бундай корхоналар маҳаллий муҳитга тез кўникувчан бўлганлиги сабабли, маҳаллий бозорнинг урф-одатлари, талаблари, нимани афзал кўриши ва бошқа ўзига хос жиҳатларини ўрганиб, ишни шунга мувофиқ ташкил этилишига тўла имкон яратади.

5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари йирик рақобатчиларга нисбатан мослашувчан, айниқса, мавсумий характердаги ёки ихтисослашган бозор муҳитида катта афзалликларга эгадир.

6. Моддий ютуққа тезкорлик билан эришиш имкони мавжуд, яъни бир вақтда ҳам маош, ҳам бизнесдан тўла дивидендлар олишга эришиш мумкин.

7. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда йирик корхоналарга кўра ишлаб чиқариш ва бозор конъюнктурасига мослашиш имкониятлари кенгроқ. Бундай фирмалар бозор талабига кўра, зудлик билан зарур товар ишлаб чиқаришга ўтадилар, тезкор қарорлар қабул қилиш даражаси юқори.

8. Бизнес яхши юришиб кетганда, ишбилармонга зарур бўлиб қолганда, ишни осонгина ва катта фойда билан сотиб юбориш мумкин.

9. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда харажатларнинг минималлигини иш ҳақиға, ускуна ва иншоотларга ҳамда бошқаришга бўлган харажатларни нисбатан кам сарфланади.

Ушбу субъектив омилнинг **макроиқтисодий жиҳати** ўша мамлакатнинг олиб бораётган монетар сиёсатиға боғлиқ. Кўп ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мураккаб иқтисодий муаммоларни ҳал этгани туфайли, унинг тараққиётиға алоҳида эътибор берилган⁹³. Бундай давлатларнинг иқтисодий-ижтимоий юксалишида бизнес секторнинг улуши катта.

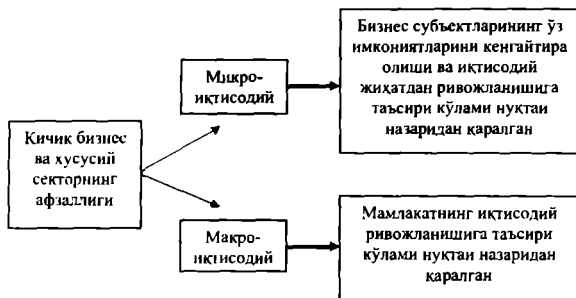
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти туфайли АҚШда ялпи миллий маҳсулотнинг 40%и ишлаб чиқарилса, Германияда ялпи

⁹³ Қаранг: Рубе В. А. Малый бизнес: история, теория, практика. М.: ТЕИС, 2000. С. 69-78.

ички маҳсулотнинг учдан икки қисми 2,1 миллионта майда ва ўрта бизнес субъектлари ҳиссасига тўғри келмоқда. Францияда эса кичик ва ўрта корхоналарда ишлаётган 12 млн. ишчининг инвестициялардаги улуши 48%, савдо айланмасида 60,2%, экспортда эса 49,6%ни ташкил этмоқда⁹⁴.

2.3-чизма

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг микроиқтисодий ва макроиқтисодий жиҳатдан афзалликлари

Италияда 99% корхоналар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти билан машғул. У ерда иш билан банд этиш сиёсатидаги ўзгаришларга оператив мослашиш, ишлаб чиқариш тизимларини тез тартибга солиш, ўз маҳсулотларини истеъмолчиларгача етказиб бериш йўллари яратиш ҳисобига, саноат ва хизмат кўрсатиш соҳасида кўпроқ кичик тадбиркорлик тизимлари динамик жиҳатдан устунликка эришган. 90-йиллардаёқ ишчи кучи 300 кишидан ортиқ бўлмаган корхоналар улуши мамлакат экспортининг 40%ини ташкил этган⁹⁵. Бундай корхоналарни қўллаб-қувватлашда давлат томонидан молиявий ёрдам ҳам кўрсатилади. Чунончи, янги тузилган корхоналар солиқ тўловларидан озод этилганли-

⁹⁴ Қаранг: www.21asg.uz // Жаҳон иқтисодиётининг таянч нуқтаси. Маълумот 23 декабрь, 2010 йил ҳолатига тўғри.

⁹⁵ Крауция Г. и др. Малые предприятия в условиях рынка. Ташкент: Узбекистан, 1991. С. 12.

ги ҳисобига ГФРда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ҳуқуқий фаолиятида «миттелштан»лар⁹⁶ кўпроқ устунликка эга, яъни яқка мулкчиликдаги бундай корхоналарнинг 90%и кичик ва 50%и ўрта корхоналардир. Шунингдек, 6% кичик ва 10% ўрта корхоналар «тўла шерикчилик» усулида иш олиб борадилар. «Миттелштан»нинг яна бир кўриниши бўлган «масъулияти чекланган жамият» эса 5% кичик, 17% ўрта корхоналарни ўз ичига олган. Хусусан, 1,5% кичик ва 15% ўрта корхоналар «коммандитли шерикчилик» асосидаги корхоналардир. «Акционерлик жамияти» шаклидаги кичик корхоналар мавжуд эмас, аммо бундай ўрта корхоналар 0,2%ни ташкил қилади⁹⁷.

Японияда эса жами компанияларнинг 99,7% кичик ва ўрта бизнесга тўғри келиб, шундан 87%и фақат кичик корхоналардир⁹⁸.

АҚШда «Small Business Administration» маълумотига кўра, 98% компаниялар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик билан машғул ва улар мамлакат ЯММнинг 40%ини яратади⁹⁹. Янги технологиялар ва ихтироларнинг 90%и кичик фирмаларда ишлаб чиқилади. Машинасозлик соҳадаги 27% ана шундай корхоналарда, ишчилар сони 100 кишигача боради¹⁰⁰. Бу ерда ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва савдо тармоғида бизнес сектор – иш ўринларини яратишдаги асосий манба, яъни янги иш жойларининг 3/4 қисми¹⁰¹ шу секторда яратилади. «World's Epsilon Enterprises Inc.» компанияси президенти А. Леви-нинг таъкидлашича, «АҚШда ...меҳнатга лаёқатли аҳолининг 90%дан ортиги иқтисодийнинг ушбу тармоғида фаолият юритади»¹⁰².

⁹⁶ Немисча «mittelstand» кичик ёки ўрта хусусий тадбиркорлик корхонаси демакдир.

⁹⁷ Шулус А. А. Мелкие и средние предприятия в народном хозяйстве ФРГ. // Российский экономический журнал. 1993. №3. С. 79–80.

⁹⁸ Приоритет малому бизнесу // Правда Востока. 29 декабрь, 2010. №250.

⁹⁹ Абдурахманов М., Кодиров Б. Малый бизнес в США. // Тезисы докладов ТГЭУ, Тошкент, 1996. С. 43.

¹⁰⁰ Краюхин Г. и др. Малые предприятия в условиях рынка. Ташкент: Узбекистан, 1991. С. 14.

¹⁰¹ Абдурахманов М., Кодиров Б. Малый бизнес в США. // Тезисы докладов ТГЭУ, Тошкент, 1996. С. 44.

¹⁰² Халқ сўзи. 28 декабрь, 2010. №249. 3-бет.

XX аср 80-йилларидан Буюк Британияда ҳам кичик тадбиркорлик иқтисодиётнинг барча соҳаларида ривожланиб борди. 1990 йилга келиб, улар деярли, 2,4 млн.га етдики, мамлакат ҳудудида фаолият кўрсатувчи хусусий корхоналарнинг умумий сонидан 96%ни ташкил этган. Бундай корхоналарда ишлаётган кишилар сони ўртача 20 кишидан иборат ¹⁰³. Бу мамлакатда кўпчилик корхоналар кичик ва энг кичик табақага мансуб, масалан, 1579 минг корхонада 1-2 тадан ишчи ёлланган, 173 минг корхонада – 3-5 тадан, 190 мингтасида – 6-9 ва фақатгина 140 минг фирмада 11-19 тадан ишчи кучи ёлланган ¹⁰⁴. Шуниси эътиборлики, Англияда 25-49 киши банд бўлган корхона ва фирмаларнинг ўртача 70% 10 йилдан кўпроқ яшайди. 1980–1989 йиллар мобайнида 1,9 млн. янги компаниялар рўйхатга олинган бўлса, 1,5 млн. корхона эса ўз фаолиятини тўхтатган ва соф ўсиш 29%га ¹⁰⁵ етган.

2.3-жадвал

Айрым мамлакатлар иқтисодиётида кичик ва ўрта корхоналар ўрни¹⁰⁶

Мамлакатлар	Умумий бандликда кичик ва ўрта корхоналар улуши (%)	Мамлакат ЯИМда кичик ва ўрта корхоналар улуши (%)
Буюк Британия	52	53–56
Германия	69	55–57
АҚШ	53	50–52
Япония	78	52–55
Венгрия	65	50–52
Польша	60	50–52
Россия	13	10–11

Англия ҳукуматининг консерватив сиёсати хусусий тадбиркорликни юксалтириш мақсадида молиявий жиҳатдан муҳим имтиёзлар яратди. Кичик бизнесни кучайтириш учун махсус дастурлар қабул қилинди, консалтинг хизматлари ва бизнес техникасини ўргатиш

¹⁰³ Сорокина В. Государственное регулирование малого бизнеса: опыт Великобритании // Манба: http://vasilieva.narod.ru/ptpu/19_2_98.htm.

¹⁰⁴ Данишевская Г. Мелкий бизнес в Великобритании // Ж. МЭиМО. 1992. №3. С. 121.

¹⁰⁵ Уша жойда. 121-бет.

¹⁰⁶ Манба: www.giac.ru/content/document. Жавдалда 2002-2004 йилларда ҳар бир давлатнинг миллий стандартига мувофиқ равишда ўртача ҳисобдаги маълумотлар берилган.

бўйича курслар ташкил этилди. Ҳўтказилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, бундай корхоналар мамлакат иқтисодиёти учун анча самарали бўлиб, ҳар йили янги ишга туширилаётган бу каби корхоналар улушига 57% янги иш ўринлари тўтри келар экан¹⁰⁷.

Албатта, мамлакатнинг умумий иқтисодий аҳволи ҳам бизнес секторни ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Чунки, 1982 йилдан Англия иқтисодиёти мутассил ўсиб борди ва 1985–1990 йилларда ЯММ ҳажми 20%га кўпайди. 80-йилларнинг иккинчи ярмидан мамлакат молиявий устунликка эриша бориб, инфляция даражасини 5–7%гача пасайтириш имкониятига эга бўлди¹⁰⁸. Шахсий истеъмол кенгайди, эркин меҳнат ва эркин фаолият туфайли тадбиркорликнинг маданий жиҳатлари юқорирак даражага кўтарилди.

Муаллиф томонидан амалга оширилган илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ва бошқариш заруриятини юзага келтириб чиқарувчи субъектив иқтисодий омиллар туркуми мавжуд, улар:

- тадбиркорликнинг юзага келиши,
- бозор муносабатларини вужудга келтириш ва ундан амалда фойдаланиш,
- иқтисодий эркинлик,
- фойда ва манфаатдорликка интилиш,
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг афзалликлари.

Ушбу субъектив иқтисодий омиллар мазкур секторни юксалтириш йўлида амалий фаолият билан боғлиқ иқтисодий жараённи ўз ичига олади. Субъектив иқтисодий омиллар бозор муносабатларининг чуқурлашиб бориши жараёнида ўз-ўзидан фаоллашиб борувчи хусусиятга эга. Шу боисдан ҳам бу омилларнинг иқтисодий ҳаётдаги роли кучаяди.

2.2. Объектив иқтисодий омиллар

Бундай омиллар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ҳамда бошқариш заруриятини келтириб чиқарса-да, субъектив

¹⁰⁷ Манба: http://vasilieva.narod.ru/ptpu/19_2_98.htm.

¹⁰⁸ Данишевская Г. Мелкий бизнес в Великобритании // Ж. МЭиМО. 1992. №3. С. 121.

ектив иқтисодий омиллар сингари ўз кучини ўзоқ даврлар сақлаб қола олмайди. Давр ўтиши билан жамиятнинг ривожланиши ва тараққий этиб бориши натижасида объектив ҳолатлар ўзгаради ва бошқа кўринишдаги объектив реаллик юзага келади.

Масалан, Ўзбекистон ўз мустақиллигини эълон қилган даврларда мамлакат иқтисодиёти маъмурий-буйруқбозлик тизимидан бозор иқтисодиёти тизимига ўта бошлади. Бозор иқтисодиёти тизимида эса, бозор субъектларининг эркин фаолияти таъминланди. Иқтисодиётнинг ривожланишида бозор механизмнинг фаолияти алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Талаб ва тақлиф қонуниятларига асосланган ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Бу эса бозор мувозанатини юзага келтирувчи ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларнинг мувофиқ ҳаракатларини таъминлашга олиб келди. Шундай экан, Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтиш объектив реалликка айланди. Лекин, вақти келиб бу объектив реаллик ўз кучини йўқотади. Чунки, Ўзбекистон ўз иқтисодиётини бозор муҳитига ўтказиб бўлади. Унинг ўрнига бошқача кўринишдаги объектив вазият шаклланиши мумкин.

Объектив вазиятларнинг ривожланиши қарама-қарши зиддиятлардан иборат бўлади. Ана шу зиддиятларни бартараф этишнинг турли имкониятлари юзага келадики, уларни ўз манфаатлари йўлида шарт-шароитларни яратиб боровчи инсонгина амалга ошира олади.

Қуйида миллий иқтисодиётимизни бозор иқтисодиётига асослаётган даврларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ҳамда бошқариш заруриятини келтириб чиқарувчи объектив иқтисодий омиллар тўғрисидаги мулоҳазаларимизни баён этамиз.

2.2.1. Инвестицион сиёсат ва инвестицияларни жалб этишни кенгайтириш

Биз 2.1.5-бандда турли мамлакатлар иқтисодиётининг ривожланишида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг афзаллик жиҳатлари тўғрисидаги мулоҳазаларимизни баён этдик. Бундай давлатлар иқтисодиётида хорижий инвестициялар муҳим ўрин эгал

лаган. Бошқача айтганда, ҳар қандай давлат ҳудудий иқтисодиётни бошқаришда, у ёки бу тарзда ўзининг инвестицион сиёсатини юритади. Ўзбекистонда эса айнан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида **инвестицион сиёсат ва инвестицияларни жалб этишни кенгайтириш** объектив иқтисодий омил сифатида майдонга чиқди.

Масалан, АҚШ иқтисодиёти дастлаб Нидерландия, кейинчалик Англия, Канада, Германия, Япония инвестицияси таъсирида кучайган. Хусусий капитал экспорти бўйича дунёда биринчи ўринни эгаллаб келаётган давлат – Япония ҳам, ўз иқтисодиётини чет эл капиталисиз тасаввур қила олмаган.

«Шарқ йўлбарслари» деб аталган Жанубий Корея, Таиланд, Малайзия, Сингапур каби давлатлар ҳам хорижий инвестиция туфайли ривожланди. Жанубий Осиё мамлакатлари иқтисодиётида эса, Япония инвестицияси салмоқли ўринни эгаллайди.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз даврида «жаҳон фабрикаси» номини олган Хитой 1990 йилда 10,5 млрд. АҚШ доллари миқдоридаги хорижий сармояни ўзлаштирган. 2005 йилга келиб бу рақам 68 млрд. АҚШ долларини ташкил этди. Шубҳасиз иқтисодиётдаги мўъжиза туфайли Чин юрти бирин-кетин Германия, Франция, Англия ва Япония сингари гигантларни қувиб ўтди. Айрим иқтисодчиларнинг эътирофи этишларича, Хитой 2030 йилга бориб, АҚШни ҳам орта қолдириши мумкин. Вашингтондаги Петерсон халқаро иқтисодиёт институтининг эксперти Николас Ларди эса охириги ўн йилликда Хитой Японияни орта қолдирганлигини тасдиқлайди.

Шундай қилиб «...кўпчилик давлатларнинг тарихи шуни кўрсатадики, агар хорижий мамлакатлардан сармоя келмаса, инвестиция келмаса, ҳеч қачон бу давлатлар бугунги ривожланиш даражасига кўтарила олмас эди»¹⁰⁹. Демак, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ва бошқариш заруриятини юзага келтирувчи омиллардан бири – инвестицион сиёсатни изчил олиб бориш, яъни

¹⁰⁹ Ислам Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурашимиз. 7-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1999. 45-бет.

қонунларга асосланиб, пул-кредит ресурсларининг тақчиллиги туфайли республика иқтисодийётига хорижий инвестицияни жалб қилишда кучли рағбатлантирувчилик сиёсатини олиб бориш зарур.

«Инвестиция базасини ривожлантириш ва чуқурлаштириш – ислохотлар стратегиясининг жуда муҳим шартидир. Иқтисодийёт тузилиши қайта қурилишининг белгиланган йўналишлари, экспорт имкониятининг кенгайтирилишига бакуват инвестиция сиёсатини ўтказиш йўли билангина эришиш мумкин»¹¹⁰.

2010 йилнинг статистик маълумотларига қараганда, Ўзбекистон 170 га яқин (жаҳон мамлакатларининг 68%ни ташкил этади) давлатлар билан ўзаро иқтисодий алоқалар ўрнатган бўлса, 80 дан ортиқ давлатларга ўз маҳсулотини экспорт қилмоқда.

Республикада инвестицион сиёсатнинг мазмуни ва йўналишлари кўпроқ қуйидаги ҳолатларга боғлиқ: биринчидан, ички капиталнинг етишмовчилиги; иккинчидан, ишлаб чиқариш тор доирада, яъни бир томонлама ривожланганлиги; учинчидан, техника воситаларининг эскириб қолганлиги; тўртинчидан, ташқи иқтисодий алоқаларни кенгайтириш зарурлиги. Шу туфайли амалга оширилаётган ислохотларнинг ўзига хос йўналишларидан келиб чиқиб, инвестицион вазиятни янада яхшилаш учун қуйидаги шартларга эътибор бериш лозим:

- инфляцияни келтириб чиқарувчи барча ҳолатларнинг олдини олиш (бу инвесторнинг реал оладиган фойдасини кўпайтиради);
- миллий валюта (сўм)нинг қувватини мустаҳкамлаш (жаҳон бозоридаги ишончини ошириш);
- инвесторлар учун республикада олиб борилаётган ишлар бўйича батафсил ахборот олиш имкониятларини кенгайтириш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишини тезлаштириш мақсадида солиқларнинг энг минимал меъёрини белгилаш;
- имкон даражасида энергия ресурсларига бўлган баҳоларни камайтириш;

¹¹⁰ Ислам Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1996. 349-бет.

– капитал кўйилмалар тузилишида рўй берадиган нохуш ўзгаришларнинг олдини олиш, акс ҳолда, уларнинг жамият учун ялпи фойдалилиги ошсада, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ортиши рўй бермайди. Бунга мисол: ишлаб чиқаришга давлат аралашуви кенгайиши билан корхоналар ўз маблағларининг бир қисмини атроф-муҳит ва соғлиқни муҳофаза қилиш учун сарфлашга мажбур бўлишидир;

– транспорт ва алоқа коммуникацияси муаммоларини ҳал этиш, чунки қудай ривожланган транспорт ва алоқа тизимисиз республиканинг иқтисодий салоҳиятини кенгайтириб бўлмайди;

– аҳолининг сиёсий ва маънавий маданиятини янада ошириш;

– ҳар икки (инвестор ва унинг капиталидан фойдаланувчи) мамлакатнинг иқтисодий манфаатларини мувофиқлаштириш ва ўзаро қўллаб-қувватлашни йўлга қўйиб, самарали ҳамкорликни кучайтириш.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ва ривожлантириш заруриятини келтириб чиқаришда инвестицион сиёсат юритиш ва уни кенгайтириш муҳим аҳамият касб этар экан, давлатимиз томонидан ушбу йўналишда белгиланган устувор вазифаларни бажарилишида фаол иштирок этмоғимиз даркор.

2.2.2. Тайёр маҳсулот экспортга ўттиш

Объектив иқтисодий омиллардан яна бири – бу мамлакатни хомашё экспортдан **тайёр маҳсулот экспортга ўтказиш** зарурлиги ҳисобланади. Маълумки, бизнинг жамият маданий индустриал қурилиш асосида бозор муносабатларини шакллантириб бормоқда, яъни биз меҳнатни ишлаб чиқариш асосида ташкил қилиб, молиявий ишларда мустақкам интизом ўрнатган ҳолда иш юритишни афзал кўрдик.

Таниқли иқтисодчи А. Смит фикрича, «мамлакатнинг бойлиги ундаги мавжуд олтинларга эмас, балки мавжуд маҳсулот ва хизматларга асосланади»¹¹¹. Маҳсулот ва хизматлар эса ишлаб чиқариш туфайлигина кўпаяди. Ишлаб чиқариш жараёни эса корхоналарда амалга

¹¹¹ Дэниелс Дж. Д., Радеба Ли Х. *Международный бизнес*. М.: Дело LTD. 1994. – С. 123.

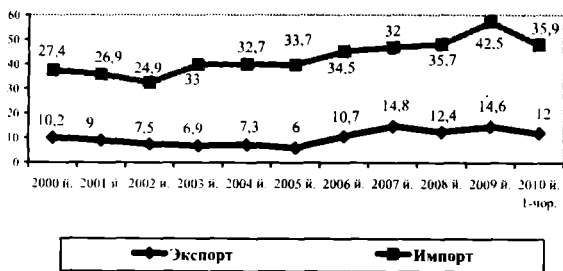
ошади. Интенсив ўсиш кўпроқ ишлаб чиқариш билан боғлиқ жараён. Шу сабабли республиканинг иқтисодий тараққиётида ишлаб чиқариш соҳаси муҳим аҳамиятга эга.

Бутунги кунда маҳсулот ишлаб чиқаришда сифат устуворлигига жиддий эътибор бериш талаб этилади. Бу эса маҳсулот экспортни амалга оширишнинг имконини яратади. Аммо, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятида экспортни ошириш борасида жузъий муаммолар бор. Айниқса, жаҳон миқёсида рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз даврида бундай муаммо кўлами янада ортади. Чунки, жаҳон бозоридаги талабнинг камайиши ва бу каби бошқа ташқи омиллар маҳсулотни экспортга салбий таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов ўз асарларида хомашёни қайта ишлаш асосида тайёр маҳсулот яратадиган корхоналарни кўпайтириш заруратини, «чет эллик шерикларимиз билан замонавий ихчам корхоналар ташкил этиб...», «республиканинг ўзидагина эмас, жаҳон бозори талабларига дош берадиган маҳсулот ишлаб чиқариш асосий вазифамиз бўлиши»ни¹¹² бир неча бор таъқидлаган.

2.4-чизма

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ташқи иқтисодий фаолиятининг ўсиш динамикаси (%)¹¹³

¹¹² Ислом Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафқура. Тошкент: Ўзбекистон, 1993. 114-бет.

¹¹³ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Президент Ислом Каримов, мустақил Ўзбекистон тараққий этган барча мамлакатлар қатори, энг аввало, тайёр маҳсулотлар билан савдо қилажagini эътироф этади¹¹⁴. Ислохотларнинг дастлабки кунларидаёқ, бу масаланинг аҳамиятини ҳисобга олиб, маҳсулотни экспорт қилишга асосланган иқтисодийни шакллантиришга доир махсус дастур ишлаб чиқилди. Бу ўринда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш заруриятининг юзага келиши табиий ҳолдир.

Фикримизча, бу омил туфайли минтақалар, тармоқлар, биринчи навбатда корхоналар ва унда банд бўлган ходимларнинг иқтисодий манфаатдорлигини оширадиган зарурий, ташкилий-иқтисодий шарт-шароитларни яратиш вазифаси, алоҳида долзарблик касб этади.

Демак, илмий тадқиқотларимиз натижасида, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ва бошқаришни тақозо этувчи объектив кўринишдаги иқтисодий омилларни ҳам мавжуд, деб ҳисобладик. Объектив иқтисодий омиллар тайёр маҳсулот экспортига ўтиш ҳамда инвестицион сиёсатни кенгайтиришни ўз ичига олар экан, республика иқтисодиётини бир томонлама ривожланишига чек қўяди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва бошқариш муаммоларини бартараф этишда ўз таъсирини ўтказди. Мамлакатда саноатни, экспортга йўналтирилган ва импорт ўрнини босадиган ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиш, уни маҳаллийлаштириш тизимини кенг ривожлантиришда хусусий бизнес соҳасининг алоҳида муҳим аҳамиятли жиҳати бор.

2.3. Демографик омиллар

Бугунги кунда мамлакатимиз аҳолиси 28,2 млн. кишидан ошди. Ўзбекистон аҳолиси жиҳатидан МДХ мамлакатлари орасида Россия (142 млн. киши) ва Украинадан (46 млн. киши) кейин 3-ўринда ту-

¹¹⁴ Қаранг: Ислом Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1996. 187–190-бетлар.

ради. Шунинг учун аҳоли сонига кўра, ўртача давлатлар қаторидан жой олган. Республикада яшовчилар сони жиҳатидан жаҳон бўйича 43-ўринда ва Осиё давлатлари орасида 18-ўринда туради.

Шуни қайд этиш керакки, Ўзбекистон аҳолисининг ўсиши бўйича юқори кўрсаткичлар 1959–1970 йилларга тўғри келиб, йилига ўртача 3,8%ни ташкил этган. 2004–2009 йилларда эса ўртача йиллик ўсиш 1,4%ни ташкил этиб, бу – жаҳон миқёсида ўртача кўрсаткич ҳисобланади.

Сўнгги йилларда мамлакатимизнинг демографик кўрсаткичлари ўзига хос бўлиб, туғилиш коэффициентида камайиши кузатилса-да, жаҳон бўйича олинган (20%) ўртача кўрсаткичга нисбатан 3,6%га кўпдир. Ўлим даражаси (5,1%) эса жаҳон кўрсаткичларига (8%) нисбатан 2,9 пунктга кам. Шу боис, Ўзбекистонда ўсишнинг табиий коэффициенти 18,5%ни ташкил этиб, жаҳон миқёсидаги ўртача кўрсаткичга (12%) нисбатан олганда 6,5 пунктга кўп эканлигини кўрсатади.

Жаҳон миқёсидаги ривожланган мамлакатлар аҳолисининг таркибида эса юқоридаги каби статистик кўрсаткичлар аксинча кўринишларни намоён этади. Бошқача айтганда, Европа Иттифоқи таркибидаги аксарият давлатлар, қолаверса, Россияда ҳам аҳоли қариб боровчи тенденцияга эга.

Фикримизча, аҳолининг ўсиши ёки камайиши туфайли ҳар бир мамлакатда ўзига хос **демографик муаммолар** шаклланади. Масалан, Европа мамлакатларида аҳолининг қариб бораётганлиги туфайли, ишчи кучига бўлган талабнинг ошиши билан боғлиқ демографик муаммолар юзага келаётганлиги табиий ҳол. Ўзбекистонда эса аксинча, ишчи кучининг таклифи анча юқори. Бу, ўз навбатида, янги иш ўринларини яратиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш заруриятини келтириб чиқаради. Бундай иш ўринларини яратишнинг асосий йўналишларидан бири – кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришдан иборат.

Маълумки, бозор иқтисодиёти тизимига асосланган ҳар қандай давлат иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ри-

вожлантиришга алоҳида эътибор бериллади. Чунки, хусусий тадбиркорлик, бозор иқтисодиётининг ажралмас унсуридир. Шунинг учун Ўзбекистонда ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этмоқда. Ҳозирги кунда жаҳон миқёсида рўй бераётган молиявий-иқтисодий инқироз жараёнларида эса ушбу хусусий секторни ривожлантиришга бўлган эътиборнинг аҳамияти янада ошмоқда. Чунки, аҳолининг иқтисодий фаоллиги Ўзбекистон шароитида анча юқоридир. Буни 2.3.1-жадвалдан кўриш мумкин.

2.4-жадвал

Аҳолининг иқтисодий фаоллиги ҳақида маълумот¹¹⁵ (фонсларда)

Худуд миқёси	Аёллар	Эркалар
Дунё бўйича	53,1	80,3
Ривожланган мамлакатларда	50,4	67,5
Ўтиш давридаги мамлакатларда	51,0	70,5
Ўзбекистонда	68,9	72,7

2.4-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда аёллар ва эркаларнинг иқтисодий фаоллиги кўрсаткичи, ривожланган ёки ўтиш давридаги мамлакатлардаги ҳолатдан юқори. Бироқ, айнан эркаларнинг иқтисодий фаоллиги кўрсаткичи, дунё бўйича берилган ўртача кўрсаткичдан паст. Бу ҳолат эркаларни меҳнатда банд этилишидаги муаммоларни чуқурроқ ўрганишни тақозо этади.

Олиб борилаётган илмий тадқиқотларимизда Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва унинг заруриятини келтириб чиқарувчи омиллар туркумида демографик омиллар муҳим аҳамиятга эга эканлигини алоҳида қайд этиш керак.

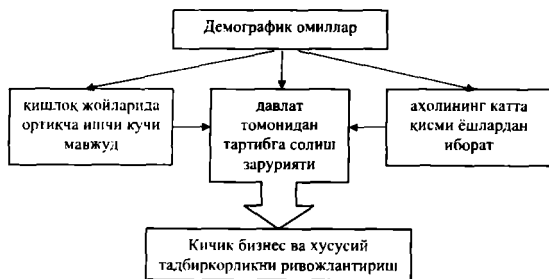
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш заруриятидан келиб чиқиб, демографик омилларни таҳлил этар эканмиз, Ўзбекистон шароитида ушбу омилларнинг икки томонлама хусусияти борлигини эътибордан четда қолдирмаслигимиз лозим. Биринчиси,

¹¹⁵ Манба: // Демоскоп weekly. Электронная версия бюллетеня Население и общество. Центр демографии и экологии человека Института народнохозяйственного прогнозирования РАН. М. №377-378. <http://esa.un.org/unpp/>.

мустақилликнинг ilk даврларидан маълум бўлдики, қишлоқ жойларида ортиқча ишчи кучи мавжуд бўлиб, уларни иш билан банд этишда муаммолар юзага кела бошлади. Омининг бу томони меҳнат ресурсларидан унумли фойдаланиш йўларини топиш ва иш жойи билан таъминлаш муаммоларини таҳлил қилишни тақозо этади. Бундай таҳлил кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарини, авваламбор, қишлоқ жойларида ташкил қилишни талаб қилади. Аграр сектордаги ортиқча ишчи кучини банд этиш, уларни ишлаб чиқаришга, хизмат соҳаларига жалб қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга доир иқтисодий муаммолардандир.

2.5-чизма

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда давлат томонидан тартибга солиш заруриятини юзага келтирувчи демографик омиллар¹¹⁶

Умуман, 2007 йил 1 январь ҳолатида республикада аҳоли зичлиги ҳар бир кв.км.га 59,6 киши тўғри келиб, бу кўрсаткич 2004 йил 1 июль ҳолатидаги миқдордан 2 пунктга ошганлигини кўрсатади. Фарғона водийси бўйича эса ҳар бир кв.км.га ўртача 435,1 кишидан кўпроқни ташкил этади. Демак, бу ҳудудда аҳоли зичлиги республикадагига нисбатан 7,3 марта ортиқдир¹¹⁷. Шундай экан, меҳнат ресурслари

¹¹⁶ Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

¹¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоблари.

миқдори ҳам, Фаргона водийси ҳудудида юқори. 2007 йилнинг бошидаги даврга кўра, республиканинг қишлоқ жойларида аҳоли 63,9%ни ташкил этган.

Бугунги кунда, айнан, қишлоқ жойларида одамларни иш билан банд қилиш, даромад манбалари билан таъминлаш, айниқса, кескин муаммо эканлиги маълум. Шу боис, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ва бошқариш зарурияти «биринчи навбатда меҳнат ресурслари ва хомашё манбаларига – авваламбор, қишлоқ жойларига яқинроқ жойлаштириш»ни¹¹⁸ ўз ичига олади. Ҳукуматимиз томонидан бундай чора-тадбирларни амалга ошириш мустақилликнинг илк йилларидан бошланган бўлса-да, «айни пайтда қишлоқ аҳолисига кўрсатилаётган хизматлар ҳажми йилдан-йилга ўсиб борганига қарамай, ҳали-бери паст даражада – бор-йўти 26,8 фоиз бўлиб қолаётганига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Айтиш керакки, аҳолига хизмат кўрсатиш сифати ҳам талаб даражасида эмас»¹¹⁹.

Қишлоқларимизда ҳаёт сифатини яхшилаш ва қишлоқ хўжалиги тармоқлари самарадорлигини оширишга янги руҳ бағишлаш мақсадида 2009 йилни Президентимиз Ислом Каримов томонидан «Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили» деб эълон қилинди. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 26 январь 2009 йилдаги ПҚ-1046 Қарорига кўра, қишлоқларни ижтимоий ва иқтисодий ривожлантиришга қаратилган Давлат дастури ишлаб чиқилди. Ушбу дастурда қишлоқ жойларида ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш, маҳаллий қурилиш материалларини ишлаб чиқаришни кенгайтириш, қишлоқларда саноат ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш йўналишидаги чора-тадбирлар белгиланди ва уларни амалга оширишга киришилди. Шундай экан, албатта, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш имкониятлари янада кенгая бошлади.

¹¹⁸ Ислом Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафқура. Тошкент: Ўзбекистон, 1993. 114-бет.

¹¹⁹ Ислом Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 25–26-бетлар.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш заруриятини келтириб чиқарувчи демографик омининг иккинчи томони, бу – аҳолининг катта қисми ёшлардан иборат эканлиги. Мамлакат аҳолисининг 34 ёшгача бўлган қисмини ҳисоблайдиган бўлсак, улар 18656 минг кишидан кўпроқни ташкил этиб, жами аҳолининг 70%дан кўпрогини ташкил этади. Агар 1996 йилларга тўғри келадиган статистик маълумотларга кўра, меҳнат ресурсларига ҳар йили ўртача 300–350 минг ёшлар келиб қўшилган бўлса, 2007 йилга келиб йилига ўртача 422,5 минг ёшлар меҳнат ресурсларига келиб қўшилдилар.

2010 йилнинг бошига келиб аҳолининг 35 %ини 16 ёшгача бўлганлар ташкил этади. Аҳолининг 16 ёшдан 55 (эркаклар - 60) ёшгача бўлган қисми 58 %ни ва атиги 7 %и 55(60) ёш ва ундан катталарни ташкил этади.

Ҳозир Ўзбекистон аҳолиси ўртача 25,5 ёшни ташкил қилади. Бу эса Марказий Осиёда умумий меҳнат ресурсларининг 40%и бизнинг республикага тўғри келишини кўрсатади. Шу билан бирга, республика аҳолисининг деярли 2/5 қисми яқин йиллар ичида меҳнат ресурслари сафига қўшилиши кутилаётган ёшларни ташкил этади¹²⁰.

Далиллардан кўриниб турибдики, макроиқтисодийнинг асосий муаммоларидан бири – аҳолини иш билан бандлигини таъминлашдан иборат. Бугунги кунда бу – долзарб масала. Чунки, аҳолининг «ёшлиги» ва табиий ўсишининг юқорилиги аҳоли таркибида меҳнат ресурсларининг (ҳозир 17157,6 млн. киши ёки мамлакат аҳолисининг 60,7%ини ташкил қилади¹²¹) кўпайишига олиб келди. Бу эса иш билан банд этиш муаммоларини янада кескинлаштириши табиий.

Шунингдек, Ўзбекистонда «оналар ўлими даражаси 2 баравардан кўпроқ, болалар ўлими 3 баравар камайди. Ушбу даврда, яъни қарийб 20 йил мобайнида одамларнинг ўртача умр кўриши 67 ёшдан 73 ёшга

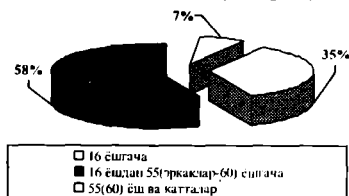
¹²⁰ Статистик маълумотлар асосида муаллиф ҳисоблари. Манба: Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами 2007. Тошкент: Matrix Print, 2008. 46-бет.

¹²¹ Маълумот 2011 йил январь ҳолатига тўғри бўлиб, <http://www.stat.uz/rows/78/> сайтидаги статистик маълумотлар асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

ча ошди»¹²². Бундай кўрсаткичлар Ўзбекистонда аҳолининг тез суръатларда кўпайиб боришига замин яратади.

2.6-чизма

Ўзбекистонда аҳолининг асосий ёш гуруҳлари бўйича тузилмаси¹²³

Жаҳон молиявий-инқирози рўй берган ҳозирги глобал шароитларда Ўзбекистонда бандлик муаммоларини ҳал этишга бўлган эътибор янада ошмоқда. Ана шундай даврда «кичик бизнеснинг ихчам ва ҳаракатчанлиги, бозор конъюнктураси ўзгаришлари ва истеъмолчилар эҳтиёжларига нисбатан тез мослаша олиши уни жаҳон иқтисодий инқирози даврида янги иш ўринларини яратиш ва аҳоли даромадини ошириш борасида энг қулай ва мақбул восита...»¹²⁴ эканлигини чуқур англамоғимиз зарур.

Аҳолининг катта қисми ёшлардан иборат эканлиги омил сифатида нафақат кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва бошқариш заруриятини юзага келтириб чиқаради, балки унинг келажакдаги иқтисодий тараққиётнинг самарали йўналиши сифатида белгилаб олишни ҳам талаб қилади.

Хулоса шуки, республикада ўзига хос демографик ҳолат юзага келган. Аҳоли таркибида меҳнат ресурсларининг ортиб бораётганлиги,

¹²² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг БМТ саммити мингйиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган ялпи мажлисидаги нутқи // Халқ сўзи. 22 сентябрь, 2010. №184.

¹²³ Манба: Ўзбекистон иқтисодиёти. Ахборот-таҳлилий бюллетень 2010 йил январь-март. Тошкент: 2010. 15-бет.

¹²⁴ Ислом Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 46-бет.

кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш орқали янги иш ўринлари яратиш зарурияти кучаймоқда. Бу ўз навбатида бизнес секторни ривожлантиришда демографик омиларни ҳисобга олишни тақозо этмоқдаки, бу қишлоқда меҳнат ресурсларининг ортиқчаллиги ва аҳолининг катта қисми ёшлардан иборат эканлиги билан изоҳланади.

Демографик омиларнинг мазмун-моҳиятидан кўриниб турибдики, бугунги кунда аҳолини иш билан таъминлаш муаммоларини ҳал қилиш узлуксиз жараёнлардан иборат бўлса-да, «биз учун ўта долзарб бўлган бу масалани ечишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш билан бирга, хизмат кўрсатиш соҳаси ва касачиликнинг турли шакллари кенг жорий этиш, қишлоқ жойларида чорвачиликни ривожлантиришни рағбатлантиришга алоҳида аҳамият берилмоқда»¹²⁵. Демак, бу ишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ҳамда ривожлантириш, зарурият тариқасида муҳим долзарблик касб этмоқда.

2.4. Илмий-техника даражасининг ўсиб бориши

Кичик бизнес секторини шакллантириш ва бошқариш заруриятини юзага келтирувчи энг муҳим омилардан бири – **илмий-техника даражасининг ўсиб бориши**. Бу омил илмий-техника тараққиёти билан боғлиқ бўлиб, инсоннинг ҳаётий даври мобайнида тақомиллашади ва ишлаб чиқариш ҳамда хизмат кўрсатишнинг турли соҳаларида ишга солинади.

Ривожланган мамлакатларда, айниқса, электроника, кибернетика ва информатика соҳалари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти туфайли ривожланган. Масалан, АҚШда 50%гача илмий-техник ишланмалар кичик бизнес ҳиссасига тўғри келади¹²⁶. АҚШда илмий-

¹²⁵ Ислом Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 24–25-бетлар.

¹²⁶ Қаранг: Амалий иқтисодиёт: Ўқув қўлланма, 1 - китоб. Таржимонлар: И. Фозилов ва бошқалар. Junior Achievement. Тошкент: Шарқ, 1996.

техника тараққийетининг ривожланиши машиналар, асбоб-ускуналар, компьютер техникаси, алоқа воситалари нархларининг пасайишига олиб келди. Бу биринчи навбатда, тадбиркорларга унча кўп бўлмаган бошланғич капитал асосида, ўрта ва, ҳаттоки, йирик корхоналар билан муваффақиятли рақобатлаша оладиган майда ва кичик фирмалар ташкил қилишга имкон берди. Илмий-техника салоҳияти, фаннинг ривожланиши, илмий кашфиёт ва ихтироларни яратилиши, янги техника ва технологияларни барпо этилиши, у асосида ишлаб чиқаришни бошқаришнинг замонавий усуллари амалиётга тадбиқ этилиши туфайли ошиб боради.

Манбаларга кўра, «XX асрнинг 61 та йирик кашфиётларидан 48 таси майда ва хусусий корхоналарда очилган. Антибиотиклар, инсулин, автоматик узатмалар, вертолётлар, кинескоплар, целлофан, ксерокопия, шарикли ручкалар, «Polaroid» фотокамераси, микрокомпютерлар каби ҳақиқий инқилобий янгиликлар кичик фирмалар томонидан яратилган ва биринчи бўлиб ўзлаштирилган»¹²⁷. Япония мисолида олиб қарайдиган бўлсак, янги тажрибавий ишлаб чиқариш кичик фирмалар орқали бир ҳафта мобайнида йўлга қўйилади¹²⁸.

Хитойда ҳам илмий-техника даражаси жуда тез суръатларда ўсиб борган. Бу давлатда техника-технология нусхаларини ишлаб чиқариш яхши йўлга қўйилган. Европанинг аксарият йирик корхоналарида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг хомашёси ёки ярим фабрикатлар (деталлар) Хитойдан келтирилади. Европанинг айрим мамлакатлари (Масалан, Финляндия)даги корхоналар ўз маҳсулотларини ишлаб чиқариб, ҳаттоки, уларнинг нусхаларини кўпайтиришни шартнома асосида Хитойдаги корхоналарга топширадилар.

Илмий-техника тараққийетининг инқилобий тарзда ривожланиши мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятини оширади. Бундай ёндашув янги мураккаб техника ихтиросини таъминлай оладиган, кичик ва хусусий корхоналарнинг ривожланиши учун имкониятлар яратади.

¹²⁷ Гофуров У. Кичик бизнеснинг катта имкониятлари // Иқтисод ва ҳисобот. 1997. №11–12. 18-бет.

¹²⁸ Қаранг: Российский бизнес // Международный журнал. 1991. №1.

Бунда бизнес секторнинг фаолият доираси янги-янги соҳалар билан кенгайиб боради.

Бугунги кунда инновацион фаолият ва илмталаб ишлаб чиқариш соҳасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ўз аҳамиятини тубдан ўзгартирмоқда. Кейинги 10 йилликда ғарбий Европада технологик янгиликларнинг 1/3 қисмидан кўпроғи ана шу секторда татбиқ қилинган. Мисол учун Германияда бу кўрсаткич 48%га етади ¹²⁹.

90-йилларнинг бошларида жаҳоннинг ривожланган давлатларида янгиликлар ва илмий-технологик ишланмаларнинг бизнес секторга тўғри келган хиссаси Жанубий Кореяда – 82%, Швецияда – 75%, Бельгия ва Люксембургда (ҳар бирида) – 73%, Японияда – 69%, Швеция ва Германияда – 68%, Буюк Британияда – 63%, Ирландияда – 62%, Францияда – 61%ни ташкил этади. Демак, илмий-техника тараққиёти ривожлангани сари ишлаб чиқаришнинг янги соҳалари очилади ва бу соҳаларни ҳаётга жорий этишда бизнес секторнинг фаолияти ҳам кенгайиб боради.

«Биз мамлакатимизнинг келажагини кўзда тутган ҳолда, бугунги кунда тараққий топган давлатлар илмий жамоатчилигининг эътибор марказида турган, энг илғор, истиқболи илмий изланиш ва тадқиқот ишларини юртимизда ривожлантириш мақсадида Фанлар академияси ва олий ўқув юрталари таркибида янги лабораторияларни ташкил қилиш, уларнинг ривожланган мамлакатлардаги илм-фан марказлари билан билан самарали ҳамкорлик алоқалари ўрнатишига эришмоғимиз керак» ¹³⁰. Бугунги кунда мамлакатимизда юздан ортиқ ёш олимлар турли соҳада фаолият кўрсатиб келмоқдалар. Уларнинг илмий ишлари натижасидаги ихтиролар илм-фан соҳасини ривожлантириш билан бир қаторда, кичик бизнесни ривожланишига туртки бермоқда. Масалан, 2010 йилнинг ўзида мамлакатимиз ёш олимларимизнинг 10 та ин-

¹²⁹ Шулуз А. А. Мелкие и средние предприятия в народном хозяйстве ФРГ. // Российский экономический журнал. 1993. №3. С. 23.

¹³⁰ Ислом Қаримов. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир // Халқ сўзи. 2009. 6 декабрь. №237.

новацион ихтиролари ишлаб чиқаришга жорий этилди. Бунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаоллик кўрсатди.

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш устувор вазифа сифатида белгиланар экан, бу секторни «... илгор илм-фан ютуқларига асосланган...»¹³¹ ҳолда ривожлантириш зарурлиги муҳим аҳамият касб этмоқда.

Дарҳақиқат, илмий-техника даражасини оширишда илм-фаннинг ўрни ва аҳамияти жуда катта. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши ҳам айнан шу соҳаларни ўз ичига қамраб олади. Шундай қилиб, илмий-техника даражасининг ўсиб бориши кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ва бошқариш заруриятини юзага келтириб чиқарувчи алоҳида аҳамиятга эга бўлган муҳим омилдир. Чунки, фақат илмий-техника тараққиёти туфайлигина ва мамлакатимизнинг илмий-техникавий салоҳиятидан кенг фойдаланган ҳолда, ишлаб чиқаришни бошқаришнинг замонавий услублари амалиётга тез татбиқ этилмоқда. Бунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрнини алоҳида қайд этиш зарур.

---

¹³¹ Ислом Каримов. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилдир // Халқ сўзи. 8 декабрь. 2010.

III БОБ.

МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТ ТАРАҚҚИЁТИГА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИНГ ТАЪСИРИ ҲАМДА СИФАТ ВА МИҚДОР МЕЗОНЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ

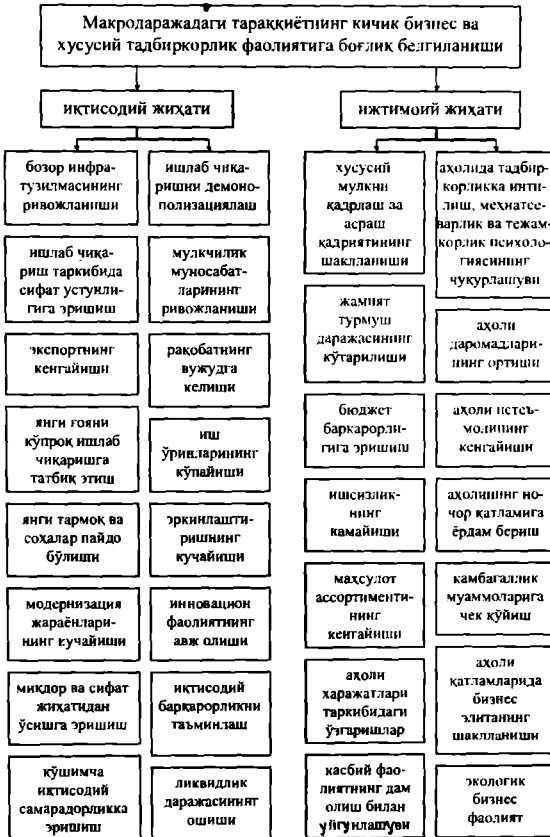
3.1. Мамлакат иқтисодий тараққиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришнинг асосий ва устувор йўналишлардан бирига айланди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш муҳим иш эканлигига истеъмоладан бозорини товарлар ва хизматлар билан бойитиш муаммоси, шу билан бирга у орқали қатор иқтисодий ва ижтимоий масалалар ўз ечимини топади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг имиджи бугунги кунда бизнинг макрокўламда жуда юқори баҳоланадики, буни давлат томонидан яратилаётган шарт-шароитлар орқали англаш мумкин.

Бу соҳанинг ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий тараққиётга таъсири, энг аввало, шу билан белгиланадики, у республика аҳолисининг ишбилармонлик фаолиятини кенгайтирди (3.1-чизма). Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очилиши Ўзбекистон иқтисодиётининг салоҳиятини оширишга ва очиқ иқтисодиётни тобора ривожланишига хизмат қилади. Бундан ташқари у маънавий-маърифий аҳамиятга ҳам эга. Масалан, миллий ҳунармандчилик ва унутилган анъанавий соҳаларни қайта тиклаш орқали жамиятимизнинг маънавий қадриятларини жаҳонга намоён қилиш мумкин.

Давлат миқёсида (макроқўламда)ги иқтисодий-ижтимоий тараққиётга кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг таъсири¹³²

¹³² Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари миллий иқтисодиётнинг ҳаракатланувчанлиги ва мослашувчанлигини оширувчи бўгин сифатида майдонга чиқдики, бу билан истеъмол бозоридаги талаб ва тақлиф даражаси ўртасидаги фарқ камайди ҳамда мувозанат барқарорлашди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик республикада ишлаб чиқаришни давлат монополиясидан чиқариш имконини берди. Бу унинг иқтисодий самарадорликдаги бир томони бўлса, иккинчи томони – у рақобат муҳитини пайдо қилди. Бу секторнинг ривожланиши рақобатнинг такомиллашувига олиб келдики, бу билан у бозор структурасини ҳам яхшилаш бошлади. Бундай бозор структураси туфайли республика иқтисодиётида, айтиш даврида ижобий натижаларни қўлга киритиш қулайроқ кечди.

Рақобат кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ҳаракатлантирувчи омилдир. Бинобарин, рақобатда голиб чиқиш учун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари ишлаб чиқариш харажатларини камайтиришга, товар сифатини оширишга, товар сотишини харидор учун қулайлаштиришга интилади, акс ҳолда товарларни пуллаб катта фойда кўриб бўлмайди. Шунинг учун кўп ва бир хил маҳсулот ишлаб чиқарадиган йирик корхоналарга нисбатан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари юқорида қайд этилганидек, янги гоёларни кўпроқ ишлаб чиқаришга жалб этади, камроқ хатарга дуч келади, ўз ишини тезроқ қайта қуради ва шу тарзда илмий-техника тараққиётини кучайтиради.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши ҳамда уни давлат томонидан тартибга солиш, мамлакатда чуқур таркибий ўзгаришларга асос солди. Бу ўзгаришлар қуйидагилардан иборат бўлди:

- ишлаб чиқаришни кенгайтириш туфайли қўшимча иш жойларини яратиш, аҳоли иш билан банд этилди;
- зарур ишлаб чиқариш ресурслари ва истеъмол буюмларини мамлакатнинг ўзида ишлаб чиқаришни ташкил этилди;

– хомашё экспортдан тайёр маҳсулот экспортига ўтиш мақсадида, мамлакатдаги хомашёни қайта ишлаш орқали истеъмол учун тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқарилди;

– экспорт салоҳиятини ошириш мақсадида рақобатбардош товарларни ишлаб чиқаришни жадал ўстиришга эътибор кучайди;

– импорт товарлар ўрнини боса оладиган товарларни кўплаб ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий тараққиётга таъсирини кўрсатувчи жиҳатлардан бири, айниқса, ишлаб чиқариш таркибида сифат устуңлигига эришиш, республикада импорт маҳсулотлар ўрнини босадиган товарлар ва янги турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш доирасини кенгайтирди.

Биргина 1995 йилда саноатнинг барча соҳаларида 400 дан ортиқ янги турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. 1996 йилнинг биринчи ярмида эса уларнинг яна 120 хили ўзлаштирилди. Шу туфайли макроиқтисодиётдаги доиравий ҳаракатда ҳам ресурслар, ҳам истеъмол бозорларининг кўлами кенгайди. Янги минитехнологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш кучайди. Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб, 2010 йилга қадар Республикада жами 2,5 мингдан ортиқ янги турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш ўзлаштирилди.

Қишлоқ хўжалигининг деярли барча маҳсулотлари қишлоқ иқтисодиётидагина эмас, балки бутун миллий иқтисодиётда ҳам борган сари асосий ишлаб чиқарувчи даражасига айланиб бораётган фермер ва деҳқон хўжаликлари кучи билан барпо этилмоқда. Агар 2009 йил якунига келиб Ўзбекистонда 215 мингдан ортиқ фермер хўжалиги фаолият юритган бўлса, уларда 1,6 млн. киши меҳнат билан банд бўлганлар. Бу эса шу соҳада иш билан банд бўлган аҳолининг 90,0 фоизини ташкил этди.

Қишлоқ жойларида иш билан бандлик даражасини оширишда шахсий томорқа хўжалиklarини деҳқон хўжаликлари сифатида қайтадан рўйхатдан ўтказиш ҳам муҳим омил бўлмоқда. Хусусан, 3,5 млн. шахсий томорқа хўжалиklarидан 2,1 миллионтаси деҳқон хўжаликлари сифатида қайта рўйхатдан ўтган.

Агар 2009 йилдаги ҳудудларга тегишли статистик кўрсаткичларни таҳлил этадиган бўлсак, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ЯИМдаги улуши Бухоро, Жиззах, Наманган, Самарқанд, Сирдарё ва Хоразм вилоятларида сезиларли даражада юқори бўлганлигини кўриш мумкин.

Бутунги кунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фақат аҳоли даромадининг манбаи сифатидагина эмас, балки иқтисодий ўсишнинг муҳим омил сифатида ҳам кўринади. 2009 йилда мамлакатда яратилган 940 мингдан зиёд янги иш ўрнидан 390 мингдан ортиги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасига тўғри келиб, уларнинг 270 мингдан зиёди хизмат кўрсатиш соҳасига ва 130 мингга яқини касачиликка тўғри келди. 2010 йилнинг бошидаги статистик маълумотларга кўра олганда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда мамлакат аҳолисининг 76 фоиздан кўпроги банд.

2009 йилда биржа савдоларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан 2,0 млрд. сўмдан ортиқ миқдордаги товарлар харид қилинди. уларнинг 451,2 млрд. сўмлик товарлари сотилди, 2008 йилга нисбатан 25 фоиздан ортиқ битим тузилди. Ҳажми 2009 йилдагига қараганда деярли 13 фоизга ўсган аҳолига хизмат кўрсатиш соҳасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг роли сезиларли даражада ошди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан сезиларли даражада кучли юксалиб бориши, унинг давлат томонидан тартибга солиниши ва мамлакатда яратилган бизнес-муҳит билан чамбарчас боғлиқ.

3.2. Ижтимоий ҳимоя ва муҳофаза масалаларини ҳал этишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти

Давлатимиз ўз иқтисодиётини бозор муносабатларини шакллантиришга асослар экан, ижтимоий ҳимоя ва муҳофаза масалаларига доимо устуворлик бериб келган. Бизнинг жамиятда бозор иқтисодиётининг

ривожланиб бориши «Ўзбек модели» таркибидан жой олган кучли ижтимоий сиёсатни юритишдан иборат бўлган вазифаларни қамраб олган. Хусусан, ушбу соҳадаги айрим масалаларни ҳал этишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти катта. Шу нуқтаи назардан олганда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши, унинг ижтимоий соҳадаги самарадорлигини ўрганиш, энг аввало, аҳоли бандлиги ва меҳнат ресурсларининг ишга солиниши йўналишларини тадқиқ этиш билан боғлиқ.

Бозор иқтисодиёти эркин ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларнинг горизонтал муносабатларига таянар экан, ишсизликнинг ўсиши каби салбий ходисаларнинг бўлиши мумкинлигини эътиборга олиш зарур. Бундай муаммоларнинг аҳамияти иқтисодий ислохотларни амалга ошираётган Ўзбекистон каби МДҲ мамлакатларида, айниқса, ортади. Ишсизликни ҳал этиш мамлакатдаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарини яратилишига кўпроқ боғлиқ бўлди.

1998 йилга келиб, ўтказилган тадқиқотлар натижаларига кўра, Ўзбекистонда ишсизлик даражаси 9,8%ни, шу жумладан, аёллар ўртасида 11% ва эркеклар ўртасида 8%ни ташкил этган эди. Шундай бўлса-да, 1996–1997 йилларда қишлоқ жойларида 401,5 мингта янги иш жойлари яратилди. Иқтисодиёт тармоқлари бўйича тақсимотда бу иш жойларининг асосий қисми қишлоқ хўжалигида – 49,4 минг, савдо ва умумий овқатланишда – 34,7 минг, sanoатда – 20,9 минг, шунингдек, уй-жой коммунал хўжалиги ва аҳолига маиший хизмат кўрсатишнинг номоддий соҳаларида 9,8 мингтага тўғри келди.

Ушбу янги иш ўринларининг қарийб ярми яқка тартибдаги бизнес фаолиятига тўғри келди. Ташкил этилган иш ўринларининг қолган ярми корхоналар ва ташкилотларга тўғри келди, яъни хусусий корхоналарда – 38,3 минг, давлатга қарашли корхоналарда – 19,2 минг, акциядорлик жамиятларида – 10,9 минг ва жамоа хўжаликларида – 15,9 мингта янги иш ўринлари яратилди. 1997 йилда иқтисодиётда банд бўлганлар сони 1994 йилдагига таққослаганда 529,7 минг кишига ёки 6,5%га кўпайган.

Умуман, 1995–1997 йиллар мобайнида 600 мингдан зиёд янги иш ўринлари ташкил этилди. Агар 1999 йилда 4152,5 минг киши кичик бизнес соҳасида банд бўлган бўлса, 2000 йилда 4462,7 минг киши, 2002 йилда 5086,4 минг киши, 2003 йилда эса бу соҳада 5,5 млн. киши ёки иш билан банд бўлганларнинг 57%и меҳнат билан банд бўлдилар. Агар 2003 йилнинг ўзида 375 мингта янги иш ўрни ташкил этилган бўлса, 2009 йилда иқтисодий тимизнинг кичик бизнес соҳасида ташкил этилган янги иш ўринлари 390 мингдан ортди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш учун, қўшимча иш ҳақи олиш имкониятларини яратиш учун ва умуман ижтимоий самарадорликни ошириб, уни мувозанатини сақлаш учун беқиёс аҳамият касб этди. Бошқача айтганда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик даромад олиш усули сифатида ишчи кучини меҳнатга жалб этувчи ва аҳолини иш билан бандлигини доимий таъминлаш мақсадида кишилар учун керак бўлган соҳадир.

1998 йилнинг ўзида аҳолини меҳнат билан бандлигини таъминлаш мақсадида амалда жорий этилган минтақавий дастурлар асосида 101 мингта янги иш ўринлари яратилиб, уларнинг 69 мингтаси қишлоқ ҳудудларида, 98 мингтаси хусусий секторда ташкил этилди. Бу даврда расмий ишсизлар сони 55,7 минг кишидан иборат бўлиб, у иқтисодий жиҳатдан фаол аҳолининг 0,6%ини ташкил этди. Бу эса мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш соҳасида янада чуқур сиёсат олиб боришни тақозо этди.

Бироқ, 1999 йил охирларига келиб, қишлоқ хўжалигидан бўшатишган меҳнат ресурсларининг 25%га ошганлиги сабабли, уларнинг умумий сони салкам 303 минг кишини ташкил этди. Натижада, меҳнат идораларига мурожаат этганлар ва ишга жойлашганлар сонининг анчагина ўсганлигига қарамай, ишсизлар сони 1,3 марта ортди ва 56,7 минг кишига етди.

Шу муносабат билан 2000 йилда “Бандлик” дастурини амалга ошириш орқали республикада 443,9 минг янги иш ўринлари яратилди.

Уларнинг 323,3 мингтаси қишлоқ жойларига тўғри келиб, яратилган иш ўринларининг умумий сонига кўра 72,8%ини ташкил этди. Янги иш ўринларининг катта улуши асосан, Фарғона (умумий сонига кўра, қишлоқ жойларида 18,6%), Самарқанд (16,2%), Наманган (10,8%) вилоятларига тўғри келиб, айнан шу хуудларда иш қидириб меҳнат идораларига мурожаат қилганлар сони ҳам кўп бўлди. Хусусан, Фарғонада – 18,3%, Наманганда – 12,3%, Самарқандда – 11,3%ни ташкил этди. Республика бўйича йил якунида жами иш қидириб юрганлар 42,0 минг кишини ташкил этди. Шундан 35,4 минг киши рўйхатга олинганлардир. 2000 йилда ишсизлик даражаси 0,4%ни ташкил этди.

Аммо, 2002 йилга келиб, республиканинг қишлоқ жойларида янги иш ўринларини яратиш жараёни секинлашди. Чунки, бу йилда қишлоқ жойларида жами яратилган янги иш ўринлари 313,3 мингдан ортиқроқни ташкил этди. Бу эса 2000 йилга нисбатан 10 мингдан ошиқроққа камайганлигини кўрсатади. Қашқадарё (республикага нисбатан олганда 14,8%), Самарқанд (11,1%) вилоятларида янги иш ўринларини яратиш сезиларли даражада бўлса-да, Андижон (7,5%), Наманган (6,6%) ва, айниқса, Навоий (3,7%), Сирдарё (3,6%) вилоятларидаги қишлоқ жойларида янги иш ўринларини яратиш самарали даражада бўлгани йўқ.

2005 йил бошига келиб, тадбиркорликни ривожлантириш туфайли республика бўйича 427,5 мингта янги иш ўринлари яратилиб, бу кўрсаткич 2003 йилдагига нисбатан 13,9 фоизга ёки 52,1 минг янги иш ўрнига кўпдир. Бу давр (2004 йил)да кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда банд бўлганлар сони 601,6 минг кишига тўғри келди ва умумий бандликдаги улуши 60,9%ни ташкил этди¹³³.

2010 йилга келиб эса мамлакатда 950 мингдан ортиқ янги иш ўринларини яратишга йўналтирилган чора-тадбирлар кўрилди. Бу йилда ҳукумат томонидан асосан икки масалага жиддий эътибор қаратилди. Биринчиси, янги иш ўринларини кўпайтириш, иккинчиси, аҳолини турмуш даражасини ошириш. Бу борадаги чора-тадбирлар

---

¹³³ Ўзбекистон иқтисодиёти: таҳлилий шарҳ 2004 йил. / СИСМ. 2005. №8. 83-бет.

мамлакатимиз бўйича қабул қилинган Инқирозга қарши чоралар дастуридан муҳим ўрин олган.

Давлат миқёсида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ижтимоий кўринишдаги энг муҳим самараларидан яна бири – ўтиш даврида камбағаллик муаммоларининг кескинлашувига чек қўйиш бўлди. Маълумки, бозор иқтисодиётига ўтаётган барча мамлакатлар иқтисодиётининг дастлабки босқичларида ишлаб чиқариш ҳажмининг пасайиши, ишсизликнинг ўсиши, аҳоли турмуш даражасининг пасайиши ва унинг номутаносиб авж олиши кузатилган. 1994–1995 йилларда Ўзбекистон аҳолисининг ўртача жон бошига тўғри келадиган пул даромадлари қарийб тенг ярмига камайиб кетди.

Джинни коэффициенти 1991 йилдаги 0,26 дан 1996 йилда 0,32 га қадар кўпайди. Бироқ, худди шу даврларда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришнинг жадал амалга оширилиши ва кўпмулкчиликка ҳуқуқий мақом берилиши юқоридаги вазиятни, яъни мамлакатда камбағаллик муаммоларининг юмшатилишига олиб келди.

2001 йил январ ойига қадар жами аҳолининг пуллик даромадлари жорий нархларда 2373,4 млрд. сўмга тенг бўлиб, 1999 йилга нисбатан 157,7%ни ташкил этди. Натижада, солиқ ва мажбурий тўловларга бўлган харажатлар ҳажми 1,5 мартага ошиб, 195,5 млрд. сўмга етди. Бунда мулкчилик бўйича даромад, тадбиркорлик ва бошқа даромадлар жами даромадлар улушида 30,7%ни¹³⁴ ташкил этиб, 1999 йилга нисбатан 170,8%ни ташкил қилди.

2003 йилда аҳолининг пуллик даромадлари жорий нархларда 6438,3 млрд. сўмни ташкил этиб, 2002 йилга (5196,7 млрд. сўм эди) нисбатан 23,9%га кўпайганлигини кўрсатди. Шу даврда аҳолининг пул харажатлари ва жамғармалари 17,4%га кўпайиб, 6160,7 млрд. сўмни ташкил этди. Аҳолининг истеъмол харажатлари 2003 йилда аввалги йилга нисбатан 16,9%га ортган. Аҳоли жон бошига тўғри келадиган номинал пуллик даромадларининг ҳам 2002 йилга нисбатан 2003 йил якунига келиб 22,3% ошганлигини кўриш мумкин. Ишчиларнинг ўртача иш

¹³⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоблари.

ҳақи 2002 йилга нисбатан 32,6%га ошиб, (2003 йилда) 40044,4 сўмни ташкил қилди.

2007 йилда иқтисодиётда банд бўлганлар сони 1991 йилга нисбатан олганда 30%га, шу жумладан, саноатда 22,5%га, қурилишда 34,7%га, транспорт ва алоқада 32,2%га, савдо, умумий овқатланиш ва моддий-техник таъминотда 2,2 баробардан зиёдга, соғлиқни сақлаш, спорт ва ижтимоий таъминотда 64,2%га, таълим, маданият, санъат ва илмий хизмат кўрсатишда 31,5%га, молия, кредит ва сугурта соҳасида 2,4 баробарга ўсди. Қишлоқ хўжалигида эса иш билан бандлар сони таҳлил даврида 15%га қисқарди¹³⁵.

Умуман олганда 2000–2008 йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида банд бўлганлар сони 3,3 марта ошиб, 2008 йилда 2468,5 минг кишини ташкил этди. Агар 1993 йили халқ хўжалигида банд бўлган аҳолининг 45,5%и нодавлат секторида ишлаган бўлса, 2003 йилга келиб банд бўлган аҳолининг 77,2%и нодавлат секторида фаолият қилиб, миллий иқтисодиёт тараққиётига ижобий таъсир кўрсатди (3.2-чизма).

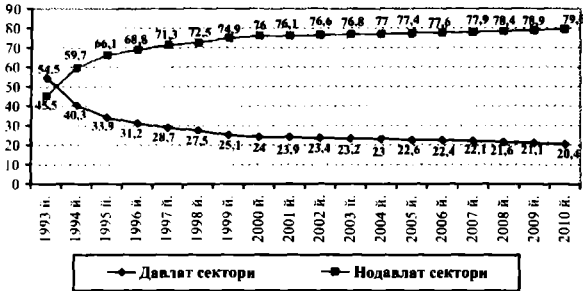
Бироқ, 2009 йилда мамлакат бўйича иш билан банд этиш муассасаларига 658,2 минг нафар фуқаро мурожаат этган. Бу 2008 йилдаги ҳолатдан 5,6 фоизга кўпдир. Ишга жойлашиш учун мурожаат қилган фуқароларнинг 566,3 минг нафари меҳнатда банд бўлдилар. Бу эса ишга жойлашиш учун мурожаат қилганларнинг 86,0 фоизини ташкил этади.

2009 йилда аҳолининг реал даромадлари 26,5 фоизга кўпайди, бу эса олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий сиёсатнинг нақадар самарали эканлигини яна бир бор тасдиқлайди.

Ҳозирги кунда давлат сиёсатидаги динини коэффициентининг кўпайишига йўл қўймаслик ва уни пасайтиришга бўлган асосий чора-тадбирлар ишлаб чиқилган. Ана шундай тадбирлардан бири кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари сонини кўпайтириш ва уларнинг ўзаро рақобат муҳитидаги фаолиятини таъминлашдан иборат бўлди.

¹³⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси маълумотлари.

Иқтисодий секторларида банд бўлганлар ҳиссасиянинг ўзгариб бориши¹³⁶
(фонзларда)

Таҳлиллардан кўриниб турибдики, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари фақат ўз ишлаб чиқариш – молия фаолияти билан бевосита боғлиқ масалаларнигина эмас, балки ижтимоий муаммоларни ҳал этишга ҳам муносиб ҳисса қўшади.

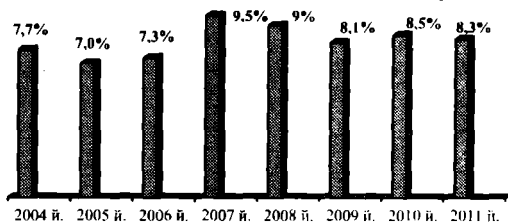
Қисқа даврда Ўзбекистон халқаро иқтисодий миқёсда ўз маҳсулотлари билан иштирок эта бошлади. Бошқача айтганда, 1997 йилдан республика иқтисодиётида бурилиш даври бошланди. Бу йилда аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган маҳсулот кўпайди. Агар 1997 йил бу кўрсаткич 3,2%га етган бўлса, 1998 йилнинг биринчи ярим йиллигидаёқ 3,4%ни ташкил этди. 2001 йил бошига келиб эса, ташқи савдо айланмасида 317,3 млн. АҚШ доллари миқдорида ижобий саль-

¹³⁶ Чизма муаллиф томонидан «Инсон тараққиёти ҳақида ҳисобот». Тошкент: Ўзбекистон. 1997, 1998 й.й., Ўзбекистон мустақиллик йилларида. Тошкент: Ўзбекистон. 1996 й., «Социально-экономическое положение Республики Узбекистан», Ташкент: 2003 й. ва «Статистическое обозрение Республики Узбекистан за 2003 год», Ташкент: 2004 й. статистик тўпламлар ҳамда СИСМ томонидан чоп этилган «Ўзбекистон иқтисодиёти: таҳлилий шарҳ 2004 йил» (№8. 2005.) маълумотлари асосида тузилган. Бунда 2006–2009 йилларга тегишли маълумотлар Ўзбекистон Республикаси статистика кўмитаси томонидан олинган маълумотларга кўра, муаллиф томонидан ҳисобланган. 2010 йил кўрсаткичлари эса дастлабки маълумотлар асосида ҳисобланган.

дога эришилди. Республикадаги иқтисодий барқарорлик икки асосда шаклланди. Биринчидан, бозор механизми юзага келиб, ишлаб чиқариш рағбатлантирилди. Иккинчидан, иқтисод давлат йўли билан тартибга солинди. 2001 йилдан, реал даромадларнинг барқарор ўсиши таъминланди. Натижада аҳоли жон бошига тўтри келадиган пул даромадлари 95,9 минг сўмни ташкил этган бўлса, 2009 йилда ҳудди шу кўрсаткич 5,1 баравардан кўпроқни ташкил этди.

3.3-чизма

Ўзбекистон иқтисодининг ўсиш суръатлари¹³⁷

Умуман, мустақилликка эришилгач, «ўтган йиллар мобайнида ялпи ички маҳсулот 3,5, аҳоли жон бошига ҳисоблаганда эса 2,5 баравар ўсди, ўртача иш ҳақи 14 баравар ошди. Давлатнинг ижтимоий соҳа ва ижтимоий муҳофаза учун сарф-харажатлари 5 баравардан зиёдроқ кўпайди. Ҳар йили давлат бюджетининг 50 фоизи ижтимоий соҳага йўналтирилмақда»¹³⁸.

Хулоса қилиб айтганда, қисқа давр ичида барқарорликнинг уч жиҳати таъминланди:

Биринчидан, бюджет тақчиллиги мақбул ҳолатга келтирилди, яъни унинг миқдори (2001 йилдаёқ) ялпи ички маҳсулотнинг 1,0%ига тенг бўлди. Халқаро молия ташкилотлари бу ҳолатни ижобий баҳолаган.

¹³⁷ Чизма муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган. Бунда 2011 йил кўрсаткичлари истиқбол ҳолатида берилган.

¹³⁸ Ислоҳ Каримов. Ҳамкорлик, тараққиёт ва хавфсизликни таъминлаш йўлидан // БМТ Саммити мингйиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган ялпи мажлисдаги нутқи // Халқ сўзи. 21 сентябрь, 2010. №183.

Иккинчидан, пул эмиссияси жиловланиб, инфляция даражаси камайтирилади.

Учинчидан, ишлаб чиқариш суръатларининг пасайишига чек қўйиб, иқтисодий ўсишга шароит яратилди ва макроиқтисодий барқарорлик шакллана борди. Бошқача ифодалаганда, макроиқтисодиёт доирасида кичик ва хусусий бизнесни ривожлантириш туфайли ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан қуйидагича самарадорликка эришилди:

– биринчидан, ишсизликнинг олди олиниб, аҳоли даромадларининг ортиши кузатилди;

– иккинчидан, бюджет профицитига эришилди, жамиятнинг турмуш даражаси кўтарилди ва истеъмол доираси кенгайди;

– учинчидан, аҳолининг ночор қатламига моддий ёрдам бериш имконияти кенгайди;

– тўртинчидан, янги тармоқ ва соҳалар пайдо бўлди, бу эса мамлакатнинг ички ижтимоий муҳитини яхшилашда, иш билан бандлик муаммосини бартараф этишда қулайлик туғдирди;

– бешинчидан, маҳсулотнинг айрим турларини ишлаб чиқариш кучайди ва давлатнинг экспортдаги салоҳиятининг ортишига замин яратилди;

– олтинчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиб бориши аҳоли таркибида бизнес элитанинг шаклланишига олиб келди.

Хуллас, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик Ўзбекистон иқтисодиётининг тараққиётида устувор ўринни эгаллади. Эндиликда ушбу секторнинг нафақат ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришдаги ҳал қилувчи мавқени эгаллашига, айни вақтда, унинг аҳоли фаровонлигини таъминлашдаги ва даромадларининг ортишидаги, ишсизлик муаммосини ечишдаги муҳим омилга айлантиришга эришиш лозим.

3.3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мезонлари, унга оид миқдор ҳамда сифат кўрсаткичларини тартибга солиш

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш нафақат унинг иқтисодий фаолиятини, балки меъерий ҳужжатлар асосида ушбу сектор субъектларининг сифат ва миқдор кўрсаткичларини ҳам тартибга солиб бориш муҳимдир. Дарҳақиқат, мамлакат аҳолисининг ўсиб боришига мос равишда қабул қилинган ҳуқуқий меъёрлар асосида ишчилар сонига, айланма капитал ҳажмига ва яна бошқа мезон кўрсаткичларига кўра тартибга солиш кундан кунга заруриятга айланмоқда.

«Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик» тушунчаси иқтисодиётда ўрта ва аксарият ҳолларда майда корхоналар йигиндисини ифодалайди. Бутунги кунда жаҳон миқёсида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик сектори фаолият кўрсатмаётган мамлакатни топиш қийин. Бундай давлатлар йўқ десак ҳам, хато қилмаймиз. Бирок, турли давлатларда ушбу сектор мезонлари ва унга оид кўрсаткичлар турлича белгиланган. Қолаверса, «кўп ҳолларда бир мамлакатнинг ичида кичик бизнес тушунчасининг бир неча таърифлари қўлланилишини ҳам кузатиш мумкин»¹³⁹. Шундай қилиб, «мазкур тушунчанинг турли мамлакатлардаги турлича талқинлари мавжудлиги..., ҳақиқатни тўлиқ ёритиб беролмайди»¹⁴⁰.

Инглиз забон адабиётларида «small business» атамаси кенг қўлланилади. Бу атама маъносида кичик ва ўрта корхоналарни тушуниш мумкин. Масалан, АҚШда «small business» секторини бошқарадиган маъмурият – Small Business Administration (SBA) кўрсатмасига кўра, ўрта корхоналар ҳам кичик бизнес субъектлари қаторига киритилади.

¹³⁹ Ғафуров У. Кичик бизнес соҳасини белгилашдаги асосий йўналишлар // «Ўзбекистон амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларга ўн йил: ютуқлар, муаммолар ва истиқболлар» илмий анжуман қатнашчиларининг маъруза тезислари тўплами. Тошкент–Берлин–Бонн. 2001. 131-бет.

¹⁴⁰ Уша жойда. 131-бет.

Тараққий этган кўп мамлакатларда, жумладан, Европа давлатларида ва Японияда «кичик ва ўрта корхоналар» атамаси кенг қўлланилади. Француз адабиётларида умумқабул қилинган аббревиатура – PME (petites et moyennes entreprises) оммавий матбуотда ҳам кенг қўлланилади. Бироқ, ҳозир гарбий Европа адабиётларида ва оммавий матбуотида инглиз транскрипциясидаги «small business» атамасидан кенг фойдаланилмоқда.

Демак, турли давлатларда кичик бизнес соҳасидаги атамашуносликда ўзига хос фарқлаиш мавжуд. Лекин, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик турли мамлакатларда фақат атамашунослик соҳасидагина фарқ қилибгина қолмай, балки унинг мезонларини белгилайдиган кўрсаткичларига қараб ҳам тафовутланади.

Кўп мамлакатларда миқдорий мезон кенг тарқалган бўлиб, масалан, одам сонига нисбатан оладиган бўлсак, Таиланд ва Сингапурда 50 дан ортиқ бўлмаган, Япония ва Гарбий Европа давлатларида 300¹⁴¹ ҳамда Америка ва Англияда 500 гача ишчиси бўлган корхоналарни кичик ва ўрта бизнес субъектлари деб аташ мумкин.

Сўнгги маълумотларга қараганда, АҚШ иқтисодиётининг айрим тармоқларида кичик бизнес корхоналарида 1000 кишигача ишчилар ёлланиши мумкин¹⁴².

Бугунги кунда бу атаманинг ягона андозадаги муайян таърифи мавжуд эмас. Илмий иқтисодий адабиётларда ёзилишича ва Ҳалқаро банк маълумотида кўра, жаҳоннинг 75 мамлакатида кичик ва хусусий корхоналарни тавсифловчи 50 дан ортиқ турли статистик кўрсаткичлар қўлланилиб келинади¹⁴³ уларнинг барчаси бир биридан фарқли. Бироқ энг муқобил кўринишдаги мезонлар қаторида асосан қуйидаги кўрсаткичлар кўпроқ ҳисобга олинади¹⁴⁴:

¹⁴¹ Суюнов Д. Х. Кичик ва ўрта бизнес субъектларида бошқарувни ташкил қилиш ва унинг самарадорлигини ошириш йўналишлари.: Иқтисод фанлари номзоди... дисс. Тошкент: 2004. 7-бет.

¹⁴² Рубе В. А. Малый бизнес: история, теория, практика. М.: ТЕИС, 2000. С. 30.

¹⁴³ Гофуров У. Кичик бизнеснинг катта имкониятлари // Иқтисод ва ҳисобот. 1997. №11–12. 16-бет.

¹⁴⁴ Мирзиёев Ш. М. ва бошқалар. Ўзбекистонда ишбилармонлик ва тадбиркорликнинг ривожланиши. Тошкент: Университет, 1994. 53 бет.

- одам сони;
- тармоқ йўналиши;
- йиллик даромад миқдори;
- айланма капитал ҳажми;
- давлатнинг белгиланган имтиёзлари;
- давлат томонидан қўллаб-қувватланиши.

Мисол учун, «Европа ҳамжамияти» 1995 йил 1 январдан қуйидаги кўрсаткичларга эга бўлган корхоналарни кичик тадбиркорлик субъектлари қаторига киритди¹⁴⁵:

- ишчилар сони – 50 кишигача бўлиши керак;
- йиллик обороти – 4 млн. ЭКЮ (камида) бўлиши керак;
- баланс суммаси – 2 млн. ЭКЮ (камида) бўлиши керак.

Жумладан, «кичик бизнес» таркибига кирувчи ўртача корхоналарда қуйидагича:

- ишчилар сони – 50 дан 250 кишигача бўлиши керак;
- йиллик обороти – 16 млн. ЭКЮ (камида) бўлиши керак;
- баланс суммаси – 8 млн. ЭКЮ (камида) бўлиши керак.

Умуман 2000 йилга қадар Европанинг аксарият давлатларида ўртача ҳолат қуйидагича классификацияланди¹⁴⁶:

- микрокорхоналарда – 9 кишигача;
- кичик корхоналарда – 10-99 кишигача;
- ўрта корхоналарда – 100-499 кишигача ишчилар бўлиши керак.

2000 йилларда эса «Европа ҳамжамияти»да кичик ва ўрта корхоналарнинг янги классификацияси жорий этилди. Унга кўра, кичик бизнес субъектлари қуйидагича табақалаштирилди¹⁴⁷:

- микрофирмалар – ишчилар сони 9 кишигача бўлиши керак;
- кичик корхоналар – ишчилар сони 10 кишидан 49 кишигача бўлиши керак;

¹⁴⁵ Лапуста М. Г., Старостин Ю. А. Малое предпринимательство. М.: Инфра-М. 1997. С. 6.

¹⁴⁶ Сабо А. Малые и средние предприятия в странах с переходной экономикой // Деньги и кредит. 1996. № 8. С. 57.

¹⁴⁷ Манба: www.evropra.ru/econom

– ўрта корхоналар – ишчилар сони 50 кишидан 249 кишигача бўлиши керак.

Лекин, барча категориядаги корхоналар учун товар айланмаси 40 млн. евродан кам, жами баланс эса, 27 млн. евродан кам бўлмаслиги белгилаб қўйилди.

Энг тараққий этган мамлакатларни ўз таркибига олган Халқаро Иқтисодий Ҳамкорлик ва Тараққиёт ташкилотида ишчилар сони 12 кишигача бўлган корхоналар «энг кичик», 99 кишигача бўлган корхоналарни «кичик», 100 дан – 499 кишигача бўлган корхоналар «ўртача» ва 500 дан ортиқ кишигача бўлган корхоналар эса «йирик» сифатида қабул қилган¹⁴⁸.

Юқорида келтирилган фикрларимизнинг барчаси кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мезонларининг миқдорий кўрсаткичларини изоҳлайди. Бу мезон кўрсаткичлари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторининг статистикасини белгилаб боришга ҳамда тартибга солишга катта имконият яратади. Бироқ, келтирилган мезон кўрсаткичларининг орасида ишчилар сони бўйича белгиланган кўрсаткич энг оммавий ҳисобланади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни сифат кўрсаткичлари бўйича табақалаштириладиган мезон ҳам мавжуд бўлиб, бу мезонни тавсифлаш мураккаброқдир. Ҳанузгача бу муаммо бўйича олимлар ўртасида ягона бир фикрга келинмаган. Шунга қарамай, биз икки давлат, яъни АҚШ ва Франция мисолида кичик бизнес мезонининг сифат кўрсаткичлари бўйича таҳлил қилишга уриниб кўраимиз.

Масалан, АҚШда Small Business Administration (SBA) маълумотларига қараганда, одам сонидан ташқари яна бошқа кўрсаткичлар қўлланилади. Жумладан, қайта ишлаб чиқариш саноатида камида 250 кишигача ишчиси бўлган корхоналарни кичик бизнесга тааллуқли деб ҳисобланса, йирик бизнесда 1000 кишидан кўпроқ ишчилари бўлган корхоналар киритилади. Бир қарашда бу каби тавсифлаш кичик бизнес мезонидаги миқдорий кўринишга ўхшайди. Аммо, фикримизни

¹⁴⁸ Далуста М. Г., Старостин Ю. А. Малое предпринимательство. М.: Инфра-М. 1997. С. 7.

давомида шуни қайд этмоқчимизки, АҚШда қайта ишлаб чиқариш саноати яна майда тармоқчаларга бўлиниб кетган. Йирик тармоқнинг тармоқчаларида кичик бизнес мезонидаги кўрсаткичлар янада фарқланади.

Худди шу фикримизни далили сифатида Николас Л.Сирополиснинг «Кичик бизнесни бошқариш» китобидан 3.1-жадвални келтирамиз. Бу жадвалда кўринишича йирик тармоқ ўзининг тармоқчаларига эга. Турли тармоқчаларда ишчиларни ёллаб ишлатиш мумкин бўлган ишчилар сони берилган. Масалан, ишлаб чиқарувчилар мисолида уч хил кўринишдаги градацияни кўриш мумкин. Бу ҳолат улгуржи савдогарлар ва чакана савдогарлар мисолида ҳам кўрсатилган.

Энг кўп ишчилар ишлаб чиқариш тармоғидаги тармоқчаларда намоён бўлмоқда. Энг кам ишчилар эса хизмат кўрсатиш тармоғидаги тармоқчаларда кузатилмоқда. Ўртача ҳолат улгуржи савдо тизимидаги тармоқчаларда намоён бўлган. Масалан, мебель маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи кичик корхоналарда камида 500 гача ишчи ишлаши мумкин. Бу мезонлар АҚШ Конгресси томонидан ишлаб чиқилган меъёрий ҳужжатларда ўз аксини топган.

3.1-жадвалнинг мазмуни шундан иборатки, бу ерда кичик бизнес мезонидаги кўрсаткичлар кишилар сони билан акс эттирилса-да, бир тармоқнинг ичидаги тармоқчаларда янада ўзига хос градациялашиш мавжуд. Бу эса кичик бизнесни мезонини белгилашдаги сифат кўрсаткичларини намоён этади.

Францияда кичик ва ўрта тадбиркорларнинг умумий конфедерацияси томонидан «капиталнинг катта қисмини ўз мулки сифатида ташкил этиб, ўз персоналининг бошқарувини таъминлаб, улар билан доимий ва бевосита алоқага чиқа оладиган корхона эгаси бошқарувидаги корхоналарни кичик ва ўрта корхоналар қаторига киритилади»¹⁴⁹, деб қайд этилган.

Бундан ташқари Францияда ҳунармандлар ҳам фаолият кўрсатади. Улар ўзлари ҳисобидан корхона ташкил этиб, 10 кишигача иш ўринларини яратишлари мумкин. Кези келганда ҳунарманднинг ўзи ўз

¹⁴⁹Рубе В. А. Малый бизнес: история, теория, практика. М.: ТЕИС, 2000. С. 30.

корхонасида ишчилар билан тенгма-тенг меҳнат қилади. Чунки, ишлаб чиқариладиган буюмнинг энг нозик жойларини ишлов беришда уларнинг меҳнатини ишчиларни меҳнати билан тенглаштириб бўлмайди. Сабаби улар шу ҳунар ёки касб бўйича мукамал билимга эгадирлар. Уларнинг профессионаликлари сертификат билан тасдиқланиши шарт. Акс ҳолда ҳунармандлар Палатасига аъзо бўла олмайдилар.

3.1-жадвал

СВА бўйича кичик корхоналар таркибига киритилувчи мезонлар¹⁵⁰

Ишлаб чиқарувчилар	Ишчилар сони, киши, камида
Нефтни қайта ишлашда	1500
ЭХМ	1000
Макарон ва спагетти ишлаб чиқаришда	500
Улгуржи савдогарлар	Ишчилар сони, киши, камида
Спорт маҳсулотлари	500
Мебел	500
Лак ва буюқ маҳсулотлари	500
Чакана савдогарлар	Савдодан тушум, млн. \$ йилига, камида
Бокқолик ва озиқ-овқат магазинлари	13,5
Автомобил агентлиги	11,5
Ресторанлар	10,0
Хизмат кўрсатиш	Савдодан тушум, млн. \$ йилига, камида
ЭХМ хизмати	12,5
Бухгалтерлик хизматлари	4,0
Телевизорларни таъмирлаш	3,5

Фикримизча, турли ҳажмдаги корхоналарни аниқлаш учун кичик бизнес мезонини белгилашдаги асосий сифат кўрсаткичлари, корхона соҳибининг меҳнатга ва корхонани бошқаришга бўлган муносабати

¹⁵⁰ Манба: Сирополис Н. Управление малым бизнесом. Руководство для предпринимателей. / Пер. с англ. Академия народного хозяйства. М.: Дело, 1997. С. 20.

орқали намоён бўлишидир. Фикримизни 3.4-чизма орқали аниқроқ тушунтиришимиз мумкин.

3.4-чизма

АҚШ ва Францияда корхона соҳибининг меҳнатга ва корxonани бошқаришга бўлган муносабати орқали кичик бизнес мезонини белгилашдаги сифат кўрсаткичлари¹⁵¹

АҚШдаги кўришиш	Майда тадбиркор	ўзининг фирмасини ўзи бошқаради ва ишчилар билан бевосита алоқа ўрната олади	Франциядаги кўришиш
	Ўрта тадбиркор	ақлий меҳнат қилади, ёлланма ишчиларни ишлатади ва асосан улар билан кўпроқ алоқа ўрнатади	
	Йирик тадбиркор	корхона бошқарувидан ажралган, ўзининг персонали билан, айниқса ишчилар билан бевосита алоқа ўрната олмайди	
Хунарманд	бир вақтнинг ўзида ҳам мулкдор, ҳам бошқарувчи, ҳам ишчидир		

Гарбнинг иқтисодчи олимлари ва мутахассислари кичик бизнес учун ўзларининг сифат кўрсаткичларини ўз ичига олувчи мезонни тақлиф этадилар. Хусусан, америкалик профессор Стейли ўзининг «Кичик саноатни ривожланиши» китобида қуйида келтирилган пунктларнинг ҳеч бўлмаганда иккитаси тўғри келса, бундай корхоналарни кичик корхоналар қаторига киритган. Бу пунктлар қуйидагича:

– нисбатан кам ихтисослаштирилган корxonани шахсан бошқариш;

– юқори поғонадаги раҳбариятнинг ишчи-ходимлар, мижозлар ва таъминловчилар билан бевосита алоқа ўрната олиши;

– капитал бозорига кириш имконини қила олмайдиган ва қисқа муддатли кредитларни олиш билан боғлиқ тез-тез бўлиб турадиган қийинчиликлар;

¹⁵¹ Чизма муаллиф томонидан илмий манбалар асосида ишлаб чиқилган.

– олди-сотди музокараларини юритишда ўз ўрни топа олмаслик ва ўзининг кучли жиҳатларини намоён эта олмаслик;

– мулкдорлар, раҳбарлар ва яқин бозорларга нисбатан боғлиқлик ҳамда таъминот манбаларидан иборат маҳаллий жамоани нисбатан заиф бирлашиши.

Агар дастлабки иккита тавсиф кичик ва ўрта корхоналар ўртасидаги фарқни етали даражада акс эттирса, қолганлари тенг ҳолатда ҳам кичик, ҳам ўрта корхоналарга тааллуқли бўлган тақдирда, кичик ва ўрта корхоналар кўламини ажратиб олиш қийин эмас.

Инглиз иқтисодчиси Ф. Кларк кичик бизнесга доир ишида «майда тадбиркорликнинг моҳияти қониқтирадиган даражадаги максимал фойда олиш билангина ифодаланмайди, шуни билмоқ керакки, фойда ва зарар рақамлари билан ҳеч қачон ўлчаб бўлмайдиган мустақиллик, ишга ижодий ёндашув, яхши ҳаёт тарзи каби номоддий омилларни ҳам яхшигина хис этиш даркор»¹⁵² эканлигини алоҳида қайд этган.

Дарҳақиқат, бундай номоддий омиллар ўз бизнесини бошлаётган киши учун муҳим аҳамиятга эга. Аммо максимал фойда олишни инкор этадиган тадбиркор ҳеч қерда топилмайди. Чунки, фойда олиш тадбиркорнинг энг биринчи ва айтиш мумкинки, жиддий равишда эътиборини тортадиган тамойилдир.

Француз олимларидан Ж. Шатен ва Р. Годон «Майда ва ўрта корхоналар: танлаш вақти»¹⁵³ номли асарида корхоналарни сифат хусусиятларидан келиб чиққан ҳолдаги мезонга ургу бериб, ўз ёндашувларига хос таснифлаганлар. Бу қуйидагича:

Бевосита ишлаб чиқариш функцияларидан асосий даромад олувчи хунармандлар ва майда хўжайинлар. Корхона эгаси ишлаб чиқаришда бевосита қатнашади ва у юқори даражадаги малакага эга.

Чекланган миқдорда ва «ўзгалар учун ёпиқ давра»да (circuit fermé) яшайдиган ёлланма ишчилардан фойдаланадиган майда корхоналар. Бундай майда корхоналар номонопол кўринишдаги оддий

¹⁵² Рубе В. А. Малый бизнес: история, теория, практика. М.: ТЕИС, 2000. С. 33.

¹⁵³ Қаранг: Chatain J., Gaudon R. Petites et moyennes entreprises: l'heure du choix. Paris, 1975.

такрор ишлаб чиқаришни амалга оширадиган ва бошқарувчига тирикчилик воситаси сифатида даромад келтирадиган корхоналардир.

Капитал асосида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришга эга бўлган, лекин монополистик рақобат шароитларига мослашмаган майда ва ўрта корхоналар. Бундай корхоналар ўн ва, ҳатто, юзлаб ёлланма ишчилари бор бўлган, лекин талаб ва таклиф ўзгаришларига, иқтисодий ва сиёсий муаммолар оқибатларига дучор бўладиган корхоналардир (масалан, кредитларни чекланганлиги),

Ўрта ва йирик номонополистик корхоналар, Бундай корхоналар тармоқнинг монополлашган шароитида аҳволи заифлашадиган корхоналардир¹⁵⁴.

Бундай таснифланиш ривожланган бозор иқтисодиётидаги турлича корхоналар аҳволи ҳақида умумқабул қилинган тасаввурларни деярли тўлиқ намоён эта олади.

3.4. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мезонларини тартибга солиш ва унинг такомиллашуви

Илмий адабиёт ва манбаларда келтирилганидек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка берилган чексиз таърифлар орасидан уларнинг умумий тавсифини изоҳловчи бир неча йўналишларини ажратиб кўрсатиш мумкин, булар¹⁵⁵:

- кичик корхоналар мажмуи сифатида ифодалаш;
- кичик ва ўрта корхоналар мажмуи сифатида ифодалаш;
- майда ва ўрта тадбиркорлик фаолияти шакли сифатида ифодалаш;
- турли сифат мезонлари орқали ифодалаш.

---

¹⁵⁴ Chatain J., Gaudon R. Petites et moyennes entreprises: l'heure du choix. Paris, 1975. P. 43.

¹⁵⁵ Фафуров У. В. Кичик бизнес соҳасини белгилашдаги асосий йўналишлар // «Ўзбекистон амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларга ўн йил: ютуқлар, муаммолар ва истикболлар» илмий анжумани қатнашчиларининг маъруза тезислари тўплами. Тошкент–Берлин–Бонн. 2001. 131-бет.

Бу йўналишларнинг мазмун ва моҳияти Ўзбекистон шароитида ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни мезон кўрсаткичларини аниқлашда бир оз мос келгандай бўлади. Лекин кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни таърифлашдаги муаммолар ўз ечимига эга бўла олганича йўқ.

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мезонларини белгилаш Президентнинг 1998 йил 9 апрелдаги «Хусусий тадбиркорлик, кичик ва хусусий бизнесни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонида баён қилинган эди¹⁵⁶. Ўша даврнинг амалиётига кўра, хорижий мамлакатлардаги каби бизда ҳам ўрта корхоналар мақомига эга бўлган бизнес субъектлари мавжуд бўлган.

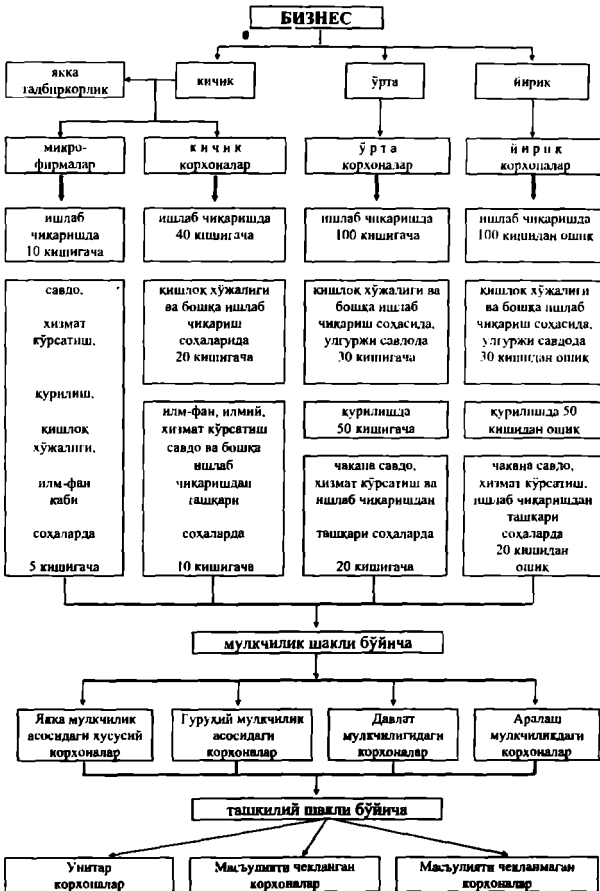
Фармонга кўра, кичик ва ўрта бизнес субъектлари тармоқлар бўйича одам сонига кўра табақалаштирилганда 4.1-чизмадаги кўриниш ҳосил бўлади. Аммо, ўрта корхоналар кичик бизнес таркибига киритилганлиги учун ўз навбатида мазкур таъриф борасидаги мулоҳазаларимиз тарқоқ ҳолда бўлганлиги яна бир бор яққол кўриниб турибди.

Эътиборлиси шундаки, Ўзбекистонда кичик бизнес субъектлари қаторида микрофирмалар фаолияти билан биргаликда кичик корхоналар мақомидаги субъектлар фаолиятини ҳам кўришимиз мумкин. Бундан ташқари ушбу субъектлар қаторида юридик шахс мақомига эга бўлмаган тадбиркорлик субъектларини, яъни оилавий бизнесга мансуб фаолият тури ҳам ҳуқуқий жиҳатдан тан олинган. Бошқача айтганда, яққа тадбиркорлик фаолияти деб юритиладиган бозор субъекти ҳам мавжуд.

Ушбу фармон туфайли, кичик ва ўрта бизнес субъектлари ўз ишлаб чиқаришларини ташкил қилиш мақсадида хорижий технологияларни олиб киришда божхона тўловларидан озод бўлдилар.

---

¹⁵⁶ Фармоннинг номи меъёрий ҳужжатларга тузатишлар киритилгандан кейинги ҳолатда қайд этилмақда.

Ўзбекистонда 2004 йилга қадар бизнесни ташкил этиш классификацияси¹⁵⁷

157 Чизма муаллиф томонидан тузилган.

Президентимизнинг бу Фармони биринчи бўлиб, миллий иқтисодиётимиз таркибидаги хусусий секторга тегишли корхоналар мақомини одам сонига кўра табақалаштириш йўналишидаги меъёрий ҳужжатга айланди. Шундай қилиб, Ўзбекистонда бизнес субъектлари деганда, уч хил кўринишдаги бизнес табақалаштирилди, булар:

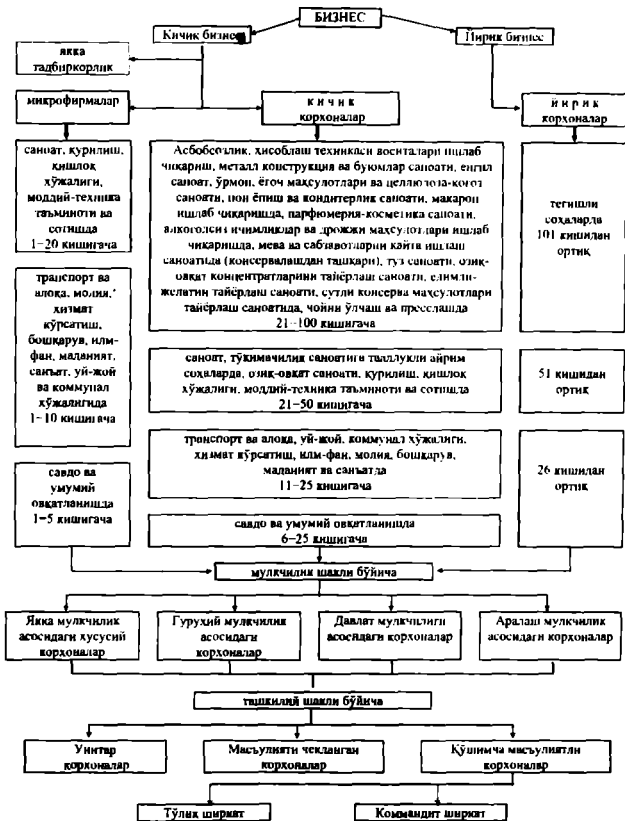
- кичик бизнес;
- ўрта бизнес;
- йирик бизнес.
- Кичик бизнес субъектларини эса тўрт хил кўринишга бўлинди:
- яқка тадбиркорлик;
- микрофирмалар;
- кичик корхоналар;
- ўрта корхоналар.

3.5-чизмада иқтисодиётнинг турли тармоқларида ҳуқуқий жиҳатдан ишчилар сонига кўра 2003 йилгача кучга эга бўлган табақаланишни яққол кўрамыз. Масалан, ишлаб чиқариш соҳасини олайлик, агар микрофирма кўринишидаги корхона бўладиган бўлса, унда 10 кишигача ишчиларни ёллаб ишлатиш мумкин. Худди шу соҳадаги кичик корхоналарда ишчилар сони 40 кишигача ташкил этиши мумкин. Ишлаб чиқариш соҳасидаги ўрта корхоналарда 100 кишигача ишчилар ишлаши мумкин. Ниҳоят йирик корхоналарда 100 кишидан ортиқ ишчиларни меҳнат қилаётганлигини кўришимиз мумкин. Бундай табақаланиш миллий иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари бўйича ҳам аниқ белгиланди.

Бироқ, 2003 йил 11 октябрда Вазирлар Маҳкамасининг «Кичик тадбиркорлик (бизнес) субъектларига тегишли бўлган корхоналар ва ташкилотлар классификациясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Қарори қабул қилинди. Ушбу қарорда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари тармоқлар бўйича одам сонига кўра қайта табақалаштирилди.

Эндиликда аввалги 3.5-чизма кўриниши 3.6-чизмадаги кўринишга ўзгарди. Шундай қилиб, 2004 йилнинг январ ойидан бошлаб, янги графикага асосан иш тутилди.

Ўзбекистонда амал қилаётган бизнесни ташкил этиш классификацияси¹⁵⁸

¹⁵⁸ Чизма муаллиф томонидан тузилган. Чизма Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 11 октябрдаги 439-сонли «Кичик тадбиркорлик (бизнес) субъектларига тегишан бўлган корхоналар ва ташкилотлар классификациясини тасдиқлаш тўғрисида» ги Қарорига асосан тузилган.

2004 йил 1 январдан мазкур (1998 йил 9 апрелда қабул қилинган) фармонга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида Республика Президентининг янги ПФ-3376-сонли Фармони кучга кирди¹⁵⁹. Бундан асосий мақсад кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш, мамлакат иқтисодиётида хусусий сектор улушини ошириш, ишлаб чиқариш соҳасида аҳоли бандлигини тўлароқ таъминлаш учун янада қулай шароит яратишдан иборатдир.

Жаҳон миқёсида рўй берган, молиявий-иқтисодий инқироз даврида Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналаридаги ишчилар сонини белгилаш борасида янада кенг имтиёзлар яратилди. Хусусан, 2010 йил 28 июлда «Таълим муассасалари битирувчиларини тадбиркорлик фаолиятига жалб этиш борасидаги қўшимча чоратадбирлар тўғрисида» Республика Президентининг Фармони қабул қилиниб, унга кўра, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари томонидан касб-хунар коллежлари, академик лицейлар, олий таълим муассасалари битирувчилари билан меҳнат шартномалари тузишнинг янгича қоидалари жорий этилди. Мазкур фармон бўйича битирувчилар билан шартнома тузган корхоналарда банд ходимларнинг ўртача йиллик сони чекланган нормативдан кўпи билан 20% оширилган ҳолларда, микрофирмалар ва корхоналар учун назарда тутилган имтиёзлар, кафолатлар ҳамда ҳуқуқлар сақланади. Шу муносабат билан 2011 йил 1 январ ойидан чакана савдо, умумий овқатланиш ва қурилиш соҳасидаги корхоналар учун ходимлар сонининг энг кам меъёрлари ҳамда иш ҳақи фондининг белгилаш тартиби ўрнатилди. Эндиликда ишлаб чиқаришда чекланган ходимлар сони 20 нафардан 24 нафарга, хизмат кўрсатишда 10 нафардан 12 нафарга, савдо ва умумий овқатланиш соҳасида эса 5 нафардан 6 нафарга оширилиши мумкин.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мезонларини такомиллаштириш борасида ҳали кўп ишларни амалга ошириш лозим. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторидаги мезон кўрсаткичлари қаторида капитал айланма-

¹⁵⁹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. №1-2. 2004. 8-10-бетлар.

си, фойда миқдори, активлар ҳажми каби мезон кўрсаткичларини ҳам ишлаб чиқиш зарур.

Бугунги кунда Ўзбекистон шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни классификация қилиш ва градация бўйича янги таклифлар ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқдир. Бу эса мазкур сектор субъектларини миқдор ва сифат мезони бўйича фарқлаш, улар фаолиятини янада эркинлаштириш, қолаверса, диверсификация қилишда навбатдаги босқичлардан эканлигини унутмаслигимиз керак.

3.5. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ҳуқуқий жиҳатдан ривожланишини тартибга солиш

Ўзбекистонда мавжуд кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг миқдор жиҳатдан ортиб боришини ва реал рақобат муҳитини шакллантириш биринчи даражали вазифага айланди. Шу боис, 1995 йил 21 декабрда Ўзбекистон Республикасининг «Кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш тўғрисида» Қонуни қабул қилинган. Қонуннинг асосий гоёси – кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, улар фаолиятининг барча соҳаларида давлат томонидан рўйхатга олинисдан (4-модда) бошлаб, ҳуқуқ ва кафолатларни ҳимоялаш (6; 7-моддалар), молиявий таъминлаш (10-модда), тезлаштирилган амортизация (20-модда) ва халқаро битимларгача (28-модда) амалий ёрдам беришдир¹⁶⁰. Ушбу қонун қуйидаги муҳим масалалар ечимини топишга йўналтирилган:

– аҳолининг кенг қатламига бозор фаолиятида иштирок этиш учун «тадбиркорлик вирусини» сингдириш, хусусий бизнес билан фаол шугулланишга хоҳиш уйғотиш;

– ишсизликни бартараф этиш, иш билан бандликни таъминлаш учун қишлоқ жойларида янги иш ўринларини жорий қилиш;

¹⁶⁰ Изоҳ: Ушбу қонун 2000 йил 25 майда Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида” Қонуни қабул қилинган кундан бошлаб бекор қилинган.

- бозор муносабатларини, инфратузилмасини ва рақобатни (айниқса, қишлоқ жойларида) ривожлантириш учун зарур муҳит яратиш;
- кичик ва хусусий корхоналарда ихчам ишлаб чиқаришни яратиш, хўжалик юритиш самарадорлигини ошириш, ички бозорни товарга тўйинтириш ва ишлаб чиқаришни экспортга мослаш;
- хизмат кўрсатиш соҳасини кескин кенгайтириш ва бунда банк, аудит, консалтинг ва воситачи ташкилотларнинг фаолиятини кучайтириш.

1998 йил 28 августда Ўзбекистон Республикасининг «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши субъектлар ўртасида хўжалик шартномаларини тузиш, бажариш, ўзгартириш ва бекор қилиш вақтида юзага келадиган муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш имконини берди. Қонунда хусусий бизнес соҳасида тузиладиган хўжалик шартномалари, эркинлик, манфаатдорлик ва мулкий жавобгарлик каби жиҳатлардан иборат ҳуқуқий тамойиллар кафолатланади. 2000 йил 25 майда эълон қилинган «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонунда эса тадбиркорлик тушунчаларидан (3-модда) бошлаб, турли хил фаолиятларни қонуний амалга ошириш (11–17-моддалар) учун ҳуқуқий имкониятлар кенгайтирилди (III-бўлим), белгиланган мажбуриятлар (9-модда) ва текшириш тартиблари (39-40-модда) қайта кўриб чиқилди. Хусусий бизнесни қўллаб-қувватлаш (V-бўлим) ва субъектлар фаолиятини тўхтатиш масалалари (VI-бўлим) ушбу қонуннинг асосий мақсади деб белгиланди¹⁶¹.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликга кенг йўл очиш орқали халқимизнинг анъанавий қадриятлари – миллий ҳунармандчилик янада юксалди, унутилган соҳалар қайта тикланди. Бозор иқтисодиёти шароитида мазкур секторнинг фаол ривожланиши учун унга мос бозор инфратузилмаси ҳам хизмат қилиши керак. Шунинг учун давлат томонидан яратилаётган ҳуқуқий асослар кенг қамровли бўлиб, барча соҳани ривожлантиришга йўналтирилмоқда. Хусусий сектор фаолияти учун бозор инфратузилмасини ривожлантириш мақсадида

¹⁶¹ Қаранг: Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 2000 йил, 25 май.

1997 йилда Тадбиркорлар Палатасининг¹⁶² жойларда 229 та ҳудудий бўлимлари фаолият кўрсатиб, унга 59457 дан ортиқ субъектлар аъзо бўлган¹⁶³. 1998 йилда ушбу Палатага аъзо бўлганлар сони 1997 йилга кўра 1,68 мартага ошди ва 1999 йил январдаги маълумотларга кўра, бу рақам 252,6 минг нафарга етди. Аммо 2002 йилда уларнинг сони 13,1 мингга камайди, яъни, бу йилда 47,2 мингга яқин кичик бизнес субъектлари тузилиб, уларнинг умумий сони 239,5 мингга етди. 2003 йилда 50 мингдан ортиқ кичик бизнес субъектлари рўйхатдан ўтказилди ва 2004 йил 1 январ ҳолатига кўра, уларнинг сони 264 мингга етди, шундан 230 минггаси фаолият кўрсатди. 2005 йил бошига келиб эса фаолият кўрсатган кичик бизнес субъектларининг сони 237,5 мингга ташкил этиб, улар рўйхатдан ўтган кичик тадбиркорлик корхоналари умумий сонининг 85,6%ини¹⁶⁴ ташкил этди.

Маълумки, 2008 йилда давлатимиз сиёсатида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг устувор йўналишлари белгиланар экан, бу устувор йўналишлардан келиб чиқувчи вазифаларни амалга оширишда салмоқли натижа ва сезиларли ўзгаришлар қўлга киритилди:

- иқтисодиётининг юқори барқарор суръатлар билан ўсиши ва макроиқтисодий мутаносиблиги таъминланди;
- ишлаб чиқариш таркибий жиҳатдан ўзгарди ва модернизация қилинди;
- техник ва технологик янгилаш ишлари давом эттирилди;
- маъмурий ислохот туфайли кўрилган чора-тадбирлар ўзининг ижобий натижасини кўрсатди;
- давлат ва хусусий сектор ўртасидаги муносабатларда фаолият юзага келди.

Буларнинг барчаси Ўзбекистонда мазкур секторни давлат томонидан тартибга солишда ҳуқуқий асосларнинг такомиллашуви билан боғлиқдир. Миллий иқтисодиётнинг ривожланиши халқаро миқёс-

¹⁶² Ҳозир Савдо-саноат палатаси деб юритилди.

¹⁶³ Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза // Г. Саидова раҳбарлигидаги муаллифлар гуруҳи. Тошкент: 2002. 65-бет.

¹⁶⁴ Ўзбекистон иқтисодиёти: таҳлилий шарҳ 2004 йил // СИСМ. 2005. №8. 36-бет.

даги экспертлар томонидан кузатилганда, улар томонидан ижобий фикрлар билдирилди. 2003 йилда Республика Президентининг икки фармон¹⁶⁵ ва қарорлари¹⁶⁶ қабул қилинди. Бу меъёрий ҳужжатлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни энг муҳим жабҳаларини ҳуқуқий тартибга солишни янада соддалаштирди.

2005 йилнинг ўзида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда ушбу сектор субъектлари фаолиятини эркинлаштириш ва фаоллигини янада ошириш мақсадида 8 та меъёрий ҳужжат қабул қилинди. Уларнинг 7 таси Президент фармонлари¹⁶⁷ ва 1 таси

¹⁶⁵ Ўзбекистон иқтисодийотида хусусий секторнинг улуши ва аҳамиятини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2003 йил, 24 январь: Хусусий тадбиркорлик, кичик бизнесни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. ПФ-1987-сонли Фармонига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида. 2003 йил, 30 август.

¹⁶⁶ Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш учун рўйхатдан ўтказиш тартиботлари тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори. 2003 йил, 20 август: Кичик тадбиркорлик (бизнес) субъектларига тегишли бўлган корхоналар ва ташкилотлар классификациясини тасдиқлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 439-сонли Қарори. 2003 йил, 11 октябрь.

¹⁶⁷ Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2005 йил, 11 апрель // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №15–16 (151–152). 4–7 - бетлар; Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатасининг хорижий мамлакатлардаги ваколатхоналарини ташкил этиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2005 йил. 7 июн // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №23–24 (159–160). 4–5-бетлар; Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодийотни янада эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2005 йил, 14 июнь // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №23–24 (159–160). 5–7 - бетлар; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада таъминлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2005 йил, 14 июнь // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №23–24 (159–160). 7–9-бетлар; Микрофирмалар ва кичик кор-

Президент қароридир¹⁶⁸.

Кўриниб турибдики, 2003 йиллардан бошлаб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишда ҳуқуқий асослар тобора жиддий такомиллаштирилди. Бу эса мамлакат ичида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кенг ва эркин тарзда ривожланишига олиб келувчи муҳитни кенгайтди. Натижада, Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик жиддий ривожланди. Фаолият кўрсатаётган кичик бизнес субъектлари сони йилдан йилга ўсиб боровчи тенденцияга эга бўлган бўлса-да, бу тенденция ижобий томонга янада сезиларли тус олди.

Айниқса, 2005 йил 5 октябрда қабул қилинган Республика Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини текширишни янада қисқартириш ва унинг тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони асоссиз текширувларнинг камайишига олиб келувчи асосий омил бўлди. Фармонга кўра микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликларининг молия-хўжалик фаолиятини ҳар тўрт йилда кўпи билан бир марта, бошқа тадбиркорлик субъектларини эса ҳар уч йилда кўпи билан бир марта режа асосида текшириш ҳуқуқий жиҳатдан белгиланди. Бундан ташқари, тадбиркорлик субъектлари текшириш натижалари бўйича назорат ор-

---

хоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2005 йил, 20 июнь // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №25–26 (161–162). 4–6 - бетлар; Тадбиркорлик субъектларининг хўжалик соҳасидаги ҳуқуқбузарликлари учун молиявий жавобгарлигини эркинлаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2005 йил, 24 июнь // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №25–26 (161–162). 6–7 - бетлар; Тадбиркорлик субъектларини текширишни янада қисқартириш ва унинг тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони // Халқ сўзи. 2005 йил, 6 октябрь. №199.

¹⁶⁸ Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. 2005 йил, 15 июнь // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №23–24 (159–160). 10–12 - бетлар.

ганларининг тақдимномаларини бажарган, шунингдек, етказилган зарарни белгиланган муддатда ва тўлиқ ҳажмда ихтиёрий равишда қоплаган, шу жумладан, пеняни тўлаган тақдирда уларга нисбатан молиявий жазо чоралари қўлланилмайди. Фармонда белгиланишича, назорат органларининг мансабдор шахслари тадбиркорлик субъектлари рухсатсиз текширилганлиги ва уларнинг хўжалик фаолиятига ноқонуний аралашилганлиги учун етказилган иқтисодий зарарнинг ўрни қопланган ҳолда жавобгарликка, ҳатто жиноий жавобгарликка тортиладилар¹⁶⁹.

2010 йил бошига келиб Республика бўйича олганда фаолият кўрсатган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг сони 410,1 мингдан ошди ва рўйхатга олинган жами кичик бизнес субъектларининг 94,7 фоизини ташкил этди. Бу эса уларнинг сони беш йил аввалгига нисбатан 1,72 мартага кўпайганлигини кўрсатади.

Агар 1999 йилда Ўзбекистонда 159,7 мингдан ортиқ кичик ва хусусий корхоналар рўйхатга олинган бўлса, 2009 йилда бундай субъектлар сони 430 мингдан ошди. Ўн йил мобайнида рўйхатга олинган кичик бизнес субъектлари сони деярли 2,7 бараварга ошган. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг 21,5 фоизи (34,1 мингдан ошиқроғи) 1999 йилда фаолият кўрсатмаган бўлса, 2009 йилда бундай субъектлар сони атиги 5,3 фоизни (22,9 мингдан ошиқроқни) ташкил этди, яъни 4 мартага камайган (3.2-жадвал).

Ушбу жадвал кўрсаткичлари, солиштирилган йиллардаги юксалган ўзгаришларни таҳлил этибгина қолмай, бу давр мобайнида меъёрий-ҳуқуқий асосларнинг ҳам такомиллашганлигини ифодалайди. Агар ҳуқуқий асослар такомиллашмаганда эди, келтирилган кўрсаткичлардаги фарқлар сезиларли даражада бўлмас эди. Аммо, жадвалдаги бу натижалар Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ҳуқуқий тартибга солиб бўлинди, деган маънони аңлатмайди. Биз ҳуқуқий тартибга солишни тобора такомиллашиб борувчи тенденциясини танааб олдик.

¹⁶⁹ Мазкур Фармоннинг 1 ва 2-бандларига қаранг / Халқ сўзи. 6 октябрь 2005 й. №199.

Қайд этиш керакки, Ўзбекистон Республикаси Қонунларида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишда жисмоний шахслар учун сиёсий, ижтимоий, диний, ирқий ёки бошқа чекловлар белгиланмаган. Айти пайтда давлат бошқарув идораларининг вакиллари ва давлат ҳокимиятида ишловчи раҳбар ходимларга бундай фаолият олиб бориш таъқиқланади¹⁷⁰.

3.2-жадвал

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари тўғрисида маълумот¹⁷¹

Кўрсаткичлар номи	1999 йилда	2009 йилда	Фарқи
Рўйхатга олинган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари	159,7	432,7	2,8 марта кўпайган
Фаолият кўрсатганлари	125,5	410,1	3,3 марта кўпайган
Рўйхатга олинганга нисбатан фаолият кўрсатганлари	78,5%	94,7%	16,2 пунктга ошган
Рўйхатга олинганга нисбатан фаолият кўрсатмаганлари	21,5%	5,3%	4 марта камайган

Давлат бошқарув идораларининг вазифалари кичик бизнес субъектлари фаолиятини кучайтириш учун ҳуқуқий тартибга солувчи қулай муҳит яратишдир. Шу туфайли 2005–2010 йиллар давомида, Президент раҳбарлигида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ҳуқуқий тартибга солувчи қонунлар пакети мамлакат миқёсида амал қилаётганлигини ва давр ўтган сари бу қонунларга ҳукумат томонидан тузатишлар киритилиб, тобора мукамал ҳолатга келтирилаётгани алоҳида аҳамиятга моликдир. Бундай ёндашув бозор иқтисодиёти тизимидаги ўзгарувчан вазиятларга тез мослашувчанликни ошириб, ислохотларнинг самарали амалга оширилишидан далолат бермоқда.

¹⁷⁰ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида». 2000 йил, 25 май. 4-модда.

¹⁷¹ Жадвал муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида ҳисоблаб тузилган.

Маълумки, тадбиркорлик тизимининг кенгроқ доирадаги фаолиятини кучайтириш учун чет эл капиталини жалб этиш айниқса зарур. Бу йўл билан ички капиталнинг тақчиллигига барҳам бериб, товар ишлаб чиқаришни кучайтириш мумкин. Бу жараёни муваффақиятли юритиш учун республикада 1996 йил 31 майда «Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар ташкил қилишни рағбатлантириш тадбирлари ва уларнинг фаолият кўрсатиш тўғрисида» Президент Фармони қабул қилинди. Бу Фармон бизнесменларнинг режали иш олиб бориш истакларини ишончли кафолатлашни таъминлайдиган ҳуқуқий асосни янада мукамал тарзда шакллантирди. Шунингдек:

- миллийлаштириш ва реквизициядан сақланган ҳолда, сиёсий хавф-хатарни сугурта қилиш;

- тадбиркорлик фаолияти натижасида олинган фойда ва бошқа маблағларни чет эл валютасида чегарадан (бошқа давлатга) ўтказиш;

- иқтисодий барқарорликни таъминлашда реинвестиция учун қулай муҳит яратиш;

- жорий инвестициянинг кейинги ҳолати ёмонлашса, инвестиция киритилган вақтдан бошлаб қабул қилинган қонунларнинг 10 йил давомида қўлланилишини таъминлаш;

- қабул қилинган меъёрий ҳужжатларда чет эл инвесторларининг ҳуқуқларини тасодифий бузиш ҳолатларида, давлат органлари орқали келтирилган зарарни тўлаш;

- Ўзбекистон республикаси валюта бойликларининг бир қисмини чет эл банкларига депонизация қилиниши;

- республика банкларида чекловларсиз ҳар қайси валютада ҳисоб рақамлари (счётлар)ни очиш;

- республикада сугурта тизимини (хорижий капитал иштирокида) ташкил қилиш каби кафолатлар давлат томонидан таъминланди.

Хусусан, 2004 йил, 7 июлда қабул қилинган «Ўзбекистон савдо-саноат палатасини ташкил этиш тўғрисида»ги ва 2005 йил 11 апрелда қабул қилинган «Тўғридан-тўғри хусусий жорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар

тўғрисида»ги Президент Фармонлари ҳам сўнгги йилларда кичик бизнес ва тадбиркорликни ҳимоя қилишга, республика тадбиркорларининг хорижий шериклар билан ишбилармонлик алоқаларини мустаҳкамлашга, маҳаллий¹⁷² товарлар ва хизматларни ташқи бозорга олиб чиқиш, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқарилишини таъминлаш учун янги корхоналарни ташкил этишга, республикага чет эл сармоясини кенг жалб этишга хизмат қилади. Умуман олганда, Ўзбекистон Республикасида турли мулк шакллари тез суръатлар билан ривожланди. Мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари иқтисодийнинг барча соҳаларида мавжуд. Айниқса, қишлоқ хўжалиги, савдо ва умумий овқатланишда, улгуржи савдода, саноатда, уларнинг сони тез ортяпти. 1992–2009 йилларда рўйхатдан ўтган кичик бизнес корхоналари сони 14,6 мартага ошди¹⁷³; Бу давр мобайнида кичик корхоналарга¹⁷³ нисбатан микрофирмалар сони шиддат билан ошиб борди.

Минтақаларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланиш суръатлари ва даражасига рейтинг асосида баҳо бериш усули қўлланилганда (3.3-жадвалга қаранг), 2010 йил бошида энг юқори ўсиш Самарқанд, Хоразм, Наманган, вилоятлари ва Тошкент шаҳрида кузатилади. Аммо, Навоий, Бухоро, Андижон вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикаси берилган рейтинг¹⁷⁴ бўйича охириги ўринларда турибди.

---

¹⁷² Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоблари.

¹⁷³ Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини ишчилар сонига кўра белгилаш 2004 йил, 1 январь ҳолатигача барча ҳудудий статистика бошқармаларида 1998 йил, 9 апрелдаги ПФ-1987 сонали Президент Фармонига асосан амалга оширилган. 2004 йил, 1 январдан бошлаб кичик тадбиркорлик субъектларини аниқлашнинг янги табақаланиши (градация) жорий этилган. Бунда ўрта корхоналар мақоми бекор қилинган.

¹⁷⁴ 1998 йилдаги таҳлилларимизга кўра олганда Андижон, Бухоро, Самарқанд ва Тошкент вилоятларида ўсиш юқори бўлган. Уша даврда Қорақалпоғистон Республикаси, Фарғона, Навоий ва Сирдарё вилоятларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик нисбатан паст даражада ривожланган.

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиш даражаси рейтингги¹⁷⁵

Хуудалар	Рейтинг баҳоси												Кичик тадбиркорликнинг ривожланиши даражаси бўйича минтакаларнинг ўрни	
	ЯММдаги улуши бўйича		Ишлаб турган суб-ектлар сони бўйича		Бандларнинг иқтисодиётдаги бандлар умумий сонидagi улуши		Аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган маҳсулот бўйича		Маҳсулотни экспорт қилиш бўйича		Маҳсулотни импорт қилиш бўйича			
	2009 й. 1 чор.	2010 й. 1 чор.	2009 й. 1 чор.	2010 й. 1 чор.	2009 й. 1 чор.	2010 й. 1 чор.	2009 й. 1 чор.	2010 й. 1 чор.	2009 й. 1 чор.	2010 й. 1 чор.	2009 й. 1 чор.	2010 й. 1 чор.		
Қорақалпоғистон Республикаси	7	7	3	3	3	3	2	1	2	9	4	13	13	12
Вилоятлар:														
Андижон	2	2	10	10	14	13	8	4	5	6	9	2	8	11
Бухоро	6	6	8	7	6	7	6	9	4	9	7	4	9	13
Жиззах	10	11	4	4	9	9	3	7	6	1	2	12	10	6
Қашқадарё	3	3	14	14	5	5	12	11	14	5	12	8	3	5
Навоий	1	1	1	1	1	1	4	12	9	11	3	1	14	14
Наманган	14	14	5	5	10	11	7	5	8	8	8	7	6	3
Самарқанд	13	13	12	12	13	14	10	6	10	13	11	10	1	1
Сурхондарё	9	9	6	6	7	6	5	2	7	14	1	11	11	10
Сирдарё	8	8	2	2	8	8	1	8	1	4	6	5	12	7
Тошкент	4	4	11	11	4	4	11	10	12	12	13	6	5	8
Фарғона	5	5	13	13	12	12	9	3	11	7	10	3	4	9
Хоразм	11	12	7	8	11	10	13	13	3	3	5	14	7	2
Тошкент шаҳри	12	10	9	9	2	2	14	14	13	2	14	9	2	4

¹⁷⁵ Манба: Ўзбекистон иқтисодиёти. Ахборот-таҳлилий бюллетень 2010 йил, январь-март. Тошкент: 2010. 37 бет.

Лекин, сўнгги йилларда мамлакатнинг деярли барча ҳудудларида бу борадаги ривожланиш суръатларида сезиларли даражадаги фарқланиш йўқ. Демокчимизки, барча вилоятларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳам республика миқёсида, ҳам ҳудудий миқёсда қабул қилинган дастурлар асосида ривожлантирилмоқда.

Бироқ, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тартибга солишда шундай муаммолар борки, уларнинг олдини олиш учун меъёрий ҳужжатларни янада такомиллаштириш ишларини олиб бориш зарур. Эндиликда судгача бўлган ҳолатларда даъволарнинг олдини олиш учун шароит яратадиган ҳуқуқий асослар ишлаб чиқилиши лозим. Бу борадаги ишларни 2009 йилдан бошлаб амалга ошириш бошланган.

Муқобил услублар асосида даволарни ҳал этиш мақсадида Арбитражни ривожлантириш маркази ташкил этилган бўлиб, бошқа мутассадди ташкилотлар ҳамкорлигида халқаро арбитраж суди ҳақида қонун лойиҳалари тайёрлаш учун тақлифлар ишлаб чиқилди.

Фикримизча, асоссиз текширишларни камайтириш ўзининг ижобий натижасини берди. Бугунги кунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги шартнома муносабатларини бажариш масалаларига доир муаммолар ҳамон долзарблигича қолмоқда. «Ҳакамлик судлари тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши хўжалик юритувчиларнинг низоларини тартибга солишнинг янги муқобил тизимини жорий этишга олиб келди.

2009 йилда республика бўйича олганда ҳакамлар судларнинг сони 20 та бўлиб, шундан 14 таси Савдо-саноат палатаси орқали ташкил этилган. Улар томонидан қиймати 12 млрд. сўмга тўғри келган, 700 дан ортиқ даво аризалари кўриб чиқилди. Айниқса, Сирдарё, Тошкент, Самарканд, Хоразм вилоятлари ва Тошкент шаҳрида фаолият олиб борган ҳакамлар суди фаол бўлдилар. Бироқ, Фарғона, Наманган, Навоий вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида иш олиб борган ҳакамлар судларида бу борада кутилган даражадаги самарага эришилгани йўқ.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасидаги ҳуқуқий масалаларни ҳал этиш билан шуғулланадиган кадрлар масаласига доир му-

аммолар ҳам йўқ эмас. Чунки, олий ўқув юртларида бу соҳада иш олиб борадиган кадрларни тайёрлайдиган мутахассисларнинг ўзи етарли эмас. Шунинг учун турли соҳаларнинг Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги билан олиб борилган ҳамкорлиги туфайли 2009 йилдан бизнес соҳасида фаолият юритувчи кадрлар тайёрлашга алоҳида эътибор қаратила бошланган. 2009 йилдан халқаро арбитрларни ўқитишга ҳам эътибор берилди. Бу эса хорижий ҳамкорлар билан бўлган иқтисодий муносабатларда айрим ҳолатларда келиб чиқадиган тортишувларни ҳал этишда жуда муҳимдир. Бошқача айтганда, ўзимизнинг миллий мутахассисларимиз ҳалқаро муносабатлардаги даъволи жараёнларни бартараф этишда фаол қатнашиш имкониятларини қўлга киритадилар.

Хулоса шуки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиниши, демократик жамиятнинг ижтимоий базасини яратувчи тадбиркорлар оммасининг фаллашувига олиб келади. Бу эса бозор иқтисодиётига тўла ўтиш учун шарт-шароитни яхшилайти, ишлаб чиқаришни самарали ривожлантиришга қизиқишни кучайтиради. Аҳоли таркибида бизнес элитанинг шаклланишига олиб келади.

3.6. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик туфайли миллий иқтисодиёт тармоқларидаги ўзгаришлар ва тадбиркорлик манфаатларини ҳимоялаш

Статистик таҳлиллардан кўриниб турибдики, ЯИМнинг умумий тузилишида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка тегишли улуши ўсиб бормоқда. Натижада, мамлакатимиз бўйича маҳсулот ишлаб чиқариш таркиби сезиларли ўзгарди. 2000–2008 йилларда саноат соҳасининг улуши 1,6 марта, хизматлар соҳасининг улуши 1,2 марта ошган.

2007 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик асосида хўжалик юритувчи субъектлар орқали ЯИМнинг 45,7 фоизи ишлаб чиқарилди. Бу эса 2006 йилдаги ҳудди шундай (42,1% бўлган) кўрсаткичга нис-

батан олганда 3,6 пунктга ошганлигини кўрсатади. ЯИМнинг ушбу секторга тўғри келган улушида кичик корхоналар – 7,2 фоиз, микрофирмалар – 20,2 фоиз ва яқка тадбиркорлик фаолияти – 18,3 фоизни ташкил этган. Республика бўйича олганда мазкур секторда банд бўлганлар 7762,8 минг кишидан иборат бўлиб, бу иқтисодиётда жами банд бўлганларнинг 72,3 фоизини ташкил этади. Банд бўлганларнинг 53,1 фоизи (ёки 5707,2 минг киши) кичик корхоналарда, қолган 19,2 фоизи (ёки 2055,6 минг киши) микрофирмаларда ўз фаолиятларини ташкил этишган.

Кичик бизнес субъектлари томонидан sanoat маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми 35,9 фоизга ошган ва 2366,5 млрд. сўмга тенг бўлди. Бу эса жами sanoat маҳсулотларининг 12,9 фоизини ташкил этади. Жумладан, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳам 10,2 фоизга ошди ва 8763,8 млрд. сўмни ташкил этди. Бу ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг 97,5 фоизини билдиради. Мазкур секторни ривожланиши орқали экспорт қилинган маҳсулот ҳажми 1333,5 млн. АҚШ долларини ташкил этиб, умумий экспорт ҳажмининг 14,8 фоизини ўз ичига олади. Импорт қилинган маҳсулотлар ҳажми 1746,8 млн. АҚШ долларига тенг бўлди ёки жами импортнинг 33,3 фоизини ташкил этди. Ташқи савдо айланмаси жамига нисбатан олганда 21,7 фоизни ташкил этди.

2007 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан асосий капиталга қўйилган инвестициялари 19,9 фоизга, қурилишда – 53,7 фоизга (1391,5 млрд.сўм) тенг келди. Шунингдек, транспорт орқали юклар айланмаси 13,7 фоизга ошди ва тўлиқ ҳажмга нисбатан олганда 70,0 фоизга тўғри келди. Пассажирларни ташиш 13,6 фоизга ошган. Бу ҳам тўлиқ ҳажмга нисбатан олганда 85,4 фоизни ташкил этди.

Хусусий тадбиркорлик секторида жами чакана товар айланмасининг 47,2 фоизи (4463,8 млрд. сўм) амалга оширилди. Бу 2006 йилга нисбатан олганда 24,9 фоизга ошганлигини кўрсатади. Аҳолига хизмат кўрсатиш ҳажми 1542,8 млрд. сўмни ташкил этиб, 50,5 фоизга ўзгарди.

Бошқача айтганда, жами кўрсатилган хизматларни 19,9 фоизи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка тўғри келди.

2008 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМдаги улушини 48 фоизга ошиш кўзланган эди, амалда эса 48,2 фоизга тўғри келди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари томонидан экспортга чиқарилган маҳсулотлар ҳажми 1 млрд. АҚШ долларидан ошди. 300 мингдан ошиқ иш ўринлари яратилди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари сони 436,3 мингдан ошди.

2008 йилда саноатда маҳсулот ишлаб чиқаришнинг 13 фоизи, қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 98 фоизи, қурилиш ҳажмининг 60 фоизи, товар айирбошлаш ва хизмат кўрсатишнинг деярли 50 фоизи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарига тўғри келди. Бу билан истеъмол товарларини ишлаб чиқариш, қурилиш ишлари, қишлоқ хўжалиги ва аҳолига хизмат кўрсатишнинг ҳажмида ўсиш суръатлари сезиларли бўлди.

Таркибий ўзгаришлар ва иқтисодий диверсификация қилиш 2008 йилда тармоқлардаги юқори ўсиш суръатларини таъминлади. Жумладан, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш – 12,7 фоизга, хизмат кўрсатиш – 21,3 фоизга, транспорт хизмати ҳажми – 10,2 фоизга ўсди.

2004–2008 йиллар давомида маҳаллийлаштириш бўйича амалга оширилган лойиҳалар сони 1,5 баравар, уларда иштирок этаётган корхоналар сони эса 1,2 баравардан кўпроқ ўсди.

2009 йил якунига келиб кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда 8 миллиондан ортиқ киши меҳнат қилиб, бу жами иқтисодий банд бўлганларнинг 76 фоиздан кўпрогини ташкил этди.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, Ҳукуматимиз томонидан кўрилаётган барча чора-тадбирлар миллий иқтисодий юксалтиришга йўналтирилмоқда. Бу борада республикада фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари иштирокидаги мамлакатнинг ишчанлик фаоллигидаги ўзгаришлар ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Айни даврда энг ривожланган мамлакатларда ишчан фаоллик индекслари пасайиб бораётган бир даврда Ўзбекистонда ушбу кўрсаткич ўсиш тенденциясида.

Ўзбекистонда 2010 йилнинг учинчи чорагида бизнес юритишда юқори фаоллик кўрсаткичларига эришилди. Бизнеснинг фаол улуши (аввалги чорак кўрсаткичларига нисбатан ижобий натижаларга эга бўлган) пассив улушидан 27,7%га ошмоқда. Ишчан фаоллик индекси (ИДА – индекс деловой активности) 27,7 гача кўтарилди. ИФИ ўтган чорак кўрсаткичларига (17,5) кўра олганда 10,2 пунктга ўсган.

3.7-чизма

Барча ҳудудларда ИФИ кўрсаткичлари юқори бўлган. ИФИ бўйича энг юқори кўрсаткич Сирдарё (77,1), Тошкент (45,0) ва Навоий (44,5) вилоятларига тегишли. Сирдарё вилояти 5 та кетма-кет таҳлил этилаётган давр мобайнида ўртача 29,1 кўрсаткич билан илғорлик қилди. Тўртинчи чорақда Навоий вилояти (90,9) устунликка эришиш эҳтимоли бор. Самарқанд ва Сирдарё вилоятларида ҳам қўптанган ҳолатдан жорий ҳолатда ИФИ кўрсаткичлари бўйича устунлик мавжуд. Бирок, Жиззах, Сирдарё вилоятлари ва Тошкент шаҳрида жорий ҳолатдаги ИФИ кўрсаткичлари қўптанган ҳолатдан анча паст¹⁷⁶.

Мамлакатда ишчанлик фаоллиги ортиб бораётган бир пайтда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти туфайли ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми жиҳатидан тармоқ тузилмаси бўйича 2009 ва 2010

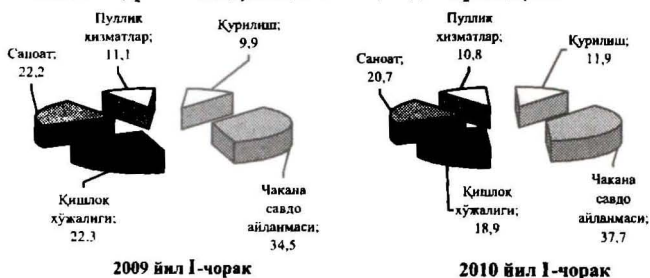
¹⁷⁶ Изоҳ: ИФИнинг максимал қиймати плюс 100, минимал қиймати минус 100. Агар ИФИ ижобий бўлса – ишчан фаоллик яхшиланади, ИФИ салбий бўлса – ишчан фаоллик ёмонлашади.

йилларнинг биринчи чорагига тўғри келган ҳолатни таҳлил этсак, 3.7-чиздадаги кўринишга эга бўламиз.

Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш Дастури бўйича олганда савдо, умумий овқатланиш, маиший хизмат, автомобилларни таъмирлаш соҳасига тааллуқли 8 мингдан ортиқ корхоналар яратилди. Натижада, кўрсатилган хизматлар ҳажми 18,5 фоизга, ЯИМ-даги улуши эса 40,5 фоиздан 44,9 фоизга ошди. Қишлоқ аҳолисига кўрсатилган хизматлар улуши 23,7 фоиздан 26,5 фоизга кўратилди.

3.8-чизма

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти туфайли ишлаб чиқарилаган маҳсулот ҳажми жиҳатидан тармоқ тузилмаси¹⁷⁷

Хизмат кўрсатишда нафақат анъанавий кўринишдаги соҳалар, балки ахборот технологияларидан фойдаланиш ва бизнес-консалтинг каби замонавий шаклдаги хизмат кўрсатиш турлари ҳам анча ривожланди. Бу соҳаларда маҳаллий бозорда жуда кўп янги миллий компаниялар пайдо бўлди. Ўзбек компаниялари ўзининг миллий операцион тизимини ишлаб чиқди. Бу эса ҳар қандай хорижий давлатлар билан алоқалар ўрнатиш имкониятини янада кенгайтирди.

2008 йилдан сугурта тизими фаол ривожланди, янги корхоналар, банклар, кредит уюшмалари, микрокредит ташкилотлари пайдо бўлди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини ривожлантиришга

¹⁷⁷ Чизма муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

йўналтирилган меъёрий ҳужжатлар асосида хизмат кўрсатиш номенклатураси анча кенгайди. Сугурта тизимида эришилган натижалар шунга олиб келдики, бу соҳада ҳам ички, ҳам ташқи бозорда рақобат муҳитини шакллантиришга устуворлик берилди. Бу эса сугурта компанияларининг жаҳонда рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз даврида ўз позициясини мустаҳкамлаб олишига олиб келди.

Умуман олганда, миллий иқтисодиёт таркибидаги ўзгаришлар асосан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланиб бориши билан кўпроқ боғлиқ бўлмоқда. Юқоридаги фикрларни умумлаштириб қуйидаги тавсияларни бермоқчимиз:

Биринчидан, барча тармоқлар бўйича кичик бизнес корхоналарини ташкил этишда фақат ишчилар сонига қараб табақалаштириш етарли эмас. Бунинг учун бошқа параметрларни ҳам кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Масалан, устав капиталининг ҳажмига ёки айланма капитал ҳажмининг миқдорига қараб ҳам, корхоналарни микрофирма ва кичик миқёсларга ажратиш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, кичик бизнес корхоналар фаолиятини давлат томонидан тартибга солишда қулайлик тугдиради.

Иккинчидан, «Савдо-саноат палатаси» ахборот-маслаҳат бериш бўйича фаолият доирасини ошириши мақсадга мувофиқдир. Бунда палатанинг барча вилоятлардаги бўлимлари маҳаллий ҳудуддаги олий ўқув юртлари билан ўзаро алоқалар ўрнатилган зарур. Бу айтиш бозор иқтисодиётидаги мураккаб жараёнларда қулай мослашувчанликни ошириш учун муҳимдир. Чунки, бозор муҳити янгича бошқарувни, янгича ишлашни талаб этмоқда.

Учинчидан, бозорга хос фавқулоддаги ўзгаришларга мос равишда корхоналар фаолиятини кучайтириш мақсадида маркетинг бўлимларининг (айниқса, кичик корхоналарда бу жуда зарур) фаоллигини ошириш керак. Афсуски, илмий тадқиқотларимиз далилларида келиб чиқиб айтиш мумкинки, кўпчилик кичик корхоналарда (кўшма корхоналардан ташқари) маркетинг соҳасидаги ишларни авж олдириш чоралари кўриб чиқилмаган.

Тўртинчидан, барча тармоқларда фаолият кўрсатаётган тадбиркор-ишбилармонлар бизнес-режа тузишни пухта ўзлаштиришлари зарур. Айниқса, саноат ва қурилиш соҳасидаги кичик бизнес корхоналарида лойиҳа-смета ишларини пухта тайёрлаш, уни тайёрлашда инфляцион жараёнларни олдини олувчи чора-тадбирлар кўрилган бўлиши керак. Шунда қўшимча харажатлар ҳажми камаяди, ишлаб чиқариш жараёнларини самарали ташкил этиш учун қудайлик яратилади.

Бешинчидан, мамлакатимиз иқтисодиётини эркинлаштириш борасидаги давлат сиёсати асосида кичик ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг иқтисодий эркинлигини таъминлашни кучайтириш мақсадга тўғридир. Бу эса республикада бозор қонуниятларига амал қилинаётганлигини аниқ далил сифатида намоён этади.

Ушбу тавсияларнинг амалда қўлланилиши, муайян даражада кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солиш ва ташкил этишдаги муаммоларни ҳал қилишга кўмаклашади деб ҳисоблаймиз.

IV БОБ.

ЎЗБЕКИСТОНДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

4.1. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда давлат механизми таъсири ва фискал сиёсат орқали тартибга солиниши

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, ва иқтисодий тартибга солиш давлат тузилмалари ҳамда бозор тузилмалари орқали амалга оширилиши мумкин (4.1-чизмага қаранг). Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар жараёнида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни маъмурий ва иқтисодий тартибга солишнинг ўзига хос механизми ташкил топди. Ҳозирда бу механизмнинг муваффақиятли фаолияти ҳал қилувчи даражада давлат органларининг фаолиятига боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг маъмурий жиҳатдан тартибга солиш тамойиллари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тизимини қўллаб-қувватлашга йўналтирилади. Чунки, хусусий сектор миллий иқтисодиётнинг тараққиётига кўп жиҳатдан фойда келтириши кундалик ҳаётимиздан маълум бўлмоқда.

Шу боисдан иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тизимини кенг ривожлантириш, хўжалик юритувчи субъектларга кенг иқтисодий имкониятлар бериш ва уларнинг хўжалик фаолиятига давлат аралашувини маълум маънода чеклаш – давлат томонидан тартибга солишнинг мазмун-моҳиятини ташкил

этади. Бугунги кундаги эркинлаштириш нафақат бозор муносабатлари субъектларининг ҳуқуқ ва ваколатларини кенгайтиришни, балки уларнинг ўз фаолиятлари учун бўлган иқтисодий, молиявий, маъмурий масъулиятини оширишни ҳам ифодалайди.

Бугунги кунда давлат механизми фаолиятини қуйидаги йўналишларда яққол кўра оламыз:

1. Давлат томонидан қабул қилинган меъёрий ҳужжатлар. Буларга тадбиркорлик ва бизнесга оид қабул қилинган Қонунлар, Фармонлар, қарорлар ва шу каби бошқа ҳужжатлар киради. Меъёрий ҳужжатлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини тартибга солишнинг юридик қоидаларини белгилайди. Энг муҳими, бу ҳужжатларда бири-бирига зид бўлган қарорларни қабул қилишга йўл қўймасликка ва меъёрий база (асос)ни доимо такомиллаштириб боришга йўналтириш керак.

2. Фискал сиёсат орқали тартибга солиш.

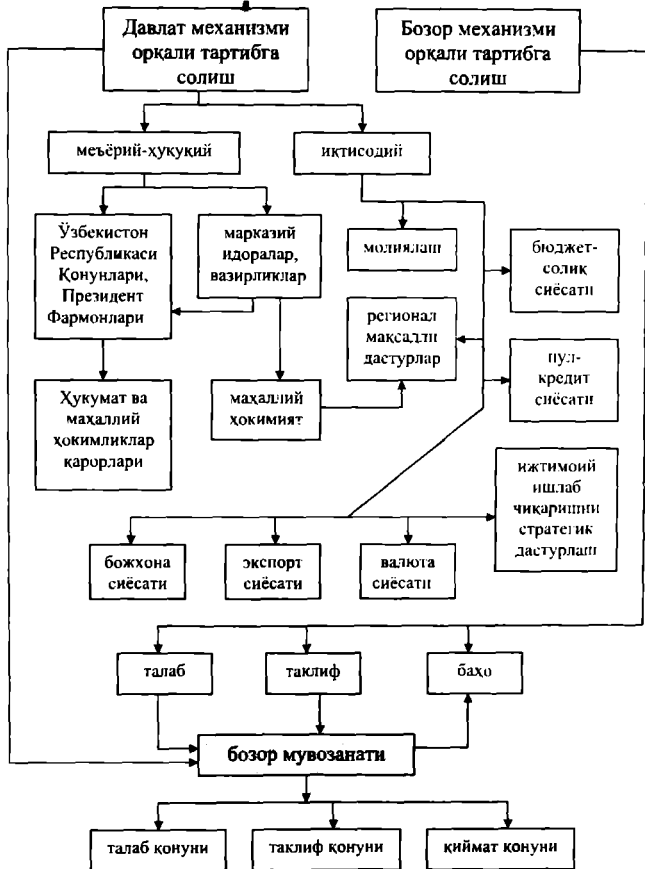
3. Пул-кредит тизими орқали тартибга солиш.

«Биламизки, солиқлар давлат бюджети билан маҳаллий бюджетларни тўлдиришнинг асосий манбаидир. Солиқлар кенг қамровли, айти пайтда ҳар бир соҳа, тармоқ ва корхонага алоҳида қайишқоқ ва шароитга мослашувчан бўлиши зарур»¹⁷⁸. Шу тўғрисида ҳукуватимиз томонидан фискал-бюджет сиёсатини юритишдан кўзланган мақсад солиқлар миқдорини кўпайтирмай, давлат ва жамият манфаатдорлигини таъминлашдан иборат бўлмоқда.

Фискал-бюджет сиёсатининг амалга оширилиши тўғрисида бюджет тақчиллиги яли ички маҳсулотга нисбатан 1998 йилда 1,9 % бўлган бўлса, 2001 йилда 1 фоиздан камроқни ташкил этган. Бюджет тақчиллигининг камайиш тенденцияси 2005 йилгача давом этди ва шу йилнинг ўзидан бошлаб бюджет профицитига эришилди. Этиборлиси шундаки, жаҳонда рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз айти кучайган 2008 йилга келиб, Ўзбекистонда бюджет профицити 1,5 фоизни ташкил этиб, 4.2-чизмада таҳлил этилган йилларда энг юқори кўрсаткичга эга.

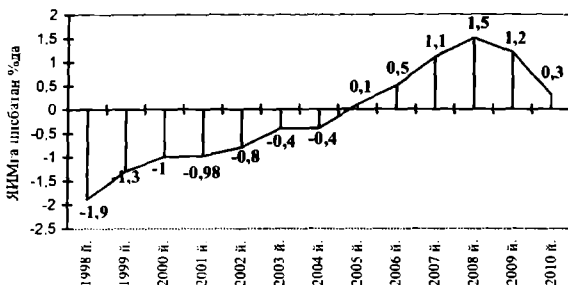
¹⁷⁸ Ислам Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Тошкент: Ўзбекистон, 1993. 116-бет.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш механизми¹⁷⁹

¹⁷⁹ Чизма муаллиф томонидан тузилган.

Давлат бюджети кўрсаткичларининг бажарилиши даражаси, фонда¹⁰⁰

2007 йилда жаҳон миқёсидаги глобал вазият салбий томонга оғиб, жаҳон матбуоти ва оммавий ахборот воситалари орқали кенг маълумот берилди бошланди. Шу даврдан эътиборан Ўзбекистон ҳукуматининг миллий иқтисодий тартибдор ривожланишини сақлаб қолувчи сазой ҳаракатлари кучайтирилди. Жумладан, кичик бизнес ва тадбиркорликни жадал ривожлантиришни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, шу асосда аҳоли бандлиги масаласини ҳал этиш ҳамда фаровонликни оширишга жиддий эътибор қаратилди. Кичик корхоналар ва микрофирмалар учун ягона солиқ тўловининг 13 фоиздан 10 фоизгача камайирилиши, янги тадбиркорлик субъектларини ташкил этиш ва бизнес йўналишини ўзгартираётган тадбиркорлик субъектларини тугатиш жараёнини тартибга солиш, соддалаштириш ва арзонлаштириш ишбилармонлик муҳитини сезиларли равишда яхшилаш имконини берди.

2008 йилга келиб ягона солиқ тўлови 10 фоиздан 8 фоизгача туширилди. Хизмат кўрсатишнинг алоҳида турлари бўйича олганда 5 фоизли тўловлар амалга оширилди. Қишлоқ хўжалигида бу кўрсаткич 6 фоизни ташкил этди. Фермерлар учун солиқ ҳисоботларини соддалаштирилган тизими ишга туширилди.

¹⁰⁰ Чизма муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасидан олинган маълумотлар асосида тузилган.

Солиқ тизимидаги ислоҳотлар йилдан йилга кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг миқдор жиҳатдан кўпайишига олиб келди. Шу билан бир қаторда жисмоний шахсларнинг ҳам даромадлари оша борди. Масалан, жисмоний шахсларнинг даромад солиғи ставкаси 2002 йилда энг кам иш ҳақининг 4 бараваригача – 13%, 4-8 бараварида – 23%, 8 дан юқорисига – 33% қилиб белгиланган эди. 2009 йилда эса энг кам иш ҳақининг 6 бараваригача – 12%, 6-10 бараваригача – 17%, 10 бараваридан юқорисига – 22% қилиб белгилаб қўйилди¹⁸¹.

2009 йилда мазкур субъектларга айрим солиқ имтиёзлари берилиши баробарида хўжалик юритувчи субъектларни текширишлар сони ни қисқартириш ва уларнинг эркин фаолият юритишлари учун янада қулай шароитлар яратиш борасида бир қатор ишлар амалга оширилди. Шу жумладан, Давлат солиқ хизмати органлари томонидан режали тарзда текширилиши мўлжалланган корхоналар сони 62 фоизга қисқартирилди.

Солиқ кодексининг 70-моддасига биноан камерал назорат усулидан фойдаланган ҳолда, давлат солиқ хизмати органларидаги мавжуд ҳисоботларни бошқа органлардан олинган маълумотлар билан солиштириш орқали солиқ тўловчилар фаолияти устидан назорат олиб борилди. Таҳлил натижаларига кўра, хато ва камчиликларга йўл қўйган тадбиркорга йўл қўйган хато ва камчиликлари тушунтирилиб, уларни бартараф этиш лозимлиги тўғрисида талабнома юборилди. Ҳукумат раҳбарлигида тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш борасида амалга оширилаётган бундай саъй-ҳаракатлар, берилаётган имтиёз ва енгилликлар тадбиркорларнинг эркин фаолият олиб боришлари учун ҳуқуқий кафолатларни мустаҳкамлайди.

2011 йилдан эса кичик корхоналар ва микрофирмалар учун ягона солиқ тўлови 7 фоиздан 6 фоизга пасайтирилади. Бу, ўз навбатида, бозор субъектлари учун 50 млрд. сўмдан ортиқ маблағни тежаш имконини беради. Демак, солиштирилган тегшли йилларда солиқ юки оқилона туширилган.

¹⁸¹ Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги маълумотлари.

Ҳозирга қадар давлат солиқларни, солиқ ставкаларини камайтириш орқали кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг инвестициялаш имкониятларини кенгайтиришга шароит яратди. Бу жараён бундан кейин ҳам давом этади.

Республикада даромад (фойда) солиғи ставкаси 1995 йилда 29,8 фоизни ташкил этган бўлса, 2001 йилда 26,0 фоизга тўғри келди. 2002 йилда эса ушбу солиқ ставкаси 24 фоизга камайтирилди.

2009 йилнинг 30 декабрида «Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодексига ўзгартиришлар ва қўшимчалар кириш тўғрисида» Қонун қабул қилинди. Солиқ тизимининг тобора мукаммаллашиб бориши иқтисодий сиёсатни самарали олиб боришга, давлат молиявий тизimini ривожлантиришга ёрдам берди.

Амалдаги қонун ҳужжатларида, Республика Президентининг Фармонларида, Ҳукумат қарорларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларидан солиқ олиш, унга молиявий ёрдам кўрсатиш борасида имтиёзлар бериш, имтиёзли кредитлар ажратиш, бизнесни ташкил этишда уни моддий-техника ва хомашё ресурслари билан таъминлаш борасида кўмаклашиш назарда тутилган ва бу соҳада анча ижобий ишлар амалга оширилмоқда.

Шунга қарамай, озиқ-овқат ва бошқа истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кенгайтиришни рағбатлантириш бўйича қабул қилинган дастурларда янада кенг ва қулай имкониятлар яратилиб бориляпти. Бу дастурларда мамлакатимиз ишлаб чиқариш корхоналари учун кенг қўламли рағбатлантириш тизими назарда тутилганлиги юқоридаги фикрларимизнинг далилидир.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишни янада эркинлаштириш мақсадида 2012 йилнинг 1 январь ойига қадар солиқ ва божхона имтиёзлари қуйидагича белгиланмоқда¹⁸²:

– гўшт ва сутни қайта ишлашга ихтисослашган микрофирма ва кичик корхоналар учун бўшаган маблағларни ишлаб чиқаришни тех-

¹⁸² Ислам Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 35-бет.

ник қайта жиҳозлаш ва модернизация қилишга мақсадли равишда йўналтириш шарти билан ягона солиқ тўлови ставкасини 50 фоизга қисқартириш;

– тайёр ноозиқ-овқат товварларининг муайян турларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналарни фойда ва мулк солиқларидан, микрофирма ва кичик корхоналарни ягона солиқ тўловидан озод қилиш.

Бироқ, ижобий натижалар билан бирга, республика миқёсида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга тўсқинлик қилаётган муаммолар ҳали кўп. Давлат механизмининг асосий иқтисодий дастаклари ҳисобланган солиқ тизими ва пул-кредит тизими орқали, амалий кўллаб-қувватлашнинг сустиги туфайли, айрим ҳолларда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари жамият учун манфаатли лойиҳаларни ва истиқболли ташаббусларни амалга оширолмай қолиб кетмоқдалар. Натижада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг банкротлиги рўй бермоқда.

Республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун кўйидаги омиллар тўсиқ бўлмоқда:

– шаҳар ва қишлоқ ўртасидаги тафовутларнинг ҳалигача мавжудлиги, ижтимоий инфраструктуранинг заиф ривожланганлиги ва айни пайтда жуда қимматга тушаётганлиги;

– товар ишлаб чиқарувчилар ўз маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича маҳсус тайёргарликка, тажрибага ва малакага эга эмаслиги;

– янгича иқтисодий фикрлашнинг тўла шакланмаганлиги туфайли хўжалик юритувчи субъектлар билан давлат идоралари ўртасидаги муносабатларда буйруқбозлик ва маъмуриятчилик кўринишлари мавжудлиги;

– технология ва машиналар, механизмлар ва улар учун эҳтиёт қисмлар, ёқилғи-мойлаш материаллари, электроэнергия ва бошқа ресурсларнинг нархи ошиб бораётганлиги, натижада етиштирилган маҳсулотлар нархи ўртасида номуносивликнинг вужудга келиши.

Шу боис, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши ҳозирча ҳақиқий мулкдорлар синфини шакллантириш, янги иш ўринларини барпо этиш, ишлаб чиқаришга илм-фан талаб қиладиган ва илғор технологияларни жорий этиш, микрофирма ва кичик корхоналар ўртасидаги ишлаб чиқариш алоқаларини ташкил этиш нуқтаи назаридан етарли эмас. Бунинг далили сифатида 2000 йил давомида аниқланган 34,2 мингдан ортиқ ҳаракатсиз корхонадан 14,8 мингдан ортиги тугатилганлигини қайд этиш мумкин.

Агар 2001 йил бошига тааллуқли статистик маълумотларга назар ташлайдиган бўлсак, рўйхатга олинган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг ҳар тўрттасидан бири йил давомида фаолият кўрсатмаган. Бундай корхоналар Тошкент шаҳрида – 36,8%, Қорақалпоғистон Республикасида – 26,6%, вилоятлар бўйича Самарқандда – 23,9%, Фарғонада – 19,8%, Хоразмда – 19,4% ва Наманганда – 15,5%ни ташкил этган. Уларнинг жорий ҳисоб рақамларида ҳеч қандай операция амалга оширилмаган.

Фикримизча, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишда солиқ тизимининг аҳамияти катта. Шунинг учун Ўзбекистонда таъсирчан солиқ механизмини шундай жорий этиш керакки, у монопол оқибатларни чеклаш, илмий-техника тараққиётини таъминлаш, ишлаб чиқариш аппаратини тез янгиланиши учун имконият яратиш ва тармоқлар ўртасида тўғри мувозанатни сақлашга йўналтирилиши зарурдир.

Янги Солиқ Кодексининг кучга кириши кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан солиқ тўлаш тартибларига янада аниқлик киритди. Солиқ юқининг камайиб бориши кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни фаоллаштиришда муҳим омилга айланди. Натижада, кичик ва хусусий корхоналарнинг ички молиявий манбалари ҳисобига амалга оширилган инвестициялари 65 фоиздан кўпроқни ташкил этди.

Умуман, 1996–2011 йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун белгиланган солиқ ставкалари 6,3 мартага (38%

дан 6%гача) қисқарди. Буларнинг барчаси шаҳар ва қишлоқлардаги кичик бизнес корхоналарининг иқтисодий фаолиятини яхшилаш мақсадида қўшимча шароитлар яратишдан иборатдир.

Аммо, бугунги кунга келиб, Ҳукумат қарорлари билан шаклланаётган янги иқтисодий имкониятлар доирасида тадбиркор учун юридик шахс бўлмаган ҳолда яқка тадбиркорлик фаолияти билан шугулланиш фойдалироқ бўлиб қолди. Чунки, мазкур соҳада қатъий солиқ белгиланган бўлиб, ишлаш ҳам бир қадар қулай. Бошқа томондан олганда эса, яқка тадбиркорларнинг ҳуқуқий имкониятлари юридик шахс мақомига нисбатан анча торроқ қилиб белгиланмоқда. Демак, бизнес секторда ҳаракат қилаётган субъектларнинг ҳар икки мақомда фаолият юритишларида у ёки бу даражадаги қийинчиликлар бор. Бу албатта, бозор иқтисодиётига ўтиб бориш билан боғлиқ бўлган табиий жараён. Бироқ, умуман олганда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг сони юридик шахслар ва яқка тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчиларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда, динамик равишда ўсиб боровчи тенденцияга эга бўлиб турибди.

4.2. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни солиқ тизими орқали тартибга солишда шаклланган муаммолар ва уларни бартараф этиш чоралари

Миллий иқтисодиёт таркибидаги бизнес секторнинг ривожлантиришда шуни кузатиш мумкинки, кичик корхоналар учун ягона солиқ жорий этилгач, ўрта корхоналар ҳам кичрайиб, бўлақларга бўлина бошлади. Бундай тузилмаларнинг барчаси муайян вақт давомида ҳал этишлари лозим бўлган вазифаларининг хусусиятларига кўра, ўз шаклларини ўзгартирсалар ҳам тадбиркорлик жиҳатини ўзгартирмайдилар. Бундай мослашувчанлик, яшовчанлик уларнинг асосий афзаллиги ҳисобланади.

Бироқ, фикримизча солиқ сиёсатини амалга оширишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқларининг камси-

тилишига йўл қўйилган ҳолатлар ҳам йўқ эмас. Бунинг устига солиқ тизимининг мураккаб жиҳатлари борки, тадбиркорлар солиқ тўлаш масалаларини яхши фарқдай олмайдилар.

Солиқ идораларидаги айрим раҳбар ва ходимларнинг қабул қилинган меъёрий ҳужжатларга тўла амал қилмаётганлиги ҳамда солиқ ундириш механизмидаги тўрачилик тартиботлари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг самарали ривожланиб кетишига халақит бермоқда. Албатта, берилаётган эркинлик ва имтиёزلарни суистеъмол қиладиган, фақат ҳуқуқларинини рўқач қилиб, мажбуриятини эсдан чиқариб қўядиган шахслар ҳам йўқ эмас. Натижада, тадбиркорларнинг кўплари (айниқса, вилоятларда фаолият олиб бораётганлари) ўзларига берилган солиқ соҳасидаги ва бошқа имтиёزلардан фойдаланишда қийинчиликлар сезишмоқда.

Биргина Самарқанд вилоятида давлат солиқ бошқармаси томонидан ўтказилган текширишлардан маълум бўлдики, бу соҳада қонунбузарлик даражаси 2000 йилда 52,2% ни, 2001 йилда 63,7% ни ташкил этса, 2004 йилнинг биринчи чорагидаёқ 82,7% ни ташкил этган¹⁸³. Демак, вилоятда солиқ органлари фаолиятидаги камчиликлар йил сайин ортиб бормоқда. Навоий вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ўртасида ўтказилган ижтимоий сўров натижаларига кўра бизнес фаолиятини юритишда айланма маблағларнинг етишмаслиги, солиқ ставкаларининг юқорилиги тадбиркорликни янада ривожланишига тўсқинлик қиладигани аниқланди¹⁸⁴. Бундай ҳолат бошқа вилоятларда ҳам кузатишмоқда.

Кўп ҳолларда моддий-техника ресурсларини олишда тадбиркорлар билан давлат корхоналари ўртасидаги тенг ҳуқуқлилиққа риоя қилинмаяпти. Ҳокимликларнинг раҳбарлари йирик корхоналарнинг маҳаллалар билан узвий алоқасини таъминлайдиган янги ташкилий шакллари яратиш, қишлоқ жойларида бу корхоналарнинг бўлиmlарини ва цехларини ташкил этиш бўйича самарали чора-тадбирларни кўрмаяптилар. Шаҳарларда жойлашган хусусий корхоналар

¹⁸³ Текширишларни ким тартибга солади? // XXI аср. 3 июнь, 2004. №23.

¹⁸⁴ Тадбиркорга ҳам, хазинага ҳам зиён // XXI аср. 5 август, 2004. №32.

маблағларини қишлоқ жойларидаги кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга жалб этиш учун яратилган механизм деярли ишламаяпти.

Хусусийлаштирилган мулкни ишга солиб юбориш жараёнларида ҳам маълум тўсиқлар борки, бунинг учун тадбиркор ойлаб вақт йўқотади. Навбат кутишлар, мансабдор шахсларнинг тўраларча муносабатлари, айрим ҳолларда очикчасига таъмагирлик қилишлари тадбиркорларнинг ишдан кўнглини совутмоқда, ислоҳотга, келажакка ишончларини йўқотмоқда. Бундан ташқари, банкда ҳисоб рақами очиш, пул ўтказиш масалаларда тадбиркорларга ўғай кўз билан қараш ҳоллари мавжуд. Аслида олганда, умуман кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизми самарали ишлаши керак. Чунки шунга мос ҳуқуқий замин яратилган.

Юқоридаги фикрлардан қелиб чиқиб «бу борадаги энг чидаб бўлмайдиган ҳолат – мансабдорлар томонидан йўл қўйилаётган ўта расмиятчилик, ислоҳотларнинг мақсадини, маъно-мазмунини, моҳиятини тушуниб етмаслиги...»ни¹⁸⁵ алоҳида қайд этиш мумкин.

Ушбу долзарб муаммоларни ўрганиш, келажакда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг макроиқтисодий барқарорликни таъминлашдаги ҳиссаси қандай бўлишини таҳмин қилиш ва унинг республикада кечаётган иқтисодий-ижтимоий жараёнга кўрсатадиган таъсирини аниқлаш имконини беради. Шу боис, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш муаммоларини ижтимоий тадқиқот ўтказиш (1-иловага қаранг) орқали ўрганилди¹⁸⁶. Тадқиқот объекти сифатида Наманган вилоятида фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг давлат идоралари

---

¹⁸⁵ Ислон Каримов. Иқтисодий эркинлаштириш – фаровонлик пойдевори // Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2001. 25-бет.

¹⁸⁶ Ижтимоий тадқиқотлар муаллиф томонидан 1999, 2003 ва 2007 йилларда Наманган вилоятида ўтказилди. Сўровнома натижаларига доир маълумотлар иловада батафсилроқ келтирилган.

орқали тартибга солишнинг амалдаги тизими танланди. Респондентларга тарқатилган анкета варақасига:

- давлат ва хусусий сектор ўртасидаги муносабат тўғрисидаги;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлашда келиб чиқадиган муаммолар тўғрисидаги;
- янгича иқтисодий фикрлаш доирасидаги саволлар киритилди.

Илмий тадқиқотлар натижаси шуни тасдиқладики, тадбиркор-бизнесмен ва менежерлар бошқарадиган кичик ва хусусий корхоналарда йил сайин маҳсулот ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатишнинг кенгайиши жуда қийинчилик билан амалга ошаётганлиги маълум бўлди.

2007 йилдаги сўровнома натижаларига кўра, респондентларнинг 27,4%игина (2003 йилдаги сўров натижаларида 26,0% бўлган) ўзининг бизнес фаолиятини кенгайиб бораётганлигини «сезиларли ортмоқда» деб изоҳладилар. Худди шу кўрсаткични 2003 йилдаги сўровнома натижаларига нисбатан оладиган бўлсак, 1,4 пунктга кўпайганлигини кўрсатса-да, 1999 йилдаги сўровнома натижаларига нисбатан олганда 7,1 пунктга камайганлигидан далолат беради. 2007 йилдаги сўровнома натижаларига кўра, қолган жавоблар салмоғида респондентларнинг 27,7%и (1999 йилда – 28,5%) – «озроқ ортяпти», 28,3%и (1999 йилда – 22,8%) – «ўзгармаяпти» ва 16,6 %и (1999 йилда – 14,2%) «камайиб бормоқда» деб жавоб бердилар. Аммо «жуда тез ортмоқда» деб белгиланган жавоб бирорта респондент томонидан (тегишли йилларда ўтказилган сўровнома натижаларида) қайд этилмади¹⁸⁷.

4.1-жадвалдан кўриниб турибдики, 2003 ва 2007 йилларда ўтказилган сўровномада респондентлар томонидан «ўзгармаяпти» деган жавоб салмоғи 2,9 пунктга ошган. Респондентлардан бунинг сабаби сўралганда, улар бир томондан жаҳон миқёсидаги молиявий-иқтисодий инқироз билан боғлиқ деб ҳисоблаб, иккинчи томондан маъмурий идораларнинг асосиз аралашувларига кетган сарф-харажатлар билан изоҳламоқдалар.

«Камайиб бормоқда» деган жавоб салмоғи эса худди шу даврлар нисбатида 0,5 пункт даражасида камайган. Бу ижобий ҳолат. Бошқача

¹⁸⁷ Муаллифнинг ижтимоий сўров натижалари бўйича ҳисоблари.

айтганда, респондентларнинг молиявий ликвидлиги шу даврда ошган. «Сезиларли ортмоқда» деган жавоб салмоғи 1999–2003 йиллардаги сўровномалар солиштирилганда 8,5 пунктга камайган бўлса, 2003–2007 йиллар сўровномалари нисбатида 1,4 пунктга даражасида ўсиш бор. Бу эса, сўнгги йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг олаётган даромадлари ошиб бораётганлигидан далолат беради.

4.1-жадвал

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари (респондентлар)нинг даромадлари ҳақида сўралганда берилган жавоблар салмоғи¹⁸⁸

Сўровномада олинган жавоблар	Сўровнома ўтказилган йилларда тасдиқланган жавоблар (%да)			2003 йилнинг 1999 йилга фарқи (-;+)	2007 йилнинг 1999 йилга фарқи (-;+)	2007 йилнинг 2003 йилга фарқи (-;+)
	1999 йил	2003 йил	2007 йил			
Жуда тез ортмоқда	-	-	-			
Сезиларли ортмоқда	34,5	26,0	27,4	-8,5	-7,1	+1,4
Озроқ ортапти	28,5	31,5	27,7	-3	-8,0	-3,8
Ўзгармаяпти	22,8	25,4	28,3	+2,6	+5,5	+2,9
Камайиб бормоқда	14,2	17,1	16,6	+2,9	+2,4	-0,5

Тадбиркорлик фаолиятдан тушаётган даромадларнинг ортиши, жамиятимиз таркибида бизнес элитанинг шаклланиб бориши ва аҳоли турмуш даражасини ошишига олиб келувчи муҳитни шакллантиради. Бу эса айтилган даврда инсон салоҳиятини ривожлантириш йўлида жуда муҳимдир.

Бироқ, 4.1-жадвалдаги ҳолатни тўла тўқис ижобий баҳолай олмаимиз. Чунки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан олинган даромадларнинг ошиб бориш тенденцияси сезиларли даражада эмас.

¹⁸⁸ Жадвал муаллиф томонидан Наманган вилоятида ўтказилган ижтимоий тадқиқотлар (сўровномалар) натижалари асосида ҳисобланган ва тузилган.

Буларнинг сабаби сўралганда, сўровнома ўтказилган кичик ва хусусий корхоналарнинг (2007 йилга тегишли сўровнома натижаларига кўра) 24,9 фоизи, айрим кишиларнинг тўсиқлари туфайли ўз бизнесини юритишда қийинчиликларни ҳис этаётир. Ваҳоланки, 2003 йилдаги сўровнома натижаларига кўра олганда, бундай респондентлар 26,4 % ни кўрсатган эди. Бошқача айтганда, аҳвол нисбатан оғирроқ бўлганлиги қайд этилади. 2007 йилдаги сўровнома бўйича респондентларнинг 19,4 фоизи (2003 йилда – 22,9%) бизнес юритишдаги қийинчиликларини солиқ ставкаларининг юқорилиги билан изоҳладилар (4.2-жадвал).

Фикримизни далили сифатида Президентнинг 2004 йил 17 сентябрда халқ депутатлари Наманган вилояти кенгашининг навбатдан ташқари сессиясидаги нутқида вилоят миқёсида ҳанузгача «тадбиркорларнинг ҳуқуқларини камситиш, уларнинг йўлига сунъий говтўсиқлар қўйиш ҳолатлари борлиги»¹⁸⁹ тўғрисидаги изоҳларини эслаб ўтиш мумкин.

4.2-жадвалда келтирилган хомашё етишмовчилиги 16,5 (2003 йилда - Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан ҳисоб-китобларни тақдим этиш тизими мукаммаллаштирилди, яъни солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича ҳисоб-китобларни тақдим этишнинг ҳар ойликдан ҳар чоракилик тизимига ўтказилди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш тизими содалаштирилди, яъни тўрт хил тўлов ўрнига ягона солиқ тўлови кўринишидаги битта тўлов жорий этилди. Бунда солиқ юки пасайиш тенденциясини олган. Масалан, «2009 йилда кичик саноат корхоналари учун ягона солиқ тўлови 8 фоиздан 7 фоизга пасайтирилди, якка тартибдаги тадбиркорлар учун эса қайд этилган солиқ миқдори ўртача 1,3 баравар камайтирилди»¹⁹⁰.

¹⁸⁹ Ислоҳ Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. 7-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1999. 395–396-бетлар.

¹⁹⁰ Ислоҳ Каримов. Асосий вазиғамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдаир. Тошкент: Ўзбекистон, 2010. 42-бет.

**Респондентларнинг ўз бизнесини юритишда юзага
келган қийинчиликлар сабаблари¹⁹¹**

Сўровномада олинган жавоблар	Сўровнома ўтказилган йилларда тасдиқланган жавоблар (%да)			2003 йилнинг 1999 йилга фарқи (-;+)	2007 йилнинг 1999 йилга фарқи (-;+)	2007 йилнинг 2003 йилга фарқи (-;+)
	1999 йил	2003 йил	2007 йил			
хомашё етишмаслиги	54,5	17,7	16,5	-36,8	-38	-1,2
солиқлар оғирлиги	40	22,9	19,4	-17,1	-20,6	-3,5
ишлаб чиқариш харажатларининг кўплиги	37	2,3	9,9	-34,7	-32,1	+7,6
техник қийинчиликлар	14,2	6,1	6,8	-8,1	-7,4	+0,7
маҳсулот сотилмай қолиши	11,5	3,7	4,6	-7,8	-6,9	+0,9
тажрибанинг етишмаслиги	8,5	7,3	5,7	-1,2	-2,8	-1,6
айрим кишиларнинг (солиқ, маҳаллий ҳокимият ва СЭС идораларидаги айрим раҳбар ва ходимларнинг) тўсиқлари мавжуд	5,6	26,4	24,9	+20,8	+19,3	-1,5
жавоб бермаганлар	2,8	-	-			
экспорт ва импорт чекловлар ^{**}	-	12,6	12,2			-0,4

^{*}1999 йилдаги сўровнома жавобларининг эътиборли томони шундаки, бунда респондентлар битта саволга берилган жавоблар вариантларидан иккитаси, ҳатто уchtасини танлаб олишган.

^{**}1999 йилда сўровномадаги савол респондентлар томонидан жавобсиз қолдирилган.

¹⁹¹ Жадвал муаллиф томонидан ўтказилган ижтимоий тадқиқотлар (сўровнома) натижалари асосида ҳисобланган ва тузилган.

Тадбиркорлик фаолиятининг турлари қисқартирилди ва уларни амалга ошириш учун рухсат берувчи процедуралар соддалаштирилди.

Текширувлар қисқартирилиб, мукамаллаштирилмоқда. Текширишлар сонини 30 фоизгача қисқартириш кўзланиб, бошқа бир қатор аниқ ва манзилли амалий рағбатлантиришлар қабул қилинди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлики субъектларини рўйхатга олишнинг «бир ойнадан» деб номланган тезкор тизим жорий этилди. Бу тизим қондасига кўра рўйхатдан ўтказишнинг умумий муддати икки иш кунидан ошмаслиги шарт.

2010 йилнинг сентябрь ойи бошига қадар Тошкент шаҳар прокуратураси томонидан тадбиркорлик субъектларининг эркин иқтисодий фаолияти жиддий назорат қилиш натижасида ўтказилган 7 та текширув натижаларига кўра, қонунбузилиш ҳоллари ва уларни келтириб чиқарувчи шарт-шароитларни бартарф этиш юзасидан 9 та тақдимнома, ноқонуний қарорларга нисбатан эса 4 та протест киритилди, 14 нафар ходим интизомий ва 13 нафар ходим маъмурий жавобгарликка тортилди. Шунингдек, 9 нафар мутасадди ходим расман огоҳлантирилди ва қўпол қонунбузилиш ҳолатлари юзасидан мансабдор шахсларга нисбатан 10 та жиноят иши кўзгатилди¹⁹².

2010 йил якунига келиб, мамлакатимиз прокуратура органлари томонидан тадбиркорларнинг ҳуқуқларини муҳофаза қилиш мақсадида охириги икки йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фойдасига 3,5 млрд. сўмликдан зиёд дебиторлик қарзлари ундириб берилди, 6 млрд. сўмга яқин кредитлар ажратилиши таъминланди. Кичик бизнес субъектларини рўйхатдан ўтишда 400 дан ортиқ ҳолатда ёрдам кўрсатилди¹⁹³.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, Инқирозга қарши чоралар Дастури амалга оширилаётган бир даврда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун яна алоҳида бир қатор имтиёз ва преференциялар кўзда тутилган. Чунончи, 2009 йил 1 январдан 5 йил муддатга (2014 йил 1 январгача) жисмоний шахслар – микрофирмалар ва кичик

¹⁹² Маълумотлар Ўзбекистон Республикаси Адлия бошқармасидан олинган.

¹⁹³ Қаранг: Ҳуқуқий асос ва самарадорлик // Халқ сўзи. 22 декабрь. 2010. №245.

корхоналар таъсисчиларининг дивидендлар кўринишидаги даромадлари солиққа тортишдан озод этилди.

2011 йилдан Ягона солиқ тўловининг базавий ставкаси 7%дан 6%гача пасайтирилди. Бундан савдо ва умумий овқатланиш шохобчалари мустасно, холос. Агар бу чора-тадбир амалга ошадиган бўлса, миллий тадбиркорларимиз учун 50 млрд. сўмдан ортиқ маблағни тежаш имкони яратилади.

Бундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил, 17 апрелдаги ПҚ-325-сон ва 2007 йил, 21 майдаги ПҚ-640-сон Қарорларида кўзда тутилган хизматлар соҳаси корхоналари учун имтиёзлар 2012 йил, 1 январгача узайтирилди. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг 20 га яқин қарорлари билан имтиёзлар берилган¹⁹⁴.

Таъкидлаш керакки, Президентнинг 2010 йил 24 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2011 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги қарорига асосан, 2011 йилдан бошлаб республикада жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи ставкаларининг 6 баробаридан 5 баробарига туширилиб, солиқ ставкаси 11%дан 10%га камайтирилди. Ўрта шкаласи энг кам иш ҳақининг 10 баробари миқдоригача, солиқ ставкаси 17%дан 16%гача пасайтирилди. Юқори шкаласи эса энг кам иш ҳақининг 10 баробаридан юқори бўлган тақдирда, 22% ставкада солиқ ҳисоблаш сақлаб қолинди. Қабул қилинган имтиёзлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини солиқ тизими орқали тартибга солинишида муҳим аҳамият касб этиб, ушбу секторни жадал ривожланишига олиб келди.

4.3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тартибга солишда монетар сиёсатнинг таъсири

Ҳукумат томонидан олиб борилган монетар сиёсат натижасида мамлакатда фаолият кўрсатаётган 30 та тижорат банки томонидан бир

¹⁹⁴ Маълумот 2010 йилнинг 1 январь ҳолатига тўғри.

йилдан ортиқ муддатга берилган кредитлар салмоғи 2009 йил мобайнида 70 фоизни ташкил этди. Бу жараён жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг оқибатларини бартараф этиш ва банк-молия тизимини мустаҳкамлашга молиявий замин яратди.

Ҳозирги кунда Республикаимизнинг йирик тижорат банкларида кредитларнинг активлари ҳажмидаги салмоғи 55–60 фоизни ташкил этмоқда¹⁹⁵. Бу эса мамлакат миқёсида олиб борилаётган монетар сиёсат, миллий иқтисодиётнинг реал секторини ривожлантириш, кредит қўйилмалари қолдигининг ўсиши ва таваккалчиликнинг оқилона бошқарилишини таъминлашга йўналтирилган чора-тадбирлар натижасидир. Ҳар йили банкларда кредит сиёсати йўналишларини мустақил равишда ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш амалиёти жорий қилинди.

Республикаимиз тижорат банкларининг кредит қўйилмалари ҳажми кейинги йилларда ўсиб боровчи тенденцияга эга. Масалан, 2009 йилда тижорат банклари кредит қўйилмаларининг миқдори 2008 йилга нисбатан олганда 34,3%га кўпайганлигини кўрсатади¹⁹⁶. Агар кредитларнинг муддатига кўра таркибини таҳлил қиладиган бўлсак, қисқа муддатли кредитлар сўнги беш йил мобайнида ўсган, яъни 2009 йилда бундай кредитларнинг брутто кредитлар ҳажмидаги салмоғи 2004 йилга нисбатан олганда 3,4%ли пунктга ошган (4.3.1-жадвал).

Эътиборлиси, 2006–2009 йилларда тижорат банклари томонидан берилаётган кредитларнинг умумий ҳажмида қисқа муддатли кредитлар салмоғи пасайиш тенденциясига эга бўлди. Узоқ муддатли кредитлар ҳажми эса 2004–2006 йиллар мобайнида камайиб, 2007–2009 йилларда эса ўсиб боровчи тенденцияга эга бўлди. Аммо, ҳар икки турдаги кредитларнинг аҳамияти миллий иқтисодиёт ривожланишига ижобий таъсир этади. Чунки, банкларнинг қисқа муддатли кредитлари хўжалик юритувчи субъектларнинг айланма маблағларини тўлдирининг муҳим молиявий манбаи ҳисобланса, узоқ муддатли кредитлар инвестициявий харажатларни молиялаштиришнинг асосий манбаларидан биридир.

¹⁹⁵ Муаллифнинг 2010 йилнинг сентябрь ойларига тўтри келган ҳисоблари.

¹⁹⁶ Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг статистик маълумотлари асосида муаллифнинг ҳисоблари.

4.3-жадвал

Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари томонидан берилган кредитларнинг муддатига кўра таркиби (%)¹⁹⁷

Кўрсаткичлар	2004 йил	2005 йил	2006 йил	2007 йил	2008 йил	2009 йил
Жами кредитлар	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан:						
қисқа муддатли	18,2	18,8	22,4	22,3	21,8	21,6
узоқ муддатли	81,8	81,2	77,6	77,7	78,2	78,4

Хусусан, олиб берилган тадқиқотлар натижаларида¹⁹⁸ кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига давлат томонидан молиявий ёрдам кўрсатиш амалий жиҳатдан тобора кенгайиб бораётганлиги маълум бўлди. Агар 4.4-жадвал кўрсаткичларини таҳлил этсак, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан давлатдан молиявий ёрдам олаётган корхоналар сони ошганлигини кўришимиз мумкин. Аксига олиб «муҳтожлик йўқ» деб жавоб берганлар эса, камайиб боровчи тенденцияга эга.

4.4-жадвал

Респондентларнинг «Сиз давлат томонидан молиявий ёрдам оласизми?» – деган саволга берган жавоблари салмоғи (%)

Респондентларнинг жавоблари	1999 йил	2003 йил	2007 йил
Ёрдам олаётган корхоналар	11,4	29,8	38,8
Ёрдам олмаётган корхоналар	2,8	35,4	37,4
Саволни жавобсиз қолдирганлар	85,8	–	–
«Муҳтожлик йўқ» деганлар	–	34,8	23,8

4.4-жадвал кўрсаткичларидан ҳукумат томонидан олиб борилган монетар сиёсатнинг ижтимоий аҳамияти ошаётганлиги яққол

¹⁹⁷ Муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг статистик маълумотлари асосида тузилган.

¹⁹⁸ Тадқиқот муаллиф томонидан ўтган даврлар мобайнида олиб берилган ва жадаллар ўтказилган сўровнома асосида тузилган.

кўриниб турибди. Ҳақиқатдан ҳам «давлатнинг ижтимоий соҳа ва ижтимоий муҳофаза учун сарф-харажатлари 5 баравардан зиёдрок кўпайди»¹⁹⁹.

Ўзбекистон Республикасида банк тизими фаолиятини кенгайтириш ва тижорат банкларининг ўрни ва аҳамиятини ошириш мақсадида қабул қилинган ҳукумат фармонлари ва қарорлари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини молиявий жиҳатдан янада кенгроқ қўллаб-қувватлашга олиб келмоқда. Масалан, «Микрокредитбанк» очиқ акциядорлик-тижорат банкининг 81 та филиали, 272 та минибанки ва 24 та агентликлари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасига малакали хизмат кўрсатиб, 2009 йилда бошлангич сармоялар учун 12,5 млрд. сўмдан ортиқ, янги ташкил этилган корхоналар фаолиятини кенгайтиришга 51,1 млрд. сўмдан кўпроқ миқдорда кредитлар ажратди.

2010 йил якунига келиб, мазкур банк ўз фаолияти давомида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига 268 млрд. сўмлик микромолиявий хизматларни, 68 млрд. сўмлик микролизинг хизматларини амалга оширди. Бунинг натижасида 346 мингга яқин янги иш ўринлари яратилди²⁰⁰.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида (2009 йилда) банкларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига молиявий жиҳатдан кўмак бериш учун, тижорат банклари томонидан озиқ-овқат маҳсулотлари ва истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш мақсадларига 670 млрд. сўмдан зиёд имтиёзли кредит ажратилди.

Маълумки, 2006 йилда «Микромолиялаш тўғрисида» Қонун қабул қилинди. Унга асосан тижорат банклари, кредит уюшмалари, микрокредит ташкилотлари ва лобардаар томонидан микромолия-

¹⁹⁹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг БМТ Саммити мингйиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган ялпи мажлисидаги нутқи // Халқ сўзи. 22 сентябрь. 2010. №184. •

²⁰⁰ Мазкур банк маълумотлари асосида муаллиф ҳисоблари. Маълумотлар 2010 йил 1 декабрь ҳолатига тўғри.

вий хизматлар кўрсатишнинг соддалаштирилган қоидалари ишлаб чиқилди. Натижада, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг микромолиявий хизматларга бўлган эҳтиёжларини тўлароқ қондиришга қаратилган микромолиявий хизматларнинг мунтазам тизими барпо этилди. Бу эса ўз навбатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг имтиёзли кредитлардан фойдаланиш имкониятларини кескин оширди.

Жумладан, банк-кредит сиёсатига тадбиркорлик ва бизнес фаолиятини бошлаш учун 18 ойгача муддатга бериладиган энг кам иш ҳақининг 200 бараваригача миқдоридаги имтиёзли микрокредитлар бўйича максимал ставка йиллик 5 фоиздан 3 фоизга, кичик бизнес субъектлари фаолиятини кенгайтириш ва айланма маблағларни тўлдириш учун 24 ойгача муддатга бериладиган энг кам иш ҳақининг 500 баравари миқдоридаги микрокредитлар бўйича Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкасининг 100 фоизидан 50 фоизига, энг кам иш ҳақининг 2000 баравари миқдоридаги 3 йилгача муддатга кўрсатиладиган имтиёзли микролизинг хизматлари бўйича максимал ставкани 7 фоиздан 5 фоизга туширишга йўналтирилган ўзгартиришлар киритилди.

Мамлакатда яратилаётган ҳуқуқий асосларнинг тобора такомиллашуви ва уни ижро этиш механизмида давлат органларининг фаол иштироки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини диверсификацион тарзда ривожланишига олиб келмоқда. Буни ўтказилган тадқиқотлар натижалари ҳам кўрсати²⁰¹.

4.5-жадвалдаги жавоблар тақсимотидан кўриниб турибдики, респондентларнинг 30,5 фоизи аниқ ижобий жавоб берган бўлсалар-да, уларнинг 81,7 фоизи муайян даражада давлат идораларининг ёрдами-ни инкор этишмайди.

Бундай ёрдам кўлами, жаҳонда молиявий-иқтисодий инқироз авж олган даврда янада кенгайди. Хусусан, 2007 йилда кичик бизнес ва

²⁰¹ Тадқиқотлар муаллиф томонидан ўтган давр мобайнида олиб борилган. Тадқиқотга тегишли жадваллар Наманган вилояти бўйича (кичик бизнес субъектлари ўртасида) ўтказилган сўровнома асосида тузилган. Сўровномалар 1999, 2003 ва 2007 йилларда ўтказилган.

хусусий тадбиркорлик субъектларига ажратилган кредит миқдори 1396,1 млрд. сўми ташкил этди. Жумладан, халқаро молия институтлари томонидан ажратилган кредитлар ҳажми 23089,6 минг АҚШ долларига тўғри келди.

2009 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кредитлаш ҳажми 2008 йилдагига нисбатан олганда 1,5 бараварга, микрокредитлар бўйича ажратилган маблағлар ҳажми эса 2 бараварга кўпайди. 2010 йилда ушбу сектор учун камида 2,5 триллион сўм ҳажмда кредит ресурслари ажратиш кўзланган бўлиб, бу 2009 йилдаги ҳолатдан 1,4 бараварга кўпдир. Шунингдек, 2010 йилда микрокредитлар ҳажми 420 млрд. сўм ёки 2009 йилга нисбатан олганда 1,3 бараварга кўпайтиришни таъминлаш вазифаси қўйилди. Бу шубҳасиз, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг молиявий жиҳатдан барқарорлигини оширади, уларнинг айланма маблағини тўлдиради, ишлаб чиқаришнинг техник қайта жиҳозлаш ва маҳсулотларнинг янги турларини ўзлаштириш жараёнини яхшилайдди.

4.5-жадвал

Респондентларнинг «Давлат органлари томонидан кўрсатилган ёрдамдан қониқасизми?» – деган саволга жавоблари бўйича тақсимланиши²⁰²

Респондентлар жавоблари	1999 йил	2003 йил	2007 йил
Ҳа, тўлиқ қониқаман	2,7%	11,6 %	30,5%
Қисман қониқаман	–	30,0 %	19,2%
Қониқаман, лекин янги қўшимчалар киритиш керак	–	22,6 %	14,6%
Унчалик эмас	–	18,2 %	17,4%
Жавобсиз қолдирганлар	97,3 %	–	–
Йўқ	–	17,6 %	18,3%

Пул-кредит сиёсатини самарали амалга ошириш борасида ҳукумат томонидан бир қатор меъёрий ҳужжатлар пакети шакллантирилдики, улар асосида ҳуқуқий жиҳатдан бошқариш имкониятлари кенгайтирилмоқда.

²⁰² Жадвал муаллиф томонидан ижтимоий тадқиқотлар натижасида тузилган.

Бироқ, тадқиқотларимиз шуни кўрсатмоқдаки, дастлабки 10 йилликда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида берилган кредит қўйилмаларини минтақалар бўйича таҳлил қилганда, уларнинг тақсимооти жойларда нотекис амалга оширилган.

1994–1995 йилларда демографик муаммолари кескин ҳисобланган ҳудуд – Фарғона водийсида фаолият кўрсатган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари улушига Республика банклари томонидан ажратилган барча кредитларнинг фақатгина 25,7%гина тўғри келган, яъни ҳар бир вилоятга (Андижон, Фарғона, Наманган) ўртача 8,5%дан кредит ажратилган. Аммо 1998 йилга келиб, вазият ўзгарди. Чунки, республика пойтахти алоҳида ўрин эгаллаб, унинг зиммасига қарийб 64% қисқа муддатли, 78% ўрта муддатли ва 85% узоқ муддатли кредит қўйилмалари тўғри келди. Кредит қўйилмаларининг умумий ҳажмида Тошкент шаҳрининг жами улуши қарийб 75%га тенг. Ундан кейинги ўринларни Фарғона ва Андижон вилоятлари эгаллаган бўлса-да, уларнинг умумий кредит қўйилмалари ҳажмидаги улушлари ҳар бири учун тахминан 4%дан тўғри келади. Бироқ, Сурхондарё, Наманган ва Навоий вилоятлари учун бу кўрсаткич ҳатто 1%ни ҳам ташкил этмади²⁰³.

Буларнинг ҳаммаси шуни кўрсатадики, агар кредит маблағларининг тақсимоотидаги нотекислик давом этаверса, ҳудудлар ўртасида ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий жаҳатдан тафовутлар пайдо бўлиб, миллий иқтисодиётнинг ривожланишида ўзига хос муаммолар келиб чиқади. Бундай аҳвол кўпчилик вилоят корхоналарида иш унумдорлигининг ошишига салбий таъсир кўрсатади ва халқ хўжалигида, хусусан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторидаги лойиҳаларни молиялаш учун катта муаммолар келтириб чиқаради.

Хорижий сармоялардан фойдаланиш улуши Тошкент шаҳрида сезиларли даражада. Масалан, 1997–1998 йилларда 15 минг АҚШ доллари миқдорида 25 та лойиҳа молиялаштирилган, 5 та лойиҳа эса молиялаштиришга гайёрланган, пойтахт тадбиркорларининг 13 та лойиҳаси экспертизадан ўтган.

²⁰³ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоблари.

Биргина 2000 йилнинг ўзида пойтахт тадбиркорлари 59,4 млрд. сўмлик хорижий сармояни ўзлаштирадilar, бу республика бўйича (150,8 млрд. сўм) жами ўзлаштирилган миқдорнинг 39,4%ини ташкил этади. Фаргона водийси вилоятларида бундай сармояларни ўзлаштириш атиги ўртача 2%дан тўғри келди. 2001 йилда Андижон ва Наманган вилоятларида фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан хорижий сармоялар умуман ўзлаштирилмаган.

Фаргона вилояти тадбиркорлари эса хорижий сармоялардан 3346,0 минг АҚШ доллари миқдорида фойдаланишган ва шунинг ҳисобигагина республика бўйича ўзлаштирилган хорижий сармоянинг 7,2%и Фаргона водийси вилоятларига тўғри келса, ҳар бир вилоят учун бу кўрсаткич ўртача 2,4%га тенг бўлди. 2002 йилда Фаргона водийси вилоятларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан ўртача 19,5%дан хорижий сармоялар ўзлаштирилди.

2002 йилда республика бўйича кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан жами 187602,8 млн. сўмлик кредитлар ўзлаштирилган, бу ўтган 2001 йилга нисбатан 28589,2 млн. сўмга ёки 17,9%га кўпдир. Аммо, ўзлаштирилган кредитлар миқдорининг асосий қисми Тошкент шаҳрига (45184,4 млн. сўм ёки 24%) ва Самарқанд вилоятига (20972,2 млн. сўм ёки 11,2%) тўғри келган.

Фаргона водийси вилоятларида фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун эса ажратилган кредитлар миқдори 41206,8 млн. сўмни ташкил этиб, республика бўйича олинган кўрсаткичга нисбатан 21,9%ни ташкил этади ва ҳар бир (Андижон, Наманган, Фаргона) вилоят учун ўртача 7,2%данга тўғри келган, яъни 2001 йилга нисбатан ҳар бир вилоятда 0,42 пунктга камайганлигини кўрсатади.

4.6-жадвал маълумотларига эътибор берадиган бўлсак, республика бўйича олганда 2005–2007 йиллар оралигида тижорат банкларининг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун барча молиялаш маблағлари ҳисобидан ажратилган кредитлари ўзгаришсиз тенденцияга эга бўлди. Аҳоли зичлиги бўйича биринчи ўринда турадиган Фаргона водийси (Андижон, Наманган, Фаргона) вилоятларида эса кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига барча молиялаш маблағлари ҳисобидан ажратилган кредитлар ҳажми йилдан йил

га камайиш тенденциясига эга бўлган. Тижорат банклари томонидан ажратилган кредитларни атиги 5,61 фоизи Фаргона вилоятига тўғри келиши ачинарли ҳолатдир. Андижон вилоятида эса бундай кўрсаткич камайиш тенденциясига ўтган.

4.6-жадвал

Вилоятлардаги тижорат банкларининг кичик бизнес ва хусусий тадбир-корлик субъектларига барча молиялаш маблағлари ҳисобидан ажратилган кредитлар²⁰⁴

№	Вилоятлар	Кичик бизнес субъектларига ажратилган кредитлар (фоизда)			Вилоятлардаги мини-банклар сони			2005–2007 йиллардаги кўпайган миқдор
		2005 йил	2006 йил	2007 йил	2005 йил	2006 йил	2007 йил	
1.	Қорақалпоғистон Рес.	2,17	2,79	2,50	82	117	137	55
2.	Андижон	10,90	10,11	9,26	62	80	114	52
3.	Бухоро	3,52	3,49	4,57	83	110	133	50
4.	Жиззах	2,53	2,03	2,82	68	91	93	25
5.	Қашқадарё	3,54	4,68	5,91	130	170	202	72
6.	Навоий	2,84	3,15	2,80	48	56	66	18
7.	Наманган	3,27	2,91	3,66	64	79	108	44
8.	Самарқанд	8,01	7,95	8,92	124	161	193	69
9.	Сирдарё	1,75	1,42	3,47	57	62	95	38
10.	Сурхондарё	2,97	2,86	1,72	65	73	80	15
11.	Тошкент	8,21	9,09	8,58	74	66	145	71
12.	Фаргона	9,35	7,34	5,61	74	107	151	77
13.	Хоразм	2,23	3,02	3,05	66	113	130	64
14.	Тошкент шаҳри	38,69	39,18	37,11	125	165	170	45
Водий вилоятлари бўйича		23,52	20,36	18,53	200	266	373	173
Республика бўйича		99,98	100,02	99,98	1122	1450	1817	695

* Манбага муаллиф томонидан қўшимча қилинган.

²⁰⁴ Манба: Мирзаев Ф. И. Банкларро рақобат: моҳияти, шаклланиши ва ривожланиш босқичлари. Тошкент: Молия, 2008. 147-бет.

Наманган вилояти тадбиркорлари томонидан тижорат банклари-нинг кредитларини ўзлаштиришда тегишли йиллар солиштирилганда ўсиш атиги 0,39 пунктга ошган. Умуман олганда, 2007 йилда Фарғона водийси вилоятларининг тадбиркорлари республика бўйича тижорат банклари томонидан ажратилган кредитларнинг атиги 18,53 фоизини ўзлаштиришган бўлиб, бу кўрсаткич 2005 йилга нисбатан олганда 4,99 пунктга камайганлигини кўрсатади.

4.6-жадвалдан яна шуни англаш мумкинки, 2005–2007 йилларда Республика ҳудудларида тижорат банкларининг сони 695 тага кўпайган ёки ўртача ҳисобланганда, деярли 62 фоизга ошган. Бу, албатта, мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун молиявий-иқтисодий муносабатларни юритишда банк хизматлари кўламини янада ошириш, бозор субъектлари ўртасидаги пул айланишини яхшилаш, қолаверса, рақобатни кучайтиришга кенг имкониятлар яратди. 4.6-жадвалдан кўриниб турибдики, минибанкларнинг сони Фарғона (77 тага), Қашқадарё (72 тага), Тошкент (71 тага), Самарқанд (69 тага) ва Хоразм (64 тага) вилоятларида айниқса сезиларли ошган. Ўртача ўзгариш Қорақалпоғистон Республикаси (55 та), Андижон (52 та), Бухоро (50 та),

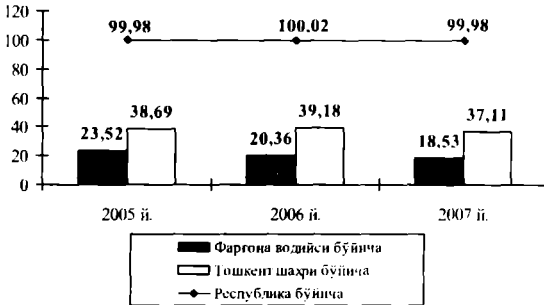
Наманган (44 та), Сирдарё (38 та) вилоятлари ва Тошкент шаҳрида (45 та) кузатилди. Жиззах (25 та), Навоий (18 та), Сурхондарё (15 та) вилоятларида эса минибанклар сонидagi ўсиш сезиларсиз даражада бўлди.

Шуни таъкидлаш жоизки, Фарғона водийси бўйича минибанклар сонидagi ўзгариш 86,5 фоизни ташкил этади. Жумладан, Навоий ва Сурхондарё вилоятларида банклараро бозордаги рақобат пастлигича қолмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, бу соҳадаги муаммолар ҳали анчагина. Уларни бартараф этиш бўйича йилдан йилга чора-тадбирлар кўрилмақда. Айниқса, Давлат дастурларини бажарилишида фикрларимизнинг аниқ далилларини кўрмоқдамиз.

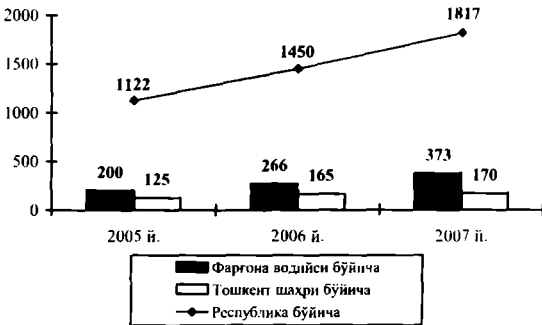
4.3-чизма

Республикада тижрат банкларининг кичик бизнес ва хусусий тадбир-корлик субъектларига барча молиялаш маблағлари ҳисобидан ажратилган кредитларни аҳолиси энг зич ҳудудлар мисолида солиштирилиши²⁰⁵

4.4-чизма

Республикада тижрат банкларининг сони аҳолиси энг зич ҳудудлар мисолида солиштирилиши

Бироқ, умумий ҳолатни ҳисобга олганда, сўнгги йилларда банк тизимини ривожлантириш бўйича мамлакатда жиддий ижобий ўзгаришлар амалга оширилди. Банк тизими орқали кичик бизнес ва хусу-

²⁰⁵ 4.5-жадвал асосида муаллиф томонидан тузилган.

сий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш кўрсаткичлари пасайиш томонига эмас, балки юксалиш сари кўтарилиб борди. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тартибга солишда давлат томонидан олиб борилаётган монетар сиёсат «ўзбек модели» асосидаги тамойиллар негизда амалга оширилиб, бугунги кундаги глобаллашув жараёнларида ижобий самара берди.

4.4. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг молиявий ривожланишида тартибга солувчи органларнинг роли

Мамлакатимизда қонун устуворлигига жиддий амал қилинар экан, барча вилоятларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ҳуқуқий тартибга солиш борасида салоҳиятли ишлар амалга оширилмоқда. Бу борада ҳуқуқий жиҳатдан тартиб ўрнатувчи органлар фаолиятини ҳам алоҳида қайд этиш лозим. Уларнинг диққат-эътиборида тадбиркорлик фаолиятини юритишга тўсқинлик қилаётган айрим муаммолар, хусусан, баъзи мансабдор шахсларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатларига нисбатан жиддий чоралар кўриш, ўз бизнесини йўлга қўйишда тадбиркорларга амалий ёрдам кўрсатиш, қонунчиликда назарда тутилмаган ҳужжатларни асоссиз талаб қилиш ҳолларига чек қўйишга қаратилмоқда.

Бундан ташқари, давлат бошқаруви органлари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш билан боғлиқ вазифаларнинг ижросини назорат қилиш, банкларга кредит сўраб мурожаат этган, аммо аризалари қондирилмаган тадбиркорларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш ҳам тартибот органлари ходимларининг бевосита функциясидир.

Шу ўринда 2010 йил, апрель ҳолатига Оҳангарон шаҳридаги 38 та корхона айрим сабаблар билан ўз фаолиятини тўхтатганлиги аниқлангач, уларга ҳуқуқий бошқарув органлари томонидан ҳар томонлама ёрдам берилганини алоҳида таъкидлаш лозим. Натижада, 2010 йилнинг уч ойида 681 та янги иш ўринлари яратилди. Ҳуқуқий идора-

ларга мурожаат этган 81 нафар тадбиркорнинг даъво аризалари кўриб чиқилиб, 59 та ҳолатда бизнес субъектларининг бузилган қонуний ҳуқуқ ва манфаатлари тикланди. 2010 йил якунига ишсизликни камайтириш мақсадида жами 3126 та иш ўрни яратиш режалаштирилган бўлиб, дастлабки уч ойда 116 нафар фуқарони ишга жойлаштиришга амалий ёрдам кўрсатилди. Кейинги икки ой мобайнида яна 474 та кўшимча иш ўрни яратилгани бу борадаги режаларнинг реал натижасидир²⁰⁶.

Мамлакатимизда банк-молия тизимини барқарор ривожлантириш, пул-кредит сиёсатини такомиллаштириш, банкларнинг капиталлашув даражасини оширишга йил сайин катта эътибор қаратиламоқда. Оқибатда, иқтисодий соҳадаги ислохотларни чуқурлаштириш борасида салмоқли натижаларга эришиляпти. Масалан, Халқ банки ўз миқдорларининг ишончини мустаҳкамлаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиявий қўллаб-қувватлаш, нақд пулнинг банкдан ташқари айланишини кескин камайтириш, янги омонат турларини жорий этиш йўлида барча имкониятлардан фойдаланишга ҳаракат қилмоқда.

2010 йилнинг сентябрь ойида ўтган йилнинг айни шу даврига нисбатан олганда, банк капитали 131,5 фоизга ошиб, 154 млрд. сўмни ташкил қилди. Жами активлар миқдори 1179 млрд. сўмга етди. 2010 йилнинг етти ойи мобайнида ажратилган кредит маблағларининг 98,1 млрд. сўми бевосита инвестициявий лойиҳаларни молиялаштириш учун йўналтирилади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиявий қўллаб-қувватлаш учун 105,9 млрд. сўм миқдориди кредит ажратилди. Энг эътиборлиси, мустақил фаолият юритаётган тадбиркор аёлларга беминнат ёрдам кўрсатиламоқда. Республика Президентининг «Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликлариди чорва моллари кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори²⁰⁷ асосида 3676 нафар фуқарога 5,9 млрд. сўм, жумладан, банкнинг ўз маблағлари ҳисобидан 3411 нафар фуқарога 5,6 млрд. сўм миқдориди микрокредит ажратилди. 2010 йилнинг август ойига келиб мазкур банк томони-

²⁰⁶ Ўзбекистон Республикаси Адлия бошқармаси маълумотларидан фойдаланилган.

²⁰⁷ Мазкур қарор 2006 йил, 23 мартда қабул қилинган ва кучга кирган.

дан ажратилган кредитлар ҳисобига жойларда 11400 дан ортиқ янги иш ўринлари яратилди.

2003 йилга тегишли таҳлиллар шуни кўрсатдики, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда хўжаликлар ва корхоналар ўртасида тузилган контракция шартномаларининг механизми яхши ишламаган. Кредит олиб фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари етказиб берган маҳсулот, бажарган ишлари учун ўз вақтида ҳақ ололмаган. Натижада, унинг дебиторлик қарзлари кўпайган. Кредитни узиш учун эса ишбилармонлар бизнес-режада кўрсатилган харажатлардан баъзан четга чиқишга мажбур бўлганлар. Бу, ўз навбатида, «кредитдан номақсад фойдаланган» деган муаммони келтириб чиқарди.

Ҳозирга қадар кредит маблағларидан «мақсадсиз» фойдаланганликни баҳолашнинг на назарий, на амалий мезонлари ишлаб чиқилмагани эса бизнес субъектлари билан бюджетдан ташқари фондлар, сугурта идоралари ва бозор инфратузилмасидаги бошқа ташкилотлар ўртасида зиддиятларни келтириб чиқармоқда.

Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кўпчилик тижорат банклари орқали кредитни бошқаришдаги жиддий қийинчиликлар ҳали тўла бартараф этилмаган. Ҳозирги кунда молиявий соҳада юзага келаётган муаммоларнинг олди олинмаса, макроиқтисодий барқарорликни таъминлаб бўлмайди. Бу каби салбий ҳолатлар ўз-ўзидан бизнес сектор фаолиятидаги макроиқтисодий доиравий ҳаракатни секинлаштиради. Амалда 4.5-чизмада кўрсатилганидек иқтисодий муносабатлар амалга оширимай, турли томонлар ўртасидаги маблағлар ва ресурслар айрибошланишида ташкилий-иқтисодий тўсиқлар ривожланиши мумкин. Айрим корхона раҳбарларида иқтисодий ва ҳуқуқий билимнинг етишмаслиги эса, ушбу вазиятларни кескинлашувига олиб келади.

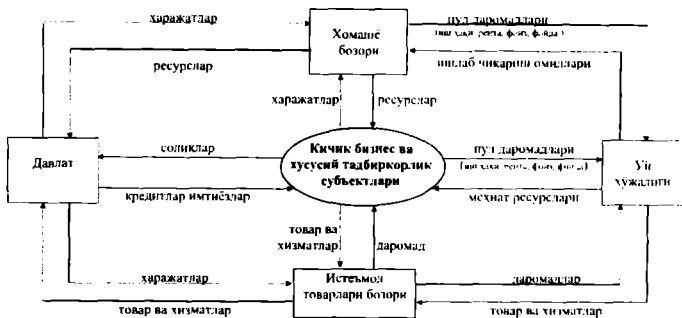
Республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг банклар билан ишлаш жараёнида қуйидагича муаммолар келиб чиқмоқда:

- нақд пул маблағларини олишдаги қийинчиликлар;

- тўлов мажбуриятларининг секин бажарилиши;
- кредит олишдаги қийинчиликлар;
- малакали маслаҳатлар ва зарур ахборотларнинг етарли эмаслиги.

4.5-чизма

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик сектори: Даромадлар, харажатлар, товар ва хизматларнинг доиравий ҳаракати²⁰⁸

Кредитларни олиш ва қайтаришда эса қуйидагича асосий қийинчиликлар юзага келган:

- кредит таъминотида юқори талабларнинг мавжудлиги;
- маблағлардан фойдаланиш жараёнида банклар томонидан ўрнатилган назоратнинг қаттиқлиги ва хилма-хил ҳужжатлар талаб қилиниши;
- бизнес-режа тузишдаги қийинчиликлар ва қийматининг юқорилиги.

Бугунги кунда «банк тизимини тубдан мустаҳкамлаш, бу соҳадаги ислохотларни чуқурлаштириш, банкларнинг кредит бериш имкониётларини ва устав капиталини бўш маблағлар жалб қилиш ҳисобидан кенгайтириш талаб этилади»²⁰⁹, – деб таъкидлайди Ислом Каримов Олий Мажлиснинг иккинчи чақирғи, биринчи сессиясидаги нутқида.

²⁰⁸ Чизма муаллиф томонидан тузилган.

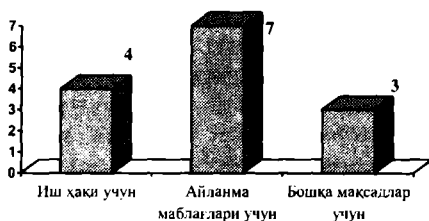
²⁰⁹ Ислом Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиздир. 8-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2000. 337-бет.

Тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида нақд пулсиз тўловлардан фойдаланиш каби муҳим омил амалда ўз таъсирини султ даражада кўрсатмоқда. Банк томонидан амалга оширилаётган тўловларнинг асоссиз тўхтатиб қўйиш ҳоллари кўп тадбиркорларнинг бизнесига салбий таъсир қилмоқда. Масалан, Самарканд вилоятидаги «Нодирбек», «Беш фарз» хусусий савдо корхоналарининг 57 минг сўмлик пули ўтказилганлик тўғрисидаги далолатнома 6–7 кун давомида асоссиз тўхтатиб қўйилган. Олмалик шаҳридаги «Ўзсанкурбанк» бўлими томонидан тегишли кичик ва хусусий корхоналар номига келган пул маблағлари, асоссиз 4–31 кунлар давомида уларнинг ҳисоб рақамларига туширилмаган.

Эътиборлиси шундаки, банк операцияларининг бажарилишида ҳам муайян даражадаги муаммолар шакланган. Масалан, 2007 йилда кичик бизнес субъектлари ўз ҳисоб рақамидан нақд пул олишларидаги ўртача муддатлар турлича иш кунида берилганлиги 4.6-чизмада келтирилган.

4.6-чизма

Корхоналарнинг ўз ҳисоб рақамларидан нақд пуллари олишларидаги ўртача муддатлар (маълумот 2007 йил ҳолатига тўғри)²¹⁰
(иш кунли ҳисобида)

Қайд этиш керакки, кредит олганлар ва омонатчилар манфаатларини ҳимоя қилиш тижорат банкларининг асосий вазифаларидан бўлиб, бундай банкларнинг бозор муносабатларидаги фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш муҳимдир. Акс ҳолда банк тизимига ишончнинг йўқолиши туфайли Россия иқтисодиётидаги каби сўнгги

²¹⁰ Манба: Деловая среда в Узбекистане глазами представителей частного бизнеса. / Отчет Международной финансовой корпорации (IFC). Ташкент, 2009. С. 126.

воқеаларга ўшпаш салбий жараёнлар авж олиши мумкин. Бу эса товарларнинг анча қимматлашиб кетишига ва бозор мувозанатининг бузилишига, инфляциянинг кескин кучайиб кетишига олиб келади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятида банк кредитлари берилишида қарзнинг қайтарилишини таъминлаш бўйича талабларнинг юқорилиги ҳам ўзига хос қийинчиликни тугдиради. Бундан ташқари кредит йўналтирилаётган лойиҳа суммасининг 25%и хўжалик юритувчи субъектларнинг ўз маблағларидан таъминланиши керак. Кўриниб турибдики, кредитларни расмийлаштириш ва бериш бўйича меъёрий талабларнинг юқорилиги туфайли кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш истиқболлари бир мунча мураккаблашмоқда.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти учун «...микрокредитлар ажратишга худди катта инвестиция лойиҳаларига берилётган кредитларга хос қаттиқ талаблар қўйилмоқда»²¹¹. Шу нуқтан назардан 1999 йилда ўтказилган тадқиқотлар натижасида респондентлардан олинган жавоблардан маълум бўлдики, уларнинг аксарияти (70,4%и) бизнесни юритиш ва ўз корхоналарини ташкил этишда дастлабки молиявий ресурсларни ўзларининг капиталлари ва ўз таваккалчилиги асосида амалга оширганлар. 2003 йил сўровнома маълумотларида эса уларнинг улуши 53,0%ни ташкил этиб, 1999 йилдаги тадқиқот натижаларига нисбатан олганда 17,4 пунктга камайганлигини кўрсатди. 2007 йилдаги сўровнома маълумотларида эса бундай жавоблар салмоғи 43,1 %га тенг келиб, аввалги йиллардаги сўровномаларга нисбатан камайиш тенденциясини олган бўлса-да, бу жавоб тури бошқа турдаги жавоблар салмоғига нисбатан устиворликни сақлаб қолган. (4.7-жадвал).

Олиб борган илмий тадқиқотларимиз, банк тизимида амалга оширилаётган ислохотлар муайян даражада самара берганлигини ҳам инкор этмайди. Аниқроғи, 2003 йилга келиб, респондентларнинг 32,6%и ўз бизнесини ташкил этишда банк кредитларидан фойдалан-

²¹¹ Ислом Каримов. Иқтисодий эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш энг муҳим вазифамиз // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пироварда мақсадимиздир. 8-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2000. 391-бет.

ганлар. Бу эса 1999 йилдаги ҳолатга нисбатан 2,3 мартага ошганлигини кўрсатди. 2007 йилдаги ижтимоий сўровнома маълумотларида худди шу кўрсаткич 39,4%ни ташкил этиб, 1999 йилдаги ҳолатдан 25,2 пунктга кўтарилган. Шу билан бирга хусусий шахслар ва қариндош-уруғлар томонидан кўрсатилган молиявий таъминотда ҳам сезиларли бўлмаса-да, кўпайиш томонга силжиш мавжуд.

4.7-жадвал

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг ташкил этишдаги дастлабки молиявий манбалар салмоги (%)²¹²

Бизнесни ташкил этишда олинган молиявий ресурслар	Сўровнома ўтказилган йилларда, сўралганларга нисбатан % ҳисобида			2003 йилнинг 1999 йилга фарқи (-;+)	2007 йилнинг 1999 йилга фарқи (-;+)
	1999 й.	2003 й.	2007 й.		
Ўз капитали	70,4	53,0	43,1	-17,4	-27,3
Банқдан олинган кредит	14,2	32,6	39,4	+18,4	+25,2
Фондлардан олинган маблағлар	14,2	5,0	6,2	-9,2	-8,0
Хусусий шахслардан (танишлардан)	5,7	6,1	6,8	+0,4	+1,1
Қариндош-уруғлардан	2,8	3,3	4,5	+0,5	+1,7

Фикримизча, молиявий ташкилотлар томонидан кредитлар тобора кўп ажратилиб, «ижобий силжишлар кўзга ташланаётган бўлса-да кредитлар бериш жараёнини соддалаштириш масаласи ҳамон долзарб»-лигича²¹³ қолмоқда. Умуман олганда, республиканинг банк тизимидаги кредитларни бошқаришда талай қуйидагича камчиликлар мавжуд:

²¹² Жадвал муаллиф томонидан ижтимоий тадқиқотлар натижалари асосида ҳисоблаб тузилган. Бунда 1999 йилдаги сўровнома натижаларида бир респондент томонидан берилган жавоб икки хил кўринишда бўлганлиги учун уларни ҳисоблашда 100 фоиздан ошиб кетган.

²¹³ Ислоҳ Каримов. Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш – тараққиёт гарови // Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2001. 419-бет.

- кредит берилишидаги тартиб-қоидалар ўта мураккаблиги, қарз олувчиларга нисбатан қўйилаётган молиявий мазмундаги талаблар тадбиркорларнинг реал имкониятлари даражасига мос эмаслиги;
- соҳани кредитлашда таҳлилий тадбирларнинг заифлиги;
- кредитлаш жараёнида мониторинг етарли даражада йўлга қўйилмаганлиги;
- кредит портфели таркибига нисбатан давлат томонидан аниқ талаблар қўйилмаганлиги;
- кредитлаш марказлаштирилган ва марказлаштирилмаган тартибининг барқарор эмаслиги.

Бундай камчиликлар ўз таъсирини кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг фаолиятига ўтказиб, уларни иқтисодий жиҳатдан тартибга солишни мушкуллаштиради.

Кичик ва хусусий корхоналарнинг кредит олиш тартиблари мураккаблиги оқибатида хорижий кредит ресурсларидан фойдаланишдаги тўсиқлар ҳам йўқ эмас. Халқаро банклар (масалан ЕТТБ, ОТБ) томонидан очилган кредит йўналишлари бўйича тадбиркорлик субъектлари орасида танлов ўтказиш асосида инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш механизми жорий этилмаган. Бу ҳақида Президент ўз нутқларида ҳам қайд этган²¹⁴.

2001 йил январь ҳолатида хорижий инвестициялар жалб этилган 3445 та корхоналар рўйхатга олинган бўлса, атиги 52%игина фаолият кўрсатади, холос. Жами фаолиятдаги корхоналарнинг 2,3%и – Фарғона, 2,56%и – Андижон ва 3,3%и – Наманган вилоятларига тўғри келди. Умуман олганда, хорижий сармоялар ва кредитлар 1999 йилга нисбатан 2,7 пунктга пасайган ва 21,7%ни ташкил этган.

Кичик ва хусусий корхоналарнинг молиявий муаммолари жойларда иқтисодий тартибга солишнинг сусткашлик билан амалга оширилаётганлиги туфайли келиб чиқаётгани тасдиқланмоқда. Бу эса бизнесменларнинг даромадлари ортишига жиддий салбий таъсир

²¹⁴ Қаранг: Ислоҳ Каримов. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2001. 265–266-бетлар.

кўрсатяпти²¹⁵. Хусусан, 2003 йилда ўтказилган илмий тадқиқотлар натижаларига таянадиган бўлсак, 35,3% респондентлар ўзларидаги молиявий муаммоларни тўлов жараёнларининг секин бориши билан изоҳласалар, 10,0% – кредитларни ўз вақтида ололмаётганликларини, 33,7% – сотилган товарларнинг ҳақи вақтида ҳисоб варақага тушмаётганлигини ва 21,0% респондентлар ишлаб чиқариш харажатларининг ҳаддан ташқари кўпчилигини ўз жавобларида билдиришган.

Ушбу илмий тадқиқотлар натижасини ҳулосалаб, бизнинг таклифимиз шуки, вилоятлар бўйича кредит қўйилмалари тақсимотини мувофиқ белгилаш, яъни вилоятларда фаолият кўрсатаётган кичик ва хусусий корхоналарнинг кредит олишга бўлган талабларини атрофлича ўрганган ҳолда кредит қўйилмаларининг тақсимотини амалга ошириш лозим.

Умуман, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тижорат банклари, турли хил фондлар, бозор тузилмалари ва йирик корхоналар билан иқтисодий алоқаларини амалда мустаҳкамлаш, уларни ҳақиқий шерикчилик муносабатларига айлантириш бугунги куннинг долзарб мавзусига айланган.

4.5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тармоқлар бўйича тартибга солиш ҳамда бошқаришда юзага келган муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишда кўпроқ ишлаб чиқаришга эътибор берилиб, бу қонунларда ҳуқуқий жиҳатдан ўз ифодасини топса-да, ишбилармон ва тадбиркорларнинг аксарияти кўпроқ олди-сотди фаолияти томон интиломоқдалар, ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ва уни ривожлантиришга кам эътибор бермоқдалар. Чунки, 2003 йил октябрь ҳолатидаги сўровнома маълумотларига кўра, аксарият респондентлар (улар 52,0%ни ташкил қилади) ишлаб чиқариш йўналишидаги корхоналар

²¹⁵ Шу бўлимнинг 4.2. бандида келтирилган жадвалларга қаранг.

кўпроқ банкротга учраётганлигини тасдиқладилар. Жумладан, хизмат кўрсатишда – 39,2%, бошқа тармоқларда эса бу кўрсаткич 8,8%ни ташкил этиши берилган жавоблар орқали аниқланди.

Респондентлардан банкротликнинг сабаби сўралганда, таъминотнинг издан чиққанлиги, сифатсиз товарларнинг кўпайиб кетиши, шартномаларнинг бажарилмаслиги, халқаро алоқаларнинг йўқлиги, сотилган товарларнинг маблаг иқтисодиётнинг вақтида олинмаётганлиги, маҳсулот таннархининг юқорилиги, иқтисодиётнинг заифлиги, инфляциянинг мавжудлиги каби жавоблар қаторида солиқ тизимига, молиявий қийинчиликларга, дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг бартараф этилмаётганлигига доир жавоблар кўпроқ учрайди. Бироқ, аксарият респондентлар юқоридаги каби салбий ҳолатларнинг юзага келтириб чиқарувчи асосий омиллар – бу мансабдор шахсларнинг аралашуви чек қўйилмаётганлиги, расмийлик, асоссиз аралашувларнинг чексизлиги натижасида тадбиркор учун қимматли бўлган вақтни бой бериш ёки ундан унумсиз фойдаланиш ҳисобига содир бўлаётганлигини айтишган.

Президент Ислом Каримовнинг мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар демократик тамойилларга асосланганлиги ва иқтисодиётни эркинлаштиришга йўналтирилганлиги тўғрисидаги сўзлаган нутқларидан шуни англаш мумкинки, мулкчилик шакли ўзгариб, ислохотлар тобора чуқурлашиб борса-да, ammo раҳбарнинг фикрлаш тарзи ўзгармасдан қолмоқда²¹⁶. Бу эса тадбиркорларнинг ўз соҳаларида фаолият кўрсатишлари ҳам салбий таъсир кўрсатмай қолмайди.

Миллий иқтисодиётнинг умумий тармоқлари бўйича олганда масалан, соғлиқни сақлаш, маиший хизмат кўрсатиш, умумий тижорат амалиёти каби соҳаларида кичик ва хусусий корхоналар сони секинлик билан ортапти. Энг муҳим соҳаларда эса, яъни бошқарув, геология-қидирув, моддий техника таъминоти, тайёрлов, кўчмас мулк амалиё-

---

²¹⁶ Изоҳ: Бу соҳада Республика Президент Ислом Каримовнинг 2004 йил мобайнида Андижон, Фаргона, Наманган, Сурхондарё, Самарқанд ва Сирдарё вилоятларидаги халқ депутатлари кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида сўзлаган нутқларини эслаб ўтиш керак.

ти, ахборот ҳисоблаш маркази, транспорт алоқаси, маориф, илм-фан ва маданият соҳаларида бундай корхоналарнинг кўпайиши сезиларли даражада эмас.

Статистик маълумотларга кўра, Наманган вилоятида фаолият кўрсатаётган кичик бизнес субъектларининг 9,1 фоизи – саноатга, 4,8 фоизи – қурилишга ва атиги 0,4 фоизга яқини моддий ишлаб чиқаришнинг бошқа турларига тўғри келади.

«Ваҳоланки, ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш бўйича энгил саноат, кимё, машинасозлик, қурилиш материаллари, металлургия саноатларида ишга солинмаган катта-катта имкониятлар мавжуд»²¹⁷.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг кўпчилиги сифат даражаси пастлиги туфайли ташқи талабни шакллантирмапти. Экспорт савдоси билан шуғулланаётган фирмаларнинг етарли тажрибага эга эмаслиги, уларнинг ташқи рақобат муҳитида ўз ўрнини топа олмаётганлиги, фикримиз далилидир.

Фикримизча, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликдаги ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати бутун саноатдаги ўртача миқдордан анча юқори бўлишига қарамай, унинг саноатдаги улуши ҳамон паст даражада. Агар экспорт-импорт операцияларига назар ташласак, кичик корхоналар ва микрофирмаларнинг экспортдаги улуши мамлакат бўйича эришилган импортнинг умумий ҳажмидан ҳозирча сезиларли даражада орқада. Аниқроғи, 2009 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг экспортдаги улуши – 14,6 фоизни, импортдаги улуши 42,5 фоизни ташкил этган.

Бундай вазият республиканинг экспорт салоҳиятига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. «Савдо-саноат палатаси», манфаатдор вазирликлар ва идоралар томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг экспорт салоҳиятини аниқлаш, рўёбга чиқариш ва ривожлантириш, тадбиркорларнинг маҳсулотларини экспорт қилишга тўсқин бўлиб турган муаммоларни ҳал этиш соҳасида амалга оширилаётган

²¹⁷ Ислон Каримов. Ўзбекистон Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2001. 236-бет.

ишлар ҳозирча етарли эмас. Масалан, Наманган вилоятида экспорт салоҳиятини ошириш дастурига кўра 1998 йилда 178,6 млн. АҚШ долларлик экспорт амаллари бажарилиши керак эди. Ваҳоланки, 96,7 млн. АҚШ долларлик ёки дастурда белгиланганига нисбатан 54,1% экспорт амаллари бажарилган, холос. Бунинг устига Чуст, Чортоқ, Давлатобод туманларида экспорт салоҳиятини ошириш бўйича ишлаб чиқарилган ҳудудий дастурлар сифати ва мазмун жиҳатидан саёзлиги билан талабга жавоб бермайди. Натижада, вилоят бўйича 1998 йилда, 1997 йилга нисбатан ташқи савдо айланмаси 23,6%га, экспорт ҳажми 30,2 млн. долларга ёки 26,6%га камайган. Республика миқёсида ҳам бу жараён 1999–2002 йилларда давом этган.

2001 йил статистик маълумотларига кўра Наманган вилоятида ташқи савдо айланмаси 95,4 млн. АҚШ доллари ташкил этган бўлса, 2002 йилда бу кўрсаткич 88,5 млн. АҚШ долларга тенг бўлган, яъни сўнги йилда 7,2%га пасайган. Агар Фарғона водийси бўйича худди шундай кўрсаткичларни оладиган бўлсак, 2001 йилда ташқи савдо айланмаси ўртача 255,2 млн. АҚШ долларга тенг бўлган. Бу Республика бўйича олинган кўрсаткичга нисбатан 3,9%ни ташкил этган. Фарғона водийси бўйича экспорт амаллари 2001 йилда 329,7 млн. АҚШ долларга бажарилган бўлиб, энг паст кўрсаткич Наманган вилоятига (65,1 млн. АҚШ доллари) тегишлидир.

Умуман Фарғона водийси вилоятлари бўйича экспортнинг ўртача миқдори 109,9 млн. АҚШ долларига тўғри келди. Республика бўйича таққослаганда эса 10%га тўғри келиб, ҳар бир (Андижон, Наманган, Фарғона) вилоят учун ўртача 3,3%данга тўғри келди.

Агар 2002 йилдаги ҳолатни кўрадиган бўлсак, аҳвол янада жиддийлашганлигини кўраимиз. Чунки, бу йилда Фарғона водийси вилоятлари бўйича ташқи савдо айланмаси 686,5 млн. АҚШ долларига тенг бўлди, яъни 2001 йилга нисбатан 79,2 млн. АҚШ долларига ёки 10,3%га камайган. Республика бўйича 2002 йилдаги ташқи савдо айланмаси 2001 йилга нисбатан 10,9%га, Фарғона водийси бўйича эса 10,3%га камайган. Агар Фарғона водийси вилоятлари бўйича экспорт

амаллари 2002 йилда 312,3 млн. АҚШ долларига тенг бўлган бўлса, унинг атиги 57,9 млн. АҚШ доллари (ёки 18,6%) Наманган вилоятига тўғри келди. Фарғона водийси бўйича ўртача экспорт 104,1 млн. АҚШ долларига тўғри келган, ёки 2001 йилга нисбатан 5,8 млн. АҚШ долларига камайган.

2001 йилда республика бўйича ташқи савдо айланмаси 6401,8 млн. АҚШ долларига, экспорт эса 3264,9 млн. АҚШ долларига тенг бўлган бўлса, 2002 йилда ташқи савдо айланмаси 5700,4 млн. АҚШ долларига ва экспорт 2988,4 млн. АҚШ долларига тенг бўлди. Бошқача айтганда ташқи савдо айланмаси 2002 йилга келиб 2001 йилга нисбатан 701,4 млн. АҚШ долларига, экспорт эса 276,5 млн. АҚШ долларига камайган. Қайд этиш керакки, бундай пасайиш республиканинг Қашқадарё, Навоий, Сурхондарё, Хоразм каби вилоятларидан ташқари барча вилоятларда рўй берган.

Ўзбекистон Президенти Ислоом Каримов ҳақли равишда таъкидлаганидек: «Мен бу соҳани бошқариш ҳаддан ташқари расмийлашиб, маъмурийлашиб кетган, деб ҳисоблайман. Унда иқтисодий йўл билан, тарифлар билан бошқаришдан кўра маъмурий чеклашлар орқали бошқариш усуллари устуналик қилмоқда»²¹⁸. Аммо, 2003 йилдан бошлаб ташқи иқтисодий фаолиятдаги маъмурий чекловлар жиддий равишда камайтирилиши билан экспорт ҳажмлари тез ўса бошлади.

Муаллиф томонидан 2007 йилга қадар 3 марта ўтказилган ижтимоий сўровнома натижалари шуни кўрсатмоқдаки, (1999, 2003 ва 2007 йилларда анкеталаштирилган) кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг иқтисодий фаолиятларида ҳамон ўзига хос муаммолар мавжуд.

Бу каби муаммоларни 4.8-жадвал бўйича таҳлил қилаб кўрамиз. Ижтимоий тадқиқотларимизда хорижий давлатлар билан алоқа ўрнатмаган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари (анкета тарқатилганлари ичида) камайган. Улар орасида 2007 йилдаги сўровнома маълумотларига кўра хорижий давлатлар билан

²¹⁸ Ислоом Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда // Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курамиз. 7-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1999. 394–395-бетлар.

алоқа ўрнатганлари 8,1%ни ташкил этган. Бу 2003 йилдаги ижтимоий сўровнома натижаларига кўра 1,5 пунктга кўтарилганлигини кўрсатса, 1999 йилдаги ҳолатга нисбатан олганда 3,3 пунктга камайганлигини кўрсатади.

1999, 2003 ва 2007 йиллардаги ижтимоий сўровнома натижаларига кўра келажакда хорижий давлатлар билан алоқалар ўрнатишга хоҳиши бор бўлган респондентлар сони йилдан йилга ортиб борган. Бундай кичик бизнес субъектлари тегишли йилларда, мос равишда 13,6; 22,7 ва 23,5%ни ташкил этган. Аммо, 1999 йилдаги аткета сўровларида, респондентларнинг 4,1%и «алоқа ўрнатишга эҳтиёж йўқ» деган жавобни беришган бўлсалар, 2003 ва 2007 йилдаги анкета сўровларида эса бундай савол жавобсиз қолдирилган. Демак, кичик бизнес субъектларида хорижий давлатлар билан алоқа ўрнатишга мойиллик ҳиссиёти кучайиб бораётганлигини ҳисобга олиб айтганда, бугунги кунда хорижий давлатлар билан бўлган алоқаларни кучайтириш давр талабидир.

Ташқи алоқани ўрнатиш борасидаги қийинчиликлар сабаблари сўралганда, 1999 йилдаги ижтимоий сўровномада 90,3% респондентлар ҳужжатлаштириш ва лицензия олишдаги қийинчиликларни, иқтисодий ночорлик ва шароитларнинг етарли эмаслигини, конвертация масаласининг мураккабликларини, унда расмиятчилик авж олганлигини билдиришди. Айримларигина (4,2%и) тажрибанинг етишмаслиги ва хорижий тилни билмасликларини билдирган бўлсалар, уларнинг 5,5%и ўз фикрларини ошқора билдиришни хоҳламадилар.

2003 йилдаги ижтимоий сўровнома натижаларида эса ушбу қийинчиликларни 89,8% респондентлар ўз жавобларида тасдиқлаган бўлсалар, 2007 йилдаги ижтимоий сўровномада бундай респондентлар салмоғи 90,6%ни ташкил этди. Бу йилда респондентлар томонидан маблағ етишмаслиги борасидаги муаммолар 2003 йилдаги ижтимоий сўровнома натижаларига кўра 1,9 пунктга ошганлигини кўрсатмоқда.

4.8-жадвал

Респондентларнинг хорижий давлатлар билан бўлган алоқалари ва бундай алоқаларни ўрнатилгандаги қийинчиликлар хусусидаги жавоблар салмоғи²¹⁹

Сўровномада олинган жавоблар тури	Сўровнома ўтказилган йиллар (%да)			2003 йилни 1999 йилга фарқи (-)	2007 йилни 1999 йилга фарқи (-)	Солиштирилган йиллардаги фарқнинг ўзгариши (-)
	1999 йилда	2003 йилда	2007 йилда			
алоқа ўрнатмаган КБ ва ХТК	70,9	70,7	68,4	-0,2	2,5	+2,3
алоқа ўрнатган КБ ва ХТК	11,4	6,6	8,1	-4,8	-3,3	-1,5
алоқа ўрнатиш истиаги бор КБ ва ХТК	13,6	22,7	23,5	+9,1	+9,9	+0,8
алоқа ўрнатишга эҳтиёжи йўқ КБ ва ХТК	4,1		-	-	-	
САБАБЛАРИ						
хужжатлаштириш ва лицензия олишдаги қийинчиликлар	47,6	45,8	44,5	-1,8	-3,1	+1,3
маблаг етишмаслиги	42,7	30,4	32,3	-12,3	-11,4	-0,9
импорт маҳсулотларини олиб киришда расмийлаштиришдаги қийинчиликлар	-	13,6	13,8	-	-	
тажрибанинг етишмаслиги ва хорижий тилларни билмаслик	4,2	3,7	1,4	-0,5	-2,8	+2,3
жавоб беришга қийналаман	5,5	6,5	8,0	+1	+2,5	+1,5

Ушбу фикрларимиз асосида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишдаги муаммолар йилдан йилга

²¹⁹ Жадвал муаллиф томонидан ижтимоий тадқиқот натижалари асосида тузилган.

ошаётган экан, деган хулосани чиқармоқчи эмасмиз. Чунки, хусусий секторни давлат томонидан тартибга солувчи меъёрий ҳужжатлар такомиллашиб борувчи тенденцияга эга эканлигига ҳеч қандай шакшубҳа йўқ. Бироқ, Ўзбекистон бўйича кичик бизнес субъектларининг сони ортиб бораётганлигини инобатга оладиган бўлсак, бундай муаммоларнинг ривожланишини ҳам табиий ҳолат сифатида қабул қилишимиз лозим.

Шу билан бирга, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик доирасида фаолият кўрсатувчи саноат корхоналарининг аксариятида маҳсулотлар сифатини оширишга бўлган эътиборни кучайтириш керак. Чунки бозорларда ханузгача давлат стандартига жавоб бермайдиган, экспортга яроқсиз маҳсулотлар учрамоқда. Ўтказилган социологик тадқиқотларга кўра, анкеталаштирилган саноат корхоналарининг 36,0%и (1999 йил ҳолатида 45,7% эди) ўз маҳсулотларини экспортга яроқли эмас деб ҳисоблайди. Уларнинг 19,9%и (аввал 17,1% бўлган) ушбу доирада жавоб беришга қийналади. 38,1% кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари ўз маҳсулотларини экспортбоп деб ҳисобласалар-да (сўнги тўрт йилда атиги 0,9%га ортган), ташқи бозорда рақобатлаша олишга дадил фикр билдира олмадилар. Фақат 6,0% респондентлар «етарли имкониятнинг йўқлиги туфайли рақобатга чиқа олмаймиз» деб аниқ фикр билдирадилар²²⁰.

Ушбу ачинарли ҳолат сабаби сўралганда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ҳалигача эски технологияларда ишлаётганлиги, уларни янгилашда шарт-шароитларнинг етарли эмаслиги ва бунда молиявий жиҳатдан қийинчиликлар мавжудлиги маълум бўлди. Бу каби қийинчиликлар корхоналар ишчиларининг моддий ва ижтимоий ҳимоялаш имкониятини чегаралайди.

Ўтказилган илмий тадқиқотлар туфайли (текширилган) кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг 8,5%ида ёлланган ишчилар йўқлиги маълум бўлди. Ёлланган ишчилари мавжуд корхоналарнинг 54,5%ида ойлик маошани вақтида бериш, йўлқира ва овқат пулининг алоҳида тўланиши ёки бепул иссиқ овқат бериш, зарур озик-

²²⁰ Ижтимоий сўров муаллиф томонидан Наманган вилоятида ўтказилган.

овқат маҳсулотлари (масалан, ун, ёғ, гўшт, сутли маҳсулотлар) билан таъминлаш, пул мукофотлари ва ҳар хил совғалар бериш, ижтимоий муҳофаза қилиш, келтирилган даромаддан мукофот бериш, фойдадан фоииз ҳисобида моддий ёрдам бериш тариқасида рағбатлантириш тадбирлари кўрилган бўлса ҳам улар тор, яъни чекланган доирада ташкил этилган. Аммо, респондентларнинг 37%и ўз ишчиларини рағбатлантириш учун ҳеч қандай имкониятлари йўқлигини ошқора айтганлар. Уларнинг барчаси ушбу муаммони ҳал этишда давлатнинг иқтисодий тартибга солиш механизми фаолиятини амалда яхшилаш чора-тадбирларини янада мукамаллаштириш йўллариини ўйлаб топиш муҳимлигини ўз жавоблари орқали ифода этдилар.

Юқоридаги таҳлиллардан айтиш мумкинки, кичик ва хусусий корхоналарни бошқарувчи тадбиркор-бизнесменлар ва менежерлар учун ёлланган ишчиларини моддий рағбатлантиришда ҳам қийин вазият туғилмоқда. Сабаби корхоналарнинг дебиторлик ва кредиторлик қарзлари турғун ҳолатда бўлиб, ишчилар даромадининг кескин камайишига олиб келмоқда. Наманган вилоятида ҳам шунга ўхшаш муҳит ҳукм сурмоқда. Корхона ва ташкилотларнинг ҳисоб рақамида маблағ бўлмаслиги туфайли улар ўртасидаги ўзаро ҳисоб-китоблар барқарор эмас. Пул муомаласидаги бундай нуқсон ва камчиликлар ишчиларни ўз вақтида иш ҳақи ва тўловлар билан таъминлашни ҳам қийинлаштиради.

Илмий тадқиқотлар Наманган вилояти бўйича амалга оширилган бўлса-да, Республиканинг бошқа вилоятларида ҳам бу каби муаммолар йўқ эмас. Бугунги кунда бундай муаммоларни олдини олиш муҳим масалалардан ҳисобланади. Чунки, ҳар қандай шароитларда ҳам давлатнинг иқтисодий ривожланишини устувор деб ҳисоблаб, унга тўсиқ бўлаётган салбий ҳолатларни бартараф этиш йўлини танлашимиз зарур.

Республика Президенти Ислоом Каримов ўз нутқларидан биринда, «минг афсуски, ўзимиз яхши қонунлар яратамиз-у, ўзимиз уларга қатъий риоя қилмаймиз»²²¹, – деб қайд этганди. Аммо, кейинги йил-

²²¹ Ислоом Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Тошкент: Ўзбекистон, 2005. 50-бет.

ларда «ўзбек модели» асосидаги қонун устуворлигига эътиборни жиддий қаратиш орқали кўп имкониятларга эришмоқдамиз. Меъёрий ҳужжатларда белгиланган қонун-қоидаларни амалда қўллаш жараёнларини кучайтириш чоралари жаҳон миқёсида рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз шароитларида айтилиши мумкин бўлиб, иқтисодий кўрсаткичларни ўсиш тенденциясини сақлаб қолишга эришдик.

Бироқ, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишни янада такомиллаштириш лозим. Таклифимиз шундан иборатки, Савдо-саноат палатаси фаолиятини яхшилаш мақсадида унга тадбиркорларни рўйхатга олиш ҳуқуқини бериш мақсадга мувофиқдир. Чунки, айнан шу ташкилот кичик бизнес субъектлари фаолиятини самарали ташкиллаштиришда уларга яқиндан ёрдам бера олиш имкониятига эга. Ушбу ташкилот бевосита кичик бизнес субъектларига ўзининг таъсирини кўрсата олиши керак. Бунинг учун эса кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг шу ташкилот билан алоқа қилишларига мойилликлари шаклланган бўлиши даркор. Бундан ташқари, кичик бизнес секторини ривожлантириш соҳасида мавжуд барча тўсиқларни бартараф этиб, ишлаб чиқариш ва экспорт тизимида кичик ва хусусий корхоналар фаолиятини рағбатлантириш зарур. Бу ишни ташкил этишда биринчи навбатда вилоят ва туман Ҳокимликларининг, хўжалик раҳбарларининг масъулиятини ошириш билан биргаликда, Республика Савдо-саноат палатасининг вилоятларда жойлашган бўлимларида фаолликни кучайтириш лозим.

V БОБ.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишдаги ўзига хос жиҳатлар

5.1. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятига таъсири

XX аср охирига келиб, жаҳон миқёсидаги глобаллашув жараёнларининг кенгайиб бориши, турли давлатлар ўртасидаги иқтисодий муносабатларни такомиллашувига олиб келди. Ушбу глобаллашув жараёнлари қуйидаги тарзда рўй берди:

- турли кўринишлардаги трансмилий корпорацияларнинг ташкил топиши;
- трансмилий корпорациялар ва халқаро бирлашмалар фаолиятининг кенгайиши ва ривожланиши;
- халқаро ишлаб чиқариш кооперацияси ва меҳнат тақсимотининг нисбатан юқори даражада шаклланиши;
- халқаро иқтисодий ташкилотлар фаолиятининг янада кучайиши.

Умуман олганда, глобаллашув жараёнлари туфайли жаҳон хўжалигининг яхлит иқтисодий тизимида муайян тарздаги сифат кўрсаткичларига эришилди.

Бироқ, глобаллашув жараёнлари ривожланган сари унинг ижобий жиҳатлари билан биргаликда салбий жиҳатлари ҳам яққол кўзга ташлана бошлади. Халқаро интеграциялашув даврида жаҳоннинг бир мам-

лакатада ижтимоий-иқтисодий ларзалар рўй берса, бу жараён бошқа бир мамлакат иқтисодиётига ҳам таъсир қилмай қўймайди. Бугунги кунда рўй бераётган молиявий инқироз айнан шу маънода глобаллашув жараёнларининг оқибатидир.

Агар «иқтисодиётимизнинг жаҳон хўжалик ва молиявий-иқтисодий тизимига интеграциялашув жараёни тобора чуқурлашиб бораётганини инobatга оладиган бўлсак, жаҳон молиявий инқирози, аввало, унинг оқибатлари бизга ҳам салбий таъсир кўрсатаётгани ҳақида гапириб ўтиришнинг ҳеч қандай зарурати бўлмаса керак...»²²², – деб таъкидлайди Ислom Каримов.

Ушбу инқироз таъсири «Буюк депрессия йиллари»дан кўра оғирроқ асоратлар қолдиргани барчага маълум бўлмоқда. Халқаро валюта жамғармаси ва Жаҳон Меҳнат ташкилоти мутахассисларининг фикрича, глобал молиявий-иқтисодий инқироз туфайли кейинги икки йилда 30 млн. киши ўзининг доимий иш ўрнидан маҳрум бўлган. Бу эса сайёраимиздаги ишсизлар сони 210 млн. кишидан ошганлигини билдиради. Ишсизларнинг асосий қисми АҚШ ва бошқа ривожланган давлатлар ҳиссасига тўтри келди. Уларнинг 13,1 фоизи ёшлардан иборатдир. Ривожланаётган мамлакатларда эса ишчи кучи бозори атиги 0,25 фоизга «ўтириб» қолган, холос. АҚШ Марказий Разведка Бошқармасининг маълумотларида эса 2010 йилнинг учинчи чораги якунига келиб, дунё бўйича ишсизлик даражаси 30 фоизни ташкил этаётганлиги қайд этилди²²³.

Республика Президенти Ислom Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарида «Бу инқироз Америка Қўшма Штатларида ипотекали кредитлаш тизимида рўй берган танглик ҳолатидан бошланди... Дунёнинг етакчи фонд бозорларида энг йирик компаниялар индекслари ва акцияларининг бозор қиймати ҳалокатли даражада тушиб кетишига олиб келди. Буларнинг барчаси, ўз навба-

²²² Ислom Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 14-бет.

²²³ Қаранг: Таназул сояси // XXI аср. 16 сентябрь, 2010. № 37. 7-бет.

тида, кўплаб мамлакатларда ишлаб чиқариш ва иқтисодий ўсиш суръатларининг кескин пасайиб кетиши билан боғлиқ ишсизлик ва бошқа салбий оқибатларни келтириб чиқар...»²²⁴ганлиги қайд этилган. Хусусан, ишсизлар сони бўйича олдинги ўринларни Науру (90 фоиз), Либерия (85 фоиз), Зимбабве (80 фоиз) Шарқий Тимор, Сенегал, Замбия, Босния ва Герцеговина каби давлатлар эгаллади²²⁵.

5.1-жадвал

АҚШда бўлиб ўтган рецессиялар²²⁶

Рецессия даври	Давомийлиги	Иқтисодий пасайиш
1990 йил, июль – 1991 март	Саккиз ой	1,3%
1992 йил, июль	Бир ой	7,8%
2001 йил, март – ноябрь	Саккиз ой	0,4%
2003 йил, июнь	Бир ой	6,3%
2007 йил, август	Номмаълум	

Дарҳақиқат, АҚШдек давлатда ипотека кредитларини олган шубҳали шахсларни тўлов лаёқати етарлича эмаслиги ҳисобга олинмаган, кредитларни бериш эса жадаллашган. Оқибатда, АҚШ бозори ликвидли кўчмас мулкка «тўйинди» ва уларнинг нархлари кескин туша бошлади. Бундан ташқари инвестицион банкларнинг АҚШ ипотека бозорларидаги янги молиявий «маҳсулот» ҳисобланган активларни секьюритизациялаш бўйича операцияларининг авж олиши ипотека бозорларидаги таназуллик ҳолатлари эҳтимолигини оширди.

Иқтисодчиларимизнинг таҳлилларига кўра, АҚШда рўй берган 2007 йилдаги рецессия олдинги йилларда бўлиб ўтган рецессиялардан фарқланади. 1990, 1992, 2001 ва 2003 йиллардаги рецессия жараёнларида АҚШ иқтисодиёти маълум бир даврга пасайган бўлса-да, жаҳон иқтисодиётига сезиларли таъсир кўрсатмаганини

²²⁴ Ислон Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009, 4-бет.

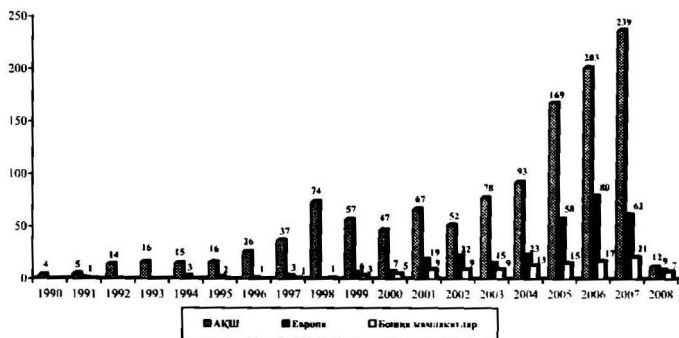
²²⁵ www.21asg.uz сайтининг маълумотлари.

²²⁶ Манба: Мирзаев Ф. И. Банклараро рақобат: моҳияти, шаклланиши ва ривожланиш босқичлари. Тошкент: Молия, 2008. 88-бет.

5.1-жадвалдан таҳлил қилиш мумкин. Аммо, 2007 йилдаги рецессия жаҳон иқтисодиётига жиддий таъсир кўрсатиб, унинг давомийлик даражаси номаълумлигича қолмоқда. Сўнги рецессиянинг салбий оқибатлари эса ҳозирги кунга қадар давом этмоқда.

5.1-чизма

Ипотека билан таъминланган қимматли қозғалар чиқарилишининг мамлакатлар бўйича тақсимланиши (мил. АҚШ доллари ҳисобида)²²⁷

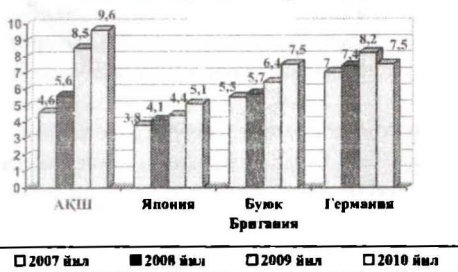
Жумладан, 2009 йил бошида АҚШда 2,5 миллиондан ортиқ иш ўринлари қисқарган бўлса, 2009 йилнинг март ойига келиб, ишсизлар сони 8,1 фоиздан 8,5 фоизга ошган. Мамлакат меҳнат вазирлигининг маълумотларига кўра, 2009 йилнинг феврал ойида бу ерда 694 минг киши ўз иш жойидан ажралган. Шу тариқа АҚШда ишсизларнинг умумий сони 13,2 млн. кишига етган²²⁸. 2010 йилнинг 3-чорак якунида эса АҚШдаги ишсизлик даражаси 9,6%га етганлиги қайд этилди²²⁹. Афсуски, бундай ҳолат фақат АҚШдагина эмас, балки бошқа ривожланган давлатларда ҳам кузатилаганлигини 5.2-чизмадан кўриш қийин эмас.

²²⁷ Манба: www.europeansecuritisation.com маълумотларига асосан ҳисобланган.

²²⁸ Инқирозга қарши яқдилик муҳим // Халқ сўзи. 21 апрель, 2009. №79. 7-бет.

²²⁹ www.fbc.ru сайтдан олинган маълумот (10.10.2010 й.).

Ривожланган мамлакатларда 2007–2010 йилларда
ишсизлик даражаси²³¹ (фоизларда)

Маълумки, АҚШ Президенти Б. Обама 2010 йилнинг январь ойида «Мамлакатдаги вазият тўғрисида»ги биринчи мурожаатида, кичик бизнесга солиқ имтиёзлари бериш ва транспорт инфратузилмасини ривожлантириш борасида тадбирлар кўриш зарурлигини гапириб, бу ишларни ишсизликка қарши кураш чораси сифатида алоҳида қайд этган эди. 2010 йилнинг сентябр ойига келиб, АҚШ Президентининг Огайо штатида кичик бизнесга 100 млрд. АҚШ доллари миқдоридан солиқ имтиёзлари беришга оид стратегиясини эълон қилиши белгиланди²¹². Кўриниб турибдики, мамлакатда инқирозга қарши кўрилаётган чора-тадбирларнинг муайян қисми ханузгача режа мақомида турибди.

Шуниси эътиборлики, энг ривожланган АҚШдек давлат, асрлар давомида бозор иқтисодиёти шароитида яшаб келган. Ушбу давлат

²³⁰ Манба: Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номи асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Тошкент: Иқтисодиёт, 2009. 18-бет.

²³¹ 2009 йилдаги АҚШга тегишли маълумот ўша йилнинг март ойига тўғри келади. 2010 йилдаги Япония, Буюк Британия ва Германия давлатларига тегишли маълумотлар www.eureport.ru/graph/jrupemp.htm сайтдан олинган бўлиб, 10 сентябрь ҳолатига тўғри.

²¹² Қаранг: Таназуул сояси // XXI аср рўзномаси, 16 сентябрь, 2010. №37. 7-бет.

бошқарувида бозор иқтисодиётига хос бўлган иқтисодий цикллarning энг чегаравий ҳолатларида ҳам инқироздан чиқиб кетиш соҳасида тажриба шаклланган бўлса-да²³, ҳозирги кун амалиётида бу тажрибалар етарли эмаслиги сезилиб қолди. Чунки глобал инқироздан аввалги АҚШда содир бўлган инқирозлар бир давлатнинг ўзида, яъни АҚШда рўй берган.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз эса бутун дунё мамлакатларини қамраб олганлиги, бунда «рецессия ва иқтисодий пасайишнинг муқаррарлиги, инвестициявий фаоллик кўламининг чекланиши, талаб ва халқаро савдо ҳажмининг камайиши, шунингдек, жаҳоннинг кўплаб мамлакатларига таъсир кўрсатадиган жиддий ижтимоий талафотлар содир бўлиши мумкинлиги ўз тасдиғини топмоқда»²⁴.

Дарҳақиқат, «халқаро молиявий муассасалар ва ташкилотларнинг пессимистик хабарларига кўра, 116 та иқтисодиёти ривожланмаётган давлатлардан 94 тасида ўсиш суръатлари пасайгани, 43 та мамлакатда эса молиявий-иқтисодий инқироз оғир асоратларни келтириб чиқаргани, бунинг оқибатида 46 млн. кишини қашшоқлар сафига қўшилиши тўғрисидаги маълумотлар...»²⁵ жаҳон миқёсидаги инқирозли давр таҳлилларида келтирилган.

Тадқиқ этилган 51 та мамлакатдан 36 тасида 2009 йилда 2008 йилдагига нисбатан экспорт икки баробарига қисқариши кузатилган. Ташқи савдони кредитлаш ва молиялаш ҳажми 2008 йилнинг сўнгги чорагида 40% қисқарган²⁶.

Жумладан, Германияда «...500 мингдан зиёд иш ўрнининг қисқаргани» ва бу мамлакат корхоналарида «...арзимаган хато учун

---

²³ Пол А. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус. Экономика: Пер. с англ. М.: «Лаборатория Базовых Знаний», 2000. С.77-78.

²⁴ Ислон Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 5-бет.

²⁵ Умид шуъласи // XXI аср рўзномаси, 4 июнь. 2009. №23. 7-бет.

²⁶ Қаранг: Фафуров У. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози таъсири оқибатларини юмшатишда кичик бизнес имкониятларидан фойдаланиш // Иқтисодиёт ва таълим. 2010. №1. 35-бет.

нишдан қайдаш ҳоллари...»²³⁷ одатий ҳолга айланганлигини алоҳида қайд этиш керак.

Германияда экспертларнинг ҳисобларига қараганда, 2010 йил ЯИМнинг 6,3 фоизга камайиши қайд этилган. Мюнхендаги IFO институти эса 2010 йилда ишсизлик кўлами ошиб, 4,4 млн. кишига етиши башорат қилинди. Эътиборлиси шуки, бундай нобарқарорликни олдини олиш мақсадида Германия ҳукумати томонидан қабул қилинган дастурни «Spigel» журнали таҳлил этиб, икки бўлимдан иборат рўйхат тайёрлади. Унда дастур ижросига киритилгач, «ютқазадиганлар» ва «ютадиганлар» қатлами эълон қилинди (5.2-жадвалга қаранг).

5.2-жадвал

Германия ҳукумати томонидан қабул қилинган дастурни «Spigel» журнали бўйича таҳлил²³⁸

Ютқазадиганлар	Ютадиганлар
Ишсизлар	Олимлар
Оилалар	Бойлар ва ўзига тўқ фуқаролар
Бундесвер (армия)	Энергетик концернлар
Бюджет хизматчилари ва давлат хизматчилари	Касалхоналарнинг сугурта кассалари
Авиайўловчилар	Молиявий институтлар
Германия темир йўллари	

Кўриниб турибдики, бу жараёнда ишлаб чиқариш ва янги иш ўринларини яратишдаги улушларини ҳисобга олган ҳолда йирик бизнес ва молиявий секторга тегмасликка қарор қилинган. Бусиз миқёси жиҳатидан мисли кўрилмаган инқироздан улкан талафот кўрган корхоналар ва тадбиркорлик субъектларини сақлаб қолишнинг иложи йўқ, албатта. Германияда чиқадиغان «Spigel» журналида ёзилишича, бундай мураккаб муаммоларга Германия биринчи маротаба дуч келялганлиги ҳам алоҳида қайд этилган²³⁹.

²³⁷ Таназул сояси // XXI аср. 16 сентябрь, 2010. №37. 7-бет.

²³⁸ «Spigel» журнали маълумотларига кўра муаллиф томонидан тузилган.

²³⁹ Қаранг: www.21asr.uz // Европа оиласининг қора кунлари. Июль, 2010.

Венгрияда эса тадбиркор ва фермерлар солиқ юкини кўтара олмай қолдилар. Бу давлатда ижтимоий тенгсизлик кучайиб, қамбағаллар сони сони ошиб кетди. Венгрия Европанинг глобал молиявий инқироздан энг кўп зарар кўрган мамлакатлар қаторидан жой олган давлат бўлиб, 2008 йилда Будапешт ХВФдан 25 млн. АҚШ доллари миқдорида фавқулодда ёрдам сўрашга мажбур бўлганди. Чунки, ЯИМ 6,3 фоиз пасайгани ҳолда ишсизлик 11,4 фоизга ошган эди²⁴⁰.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирознинг рўй бериши туфайли аксарият ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий фаолиятида жиддий муаммолар юзага кела бошлади. Нафақат кичик бизнес субъектлари балки, йирик корхоналар ҳам банкрот ҳолатига тушиб, ишсизликнинг авж олиши рўй берди. Масалан, 2011 йилнинг февраль ойи якуналарига кўра Грецияда ишсизлар 12 фоиздан 15,9 фоизга ошган²⁴¹. 2000 йилдаёқ нафақат АҚШ, балки Буюк Британия, Германия, Франция, Италия, Мексика каби қатор давлатларда иқтисодий ўсиш суръатларининг сезиларли даражадаги пасайиши кузатилди. АҚШ тўлов баланси ва бюджетдаги тақчилликнинг юқорилиги, долларнинг еврога нисбатан девальвацияси, Германияда ишсизлар сонининг ўсиши ҳамда бюджет тақчиллигининг Европа Иттифоқи талаблари даражасидан ошиб кетаётганлиги маълум бўлди.

Хусусан, Европанинг бир қатор мамлакатларида ҳам жаҳон бўйича ҳукм сураётган молиявий инқирознинг салбий оқибатлари ўз таъсирини кўрсатмай қолмаган. Аниқ далилларга асосланадиган бўлсак, 2009 йилнинг октябрь ойи ўрталарига тегишли статистик маълумотларга қараганда, турли техника ва техник жиҳозлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган “NOKIA” компанияси шу йилнинг 3-чорагига келиб, 559 млн. евро зарар кўрганлигини ўз хисоботларида келтирган. Таниқли «Microsoft» компанияси 2009–2010 йиларнинг биринчи чорагига тегишли маълумотлар солиштирилганда 18%га зарар кўрганлигини аниқланди. Бу эса 3,57 млн. долларни ташкил этади. Франциянинг

²⁴⁰ Қаранг: XXI аср. 20 май, 2010. №20. 7-бет.

²⁴¹ Манба: Биржа. №57. 15-бет.

“Сapefour” компанияси Россия бозоридан чиқишга мажбур бўлди. Сабаби айланма капиталнинг тегишли давлатлар валюталарида белги-ланган курсларида тургунликка эришиб бўлмади²⁴².

Хуллас, жаҳонда рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз ту-файли аксарият ривожланган давлатлардаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий фаолиятида тушкунлик ҳолати намоён бўлди. Жуда кўп бизнес субъектлари бозордаги ўз ўрнини йўқотиб, банкрот ҳолатига тушиб қолди. Халқаро экспертлар томонидан ҳозирга қадар ушбу секторни давлат томонидан тартибга солиш механизми яхши ишламаяпти деб, оммавий ахборот восита-лари орқали қайд эта бошладилар. Натижада, 2010 йилдан бошлаб, жаҳоннинг энг ривожланган мамлакатларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўлаб-қувватлашнинг янгича услубларини ишлаб чиқиш заруратга айланди.

Хулоса қилиб айтганда, жаҳон иқтисодиётини кузатиб бораёт-ган халқаро ташкилотлар (Халқаро валюта жамғармаси, Жаҳон меҳнат ташкилоти) ва экспертлар бозор иқтисодиётининг асо-сий «устун»ларидан ҳисобланган кичик бизнес ва хусусий тад-биркорлик фаолиятига эътиборни кучайтириш кераклигини қайд этмоқдалар.

5.2. Ўзбекистон ва МДҲ иштирокидаги давлатларга жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг таъсири

Фикримизча, жаҳон иқтисодиётининг таркибий қисми сифатида Ўзбекистон иқтисодиётини ривожланиб боришини ҳисобга оладиган бўлсак, «...тобора чуқурлашиб бораётган жаҳон молиявий инқирози мамлакатимизга таъсир кўрсатмайди, бизни четлаб ўтади, деган хуло-са чиқармаслик керак. Масалани бундай тушуниш ўта соддалик, ай-тиш мумкинки, кечириб бўлмас хато бўлур эди»²⁴³.

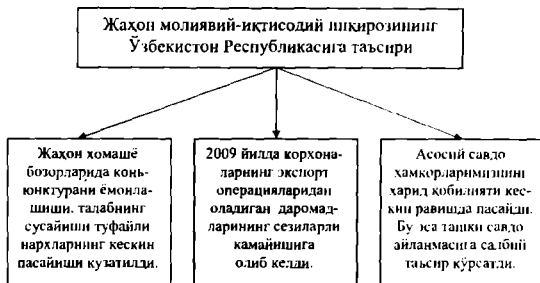
²⁴² Маълумотлар www.fbc.ru сайтидан олинган. •

²⁴³ Ислам Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 11-бет.

Хусусан, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирознинг таъсирини Ўзбекистон иқтисодиётига нисбатан олиб таҳлил этадиган бўлсак, уни қуйидагича ифодалаш мумкин (5.3-чизма):

5.3-чизма

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирознинг Ўзбекистон Республикасига таъсири²⁴⁴

Жаҳон хомашё бозорларида конъюнктурани ёмонлашиши, талабнинг сусайиши туфайли нархларнинг кескин пасайиши. Бундай ҳолат кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг халқаро миқёсидаги иқтисодий алоқаларида кескинлашган ва жиддий қийинчиликларни келтириб чиқаради.

2009 йилда корхоналарнинг экспорт операцияларидан оладиган даромадларининг сезиларли камайишига олиб келиши мумкин. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг оладиган фойдаси камайиб, уларнинг ликвидлик даражасига салбий таъсир кўрсатиши табиий ҳол.

Асосий савдо ҳамкорларимизнинг харид қобилияти кескин равишда пасайиши ҳам ташқи савдо айланмасига салбий таъсир кўрсатади. Бундай жараёнлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ўзаро иқтисодий муносабатларида ва олди-сотди операцияларининг бажарилишида номувофиқлик ҳолатларини келтириб чиқаради.

²⁴⁴ Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Кўриниб турибдики, 2009 йилдан бошлаб энг долзарб муаммо – «...бу 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий инқирози, унинг таъсири ва салбий оқибатлари, юзага келаётган вазиятдан чиқиш йўлларини излашдан иборат»²⁴⁵ бўлди. Бу муаммони ҳал этиш учун Ўзбекистон аввалгидек, ўзини оқлаган «ўзбек модели» га асосланган йўлидан борди.

Фикримизча, 2010 йилда ҳам давом этган инқироз кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш, соҳа учун янада кенгроқ имкониятлар яратиб беришни ҳаётий заруриятга айлантирилди. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида Россия тадбиркорларининг давлат томонидан тартибга солиш масалаларига оид фикрлари ўрганилганда, респондентларнинг аксарияти, яъни 41%и «Россияда бизнес тугайди» деб фикр билдирганлар. Чунки, айти шу даврда (2009 йилда) мамлакатдаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг банкротлик ҳолатлари кўпайиб бериб кетган. Респондентларнинг бундай жавоб бериши молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш имкониятларининг (уларнинг нуқтаи назарида) тобора торайиб боргани билан изоҳлаш мумкин.

Респондентларнинг 33%и давлат томонидан тартибга солиш масалаларидаги бундай муаммолар фақат бизда эмас, балки бошқа давлатларда ҳам мавжуд эканлигини қайд этишиб, инқирозли даврда ўзларига ўзлари далада бергандек «...биз барчамиз тенг бўламыз» деб, ҳис этишган. Бундай респондентлар нуқтаи назарида инқирозли даврда шундай бўлиши табиий ҳолдек таҳлил этилди.

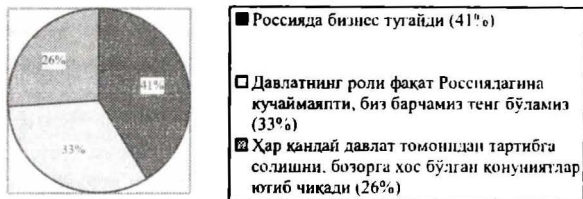
Фақатгина 26% респондентлар инқирозли жараёнларда бозорга хос бўлган қонуниятларни ишлаши туфайли, иқтисодий мувозанатга эришишларига умид боғлайдилар. Улар бозор қонуниятлари ҳар қандай давлат томонидан тартибга солишни ютиб чиқади деб ҳисоблайдилар. Айнан шу тарзда жавоб берган респондентлар, янги-ча иқтисодий фикрлашга хос саъй-ҳаракатларни амалга ошириш зарурлигини қайд этишган. Уларнинг фикрича, бир томондан ҳукумат

²⁴⁵ Ислоом Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 4-бет.

ўзининг янгича иқтисодий чора-тадбирларини қўллаши, иккинчи томондан, бозор қонуниятларининг фаоллашувига шароит яратилиши, тадбиркорлар ҳаракатини тезлашувига олиб келади. Аниқроғи, бозор қонуниятларини раво ишлаб кетишига янгича замин яратиш кераклигини ҳис қилдилар (5.4-чизма).

5.4-чизма

Россия тадбиркорларининг «Баҳоларни давлат томонидан тўғридан тўғри тартибга солиш ва алоқа муносабатларини ўрнатиш нимага олиб келади?» деган саволга берган жавоблари салмоғи²⁴⁶

Ижтимоий сўровноманинг давомида «Ҳуқуқий база ва амалиётда қўлланилаётган ҳуқуқий асослар сизнинг бизнесингизга давлат томонидан тажовуз қилишни тўлиқ ҳимоялайдими?» деган саволга, россиялик бизнесмен-тадбиркорлар ўзларининг муносабатларини аниқ билдиришган. Бундай саволга жавоблар салмоғи 5.5-чизмадаги диаграммада келтирилган.

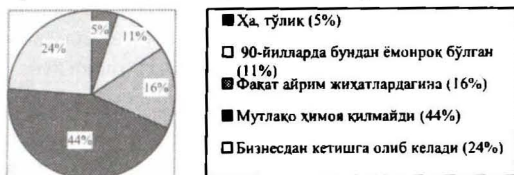
5.5-чизмадаги диаграммадан кўришиб турибдики, респондентларнинг 44%и берилган саволга «Мутлақо ҳимоя қилмайди» деб, жавоб беришган бўлса, уларнинг 16%и «фақат айрим жиҳатлардагина» деб, жавоб беришган. Респондентларнинг 24%и эса, «Бизнесдан кетишга олиб келади» деган фикрда бўлишган. Уларнинг 11%и ҳозирги даврдagi давлат томонидан тартибга солишдаги муносабатларни ижобийроқ баҳолаб, «90-йилларда бундан ёмонроқ бўлган» деб қайд этишган. Ушбу диаграммада респондентларнинг 32%и ҳозирги кунда Росси-

²⁴⁶ Манба: www.festivale.1septemper.ru. Сўровнома 2009 йилнинг 16–28 сентябрь кунларида ўтказилган.

яда мавжуд ва амал қилаётган ҳуқуқий жараёнларга нисбатан ижобий жавоб беришган деб ҳисобласа бўлади. Бироқ, бу жуда ачинарли ҳолатнинг олдини олиш мақсадида Россия ҳукумати томонидан тобора кенг қамровли чора-тадбирлар кўриб борилаётганлигини ҳам инкор этиб бўлмайди.

5.5-чизма

Россия тадбиркорларининг «Ҳуқуқий база ва амалиётда қўлланилаётган ҳуқуқий асослар сизнинг бизнесингизга давлат томонидан тажовуз қилишни тўлиқ ҳимоялайдими?» деган саволга берган жавоблари салмоғи⁴⁷

Атиги 5% респондентлар кичик бизнес субъектлари учун қўлланилаётган меъёрий ҳужжатлар асосида давлат томонидан ҳимояланишларини «Ҳа, тўлиқ» деган жавоблари билан тасдиқлайдилар. Ўтказилган сўровномадан маълум бўляптики, Россияда кичик бизнес субъектларини давлат томонидан тартибга солиш масалаларида жиддий муаммолар тўпланиб қолган. Бу муаммоларнинг келиб чиқиши жаҳонда рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз билан чамбарчас боғлиқ.

Россияда меҳнат бозоридаги барқарорликни таъминлаш мақсадида, 2008 йилда ҳукумат томонидан 43,7 млрд. рубль сарфланган бўлса, 2009 йилда 34 млрд. рублга тушиб қолди. Бунинг сабаби давлат бюджетига молиявий ресурсларнинг чекланганлиги билан изоҳданмоқда. Аммо, 2010 йилга келиб, Инқирозга қарши чоралар дастурида белгиланган вазифаларни амалга ошириш кучайди. Натижада, мамлакатда ишсизликни камайтириш мақсадида 36,4 млрд. рубль сарфлаш ҳукумат

⁴⁷ Манба: www.festivale.1septemper.ru. Сўровнома 2009 йилнинг 7–16 октябр кунларида ўтказилган.

органлари томонидан тасдиқланди²⁴⁸. Аммо, бу миқдор 2008 йилдаги ҳолатдан 7,3 млрд. рублга кам эканлигини кўрсатади. Чунки, 2010 йилда давлат бюджети 727646 млрд. рубль ҳажмидаги дефицитга эга бўлди.

2009 йилда Халқаро валюта фонди (ХВФ) томонидан берилган истиқбол бўйича яқин икки йил давомида МДХ мамлакатларида оғир иқтисодий жараёнлар рўй бериши белгиланган эди. Шунингдек, ХВФ томонидан берилган баҳоларга қараганда, Ўзбекистон бошқа МДХ давлатлари ичида иқтисодиётининг ривожланиши бўйича ижобий ва юқори ўсиш суръатларига эга бўлиши ҳам алоҳида қайд этилди (5.3-жадвал). Бунинг асосий сабабларидан бири ҳукумат томонидан олиб борилаётган сиёсатда ислохотларни «ўзбек модели» асосида амалга оширилаётганидир. Бундан ташқари ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти тизимини давлат томонидан тартибга солиб боришнинг ўзига хос йўли танлаб олинган эди.

5.3-жадвал

Глобал инқироз шароитида айрим МДХ мамлакатларининг ривожланиш истиқболи (ЯИМ %да, ХВФ томонидан берилган баҳо)²⁴⁹

Мамлакатлар	2007 йил (ҳисобот)	2008 йил (ҳисобот)	2009 йил (истиқбол)	2010 йил (истиқбол)
Россия	8,1	5,6	-6,0	0,5
Украина	7,9	2,1	-8,0	1,0
Белоруссия	8,6	10,0	-4,3	1,6
Ўзбекистон	9,5	9,0	7,0	7,0
Қозоғистон	8,9	3,2	-2,0	1,5
Қирғизистон	8,5	7,6	-0,9	2,9

Дарҳақиқат, Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар иқтисодиётни модернизация қилиш, диверсификация жараёнларини тезлаштириш асосида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жиддий ривожлантиришдан иборат бўлди. Қолаверса, 2007 йил бошиданоқ республика иқтисодиётининг 13 хил тармоғида (асосан,

²⁴⁸ Денисов Д. Скрытые кадры // Ж. «Бизнес-журнале Онлайн». 31 март, 2010.

²⁴⁹ Манба: ХВФнинг ҳисоботи (маълумоти). World Economic Outlook «Crisis and Recovery» (апрель, 2009 й.).

саноатнинг барча турларида ва транспортда) корхоналарни модернизация қилишга жиддий эътибор қаратилади. Бу каби жараёнлар Ўзбекистон иқтисодийетини инқирозга қарши салоҳиятини, оширди ва глобал нобарқарорликка бардош бера оладиган «иқтисодий иммунитет» яратди.

5.4-жадвал

Киргизистонда олиб борилаган ижтимоий тадқиқотлар натижасида «Ислохотлардаги ўзгаришларни халқ билиши керакми?» деган саволга берилаган жавоблар салмоғи²⁵⁰

Саволга берилаган жавоблар тури	Салмоғи
Албатта, ислохотлар ким учун қилинмоқда, инсон учун инсон эса халқнинг таркибий қисми	24,2%
Маъмурий ходимлар ва раҳбарлар назоратини олиб бориш учун халқ ислохотларнинг натижаларини билиб бориши керак	25,4%
Халқ билан ҳисоблашмасе, бўлмасе ислохотни кимга кераги бор?	23,8%
Ислохотларда ўзимиз иштирок этмоқдамиз, шунинг учун ҳамма нарсадан хабардор бўлишимиз шарт	26,6%

Бироқ, МХДларининг аксариятида иқтисодий аҳвол инқирозга хос бўлган тўрғунлик ҳолатида сақланиб қолмоқда. Масалан, 2010 йилнинг 3-чораги охирига келиб, Беларусияда нархларнинг кескин ўсиши кузатилади²⁵¹. Халқаро экспертларнинг қайд этишича, бу мамлакатда ноозик-овқат маҳсулотларини сотиб олиш камайганлиги туфайли бозордаги талаб ва таклиф муносабатларида номувофиқлик юзага келган. Бошқача айтганда, бозорга товар кириб келиши бор, лекин савдо йўқ. Бу эса ўз навбатида Беларусия бозорларидаги мувозанатнинг издан чиқишига олиб келди. Бундай вазиятда тадбиркорларнинг иқтисодий фаолиятида жиддий муаммолар юзага келдики, уларни баргараф этиш бўйича ҳукумат томонидан аниқ бир хулосага келинганича йўқ. Бунга ўхшаш ҳолатлар Украина ва Россиянинг айрим ҳудудларида

²⁵⁰ Манба: К+ телеканалининг «Новости» дастури. Маълумот 2010 йил, ноябрь ҳолатига тўғри.

²⁵¹ www.vesti.ru // Общий рынок. Международный телеканал «Мир».

ҳам кузатилди. Озарбайжонда эса 2010 йилнинг кузида аксарият бозорлар берк бўлди²⁵².

Қирғизистон ва Тожикистонда эса нафақат иқтисодий балки ижтимоий жиҳатдан юзага келган муаммолар кескинлашиб кетмоқда. Масалан, Қирғизистонда олиб борилган ижтимоий тадқиқотлар натижасида «Ислоҳотларни олиб боришда халқ билан ҳисоблашиш керакми?» деган савол берилиб, унга қайтарилган жавоблар 5.4-жадвалда келтирилган. Жадвалдаги жавоблар шакли турли кўринишда бўлса-да, мазмунан бир хил маънога эга. Айниқса, «Ислоҳотларда ўзимиз иштирок этмоқдамиз, шунинг учун ҳамма нарсадан хабардор бўлишимиз шарт» дейилган жавоблар салмоғи 26,6 фоизни ташкил этиб, бунда демократик тарздаги ёндашув яққол сезилиб турибди.

5.4-жадвалдан кўриниб турибдики, қирғиз халқи ислоҳотларнинг боришини нафақат билиши балки унда иштирок этиб, бошқарувнинг ҳар бир поғонасидаги ислоҳотларда қандай ўзгаришлар бўлаётганлигини ва бу ислоҳотлар айнан инсонлар учун йўналтирилган бўлиши кераклигини қайд этмоқда.

Ўзбекистонда эса «...ислоҳот – ислоҳот учун эмас, аввало, инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилиш керак...»²⁵³ деган мақсад устуворлигида ҳукумат ва халқнинг яқдиллиги, мустақилликнинг илк йилларидан намоён бўлган. Турмуш даражасининг ўсишида аҳоли таркибида тадбиркорлар салмоғини оширишга бўлган эътибор эса ҳамон ислоҳотларимизнинг асосий мазмунини касб этмоқда.

Демак, Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга бўлган эътибор, давлатимиз сиёсатида биринчи даражали вазифалардан ҳисоблангани учун бу борада чексиз салоҳиятли ишларни амалга ошириш узлуксиз давом этмоқда.

---

²⁵² Мулоҳазаларимиз 10.10.2010 йил ҳолатига тўғри.

²⁵³ Ислам Қаримов. Юксак маънавият – энгилмас куч. Тошкент: Маънавият, 2008. 106-бет.

5.3. Жаҳонда рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз даврида Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг давлат томонидан тартибга солиниши

Ўзбекистон иқтисодиётида барқарорлик ҳукм сурса-да, жаҳонда рўй берган инқирозли жараёнларга бепарқ бўлинмади. Хусусан, Россия Федерациясининг Екатеринбург шаҳрида ўтказилган Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШХТ)га аъзо бўлган давлатлар раҳбарлари кенгашининг мажлисида ҳам шу куннинг долзарб масалалари муҳокамасида фаол қатнашганлигига жаҳон ҳамжамияти гувоҳ бўлди. ШХТ доирасида мамлакатнинг самарали ҳамкорлик қилиши тадбиркорлик ҳаракати учун қулай шарт-шароитлар яратади, мамлакатимиз ишлаб чиқарувчиларининг экспорт салоҳиятини кучайтиради, янги транспорт йўлаклари ва информацион коммуникациялар яратилишига имкон беради. Энг муҳими, Ўзбекистон ўз иқтисодиётини «милий модел» асосидаги тамойилларга ёндашган ҳолда тартибга солиб борди. «Шу ўринда Ўзбекистонда молиявий-иқтисодий, бюджет, банк-кредит тизими, шунингдек, иқтисодиётнинг реал сектори корхоналари ва тармоқларининг барқарор ҳамда узлуксиз ишлашини таъминлаш учун етарли даражада мустақкам захиралар яратилганини ва зарур ресурслар базаси мавжуд эканини таъкидлаш жоиз»²⁵⁴.

Жумладан, 5.6-чизмага эътибор берилса, фаолият кўрсатган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари сонигаги ўсиш тенденцияси 1999–2002 йилларда бир маромда ўсиб борганлиги кўринади. 2002–2004 йиллар оралигида эса, республика бўйича фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари сонигаги ўзгариш сезиларсиз бўлди. Аммо 2004 йилдан 2006 йилга қадар айнан фаолият кўрсатган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари сонигаги ўзгариш бирдан кўтарилаганлиги кўриш мумкин.

Агар 1999–2004 йиллар оралигида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг фаолият кўрсатганлари ҳар йилига

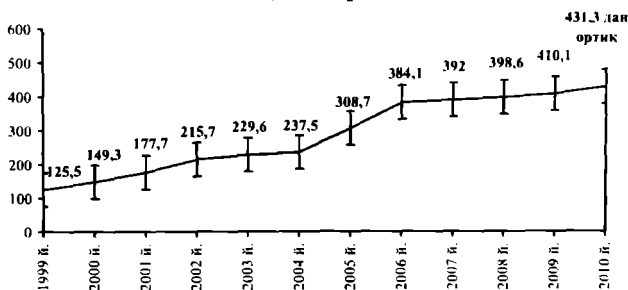
²⁵⁴ Ислоҳ Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 8-бет.

ўртача 22,4 мингтага ортиб борган бўлса, 2005–2006 йилнинг ўзида фаолият кўрсатган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари 75,4 мингтага ошган. Бу бир йиллик кўрсаткич аввалги олти йиллик ўртача олинган кўрсаткичдан 53,0 минг бирликка кўпдир. Демак, юқорида қайд этганимиздек, 2005 йилга келиб, ҳуқуқий асосларнинг такомиллашуви ва имкониятларнинг кенгайтирилиши, фаолият юритаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини миқдор жиҳатдан ортишида муҳим роль ўйнаган.

5.6-чизда келтирилган 2006–2009 йиллар оралигида эса фаолият кўрсатган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг йиллар бўйича сонидagi ўсиш тенденцияси сақланган бўлса-да, аввалги йиллардаги каби сезиларли даражада эмас.

5.6-чизма

Фаолият юритаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари сони (миляг бирлик)²⁵⁵

Фикримизга, аниқлик киритадиган бўлсак, 2006–2009 йиллар оралигида бундай субъектларнинг фаолият кўрсатганлари ҳар йилга

²⁵⁵ Манба: Основные показатели уровня развития малого и среднего предпринимательства в Республике Узбекистан // Статистические сборники за 1999–2003 гг.; Узбекистон иқтисодиёти: таҳлилий шарҳ 2004 йил. / СИСМ. 2005. №8. 36-бет. Узбекистон Республикаси статистика кўмитаси малумотлари. Барча маълумотлар Вазирлар Маҳкамасининг 11.10.2003 йилдаги 439-сонли қарорига асосан берилган. Бунда 2010 йилга тегишли маълумотлар дастлабки маълумотлардир.

ўртача 8,6 мингтага ошган. Бу кўрсаткич 1999–2005 йиллар оралигидаги ўсиш тенденциясига (ўртача 26,1 минг бирлик) нисбатан олганда 17,5 минг бирликка камайган бўлса, 2004–2006 йиллар оралигидаги худди шундай кўрсаткичга (73,3 минг бирлик) нисбатан олганда 64,7 минг бирликка камайганлигини кўрсатади.

2007 йил мобайнида иқтисодий ночор корхоналарни молиявий соғломлаштириш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш натижасида 268 та корхонанинг техник модернизация қилиш ва ишлаб чиқаришини қайта тиклаш дастури амалга оширила бошлади. Улардан 143 тасида ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга эришилди, 198 та корхонада уларни янги мулкдорларга сотиш ёки тўловга лаёқатлилиги қайта тиклангани сабабли банкротлик ишлари тугатилди.

Шундай қилиб, 2008 йилда фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг салмоги 2007 йилдаги кўрсаткичларга нисбатан олганда 1,7% га, шу жумладан саноатда – 1,3% га, қурилишда – 3,4% га, транспортда – 22,2% га ва бошқа ишлаб чиқариш соҳаларида – 9% га ошди. Фаолият кўрсатмаётган тадбиркорлик субъектлари улуши 8,6% ни ташкил этди²⁵⁶. Ўз ўрнида айтиш керакки, бу ҳолат айрим ривожланган мамлакатлар кўрсаткичидан (Хитой, Корея, Малайзия) анча паст.

2008 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотлари ҳажми 22 фоизга кўпайганлигини ҳисобга олсак, бу саноат тармоғидаги ўртача ўсиш кўрсаткичидан анча катта эканлигини англаш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушининг 2009 йилдаги 50,1 фоиздан 2010 йилдаги 52,5 фоизга кўтарилишига олиб келди.

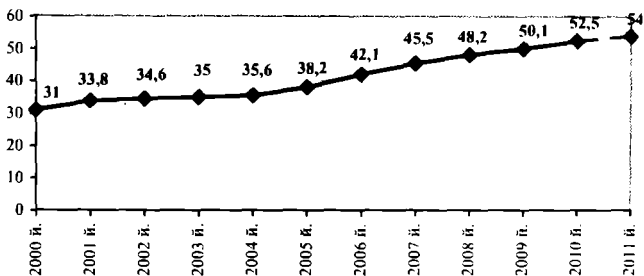
5.7-чизмада Ўзбекистон бўйича кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши фоизларда берилган бўлиб, ўсиш тенденцияси кўриниб турибди. Эътибор берсак, 2000 йилнинг кўрсаткичи 2001 йилнинг кўрсаткичидан 2,8 пунктга қамроқлиги кўриниб туриб-

²⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоблари.

ди. 2001–2004 йилларга қадар эса статистик кўрсаткичлар 1,8 пунктга ўзгарган бўлиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ЯИМдаги улуши сезиларсиз даражада ошган. Аммо, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози рўй берган даврларда бундай ҳолатга эга бўлиш ҳаттоки, ривожланган мамлакатларда ҳам кузатилмади.

5.7-чизма

Ўзбекистонда бўйича кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши, фонда²⁵⁷

Бироқ, 2004–2010 йилларда Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши сезиларли тарзда ошиб борди. Худди шу даврларни ҳисобга оладиган бўлсак, тегишли кўрсаткичлар ўртасидаги фарқ 12,6 пунктни ташкил этди. Бу эса кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан ЯИМдаги улуши ҳар йили ўртача 3,15 пунктга кўпайиб борганлигини билдиради.

Шундай бўлишига қарамай, «...мамлакатимиз иқтисодий ҳаётда кичик бизнес, биринчи навбатда, хусусий тадбиркорликнинг роли ва улушини янада кенгайтиришни таъминлай оладиган қонунарни қабул қилиш...»²⁵⁸ ҳамон долзарблигича қолмоқда.

²⁵⁷ Чизма муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Статистика кўмитаси маълумотлари асосида тузилган. Бу ерда 2011 йилга тегишли кўрсаткич истиқбол ҳолатида берилган.

²⁵⁸ Ислом Каримов. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Тошкент: Ўзбекистон, 2010. 51 бет.

Хулоса қилиб айтганда, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида республикада ҳукумат раҳбарияти томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга жиддий эътибор берилди. Хусусий секторни давлат томонидан тартибга солиш чора-тадбирлари муҳим аҳамият касб этди. Натижада, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторининг миллий иқтисодиётни ривожлантиришдаги таъсири бир оз турғунликдан кўра, ўсиш тенденцияларига яқинроқ ҳолатларда сақланди. Аниқроғи пасайиш томонга силжимади. Энг асосий ютуқларимиз шундан иборат бўлдики, инқирозли даврларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолияти туфайли эришилган иқтисодий кўрсаткичлар камайиш тенденциясига ўтмади, суст бўлса-да, ўсиш томонга ҳаракат қилинди.

Бироқ, 5.6 ва 5.7-чизмалардаги акс эттирилган ҳолатлардан яна шуни англаш мумкинки, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози рўй берган даврда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторида эришилган статистик рақамларда сезиларли даражадаги сусайиш мавжуд. Лекин, бу сусайиш ўсиш тенденциясидаги сусайиш бўлиб, бунда иқтисодий ўсиш йилдан йилга секинлашган. Бу вазиятни, ўз навбатида, жаҳонда рўй берган инқирознинг қисман ўзига хос таъсири деб ҳисоблаш мумкин. Статистик кўрсаткичларнинг йилдан йилга ўзгарган улушида ҳам пасайиш рўй бермаган.

Шу нуқтан назардан олганда, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишига салбий таъсир кўрсатиб, ушбу секторнинг кўрсаткичларидаги ўсиб борувчи тенденцияни секинлашувига олиб келди. Лекин, ҳукумат раҳбарияти томонидан инқирозга қарши чораларни ўз вақтида кўриб бориши натижасида, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини барқарор ривожлантириш орқали салоҳиятли ишлар амалга оширилди. Бу эса пировардида жамиятимиз турмуш даражасини юксалишига ва аҳолининг фаровонлигини таъминлашга катта таъсир кўрсатди.

5.4. Ўзбекистонда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози салбий оқибатларининг олдини олиш ва таъсирини юмшатишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти

Ўзбекистонда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини олдини олиш ва таъсирини юмшатиш борасида чоратадбирлар қўриб борилар экан, бунда давлатимиз сиёсатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, хизмат кўрсатиш ва сервис ҳамда касаначилик соҳаларининг барқарор ривожланишига шарт-шароитлар яратиш лозимлиги жиддий қайд этилди. Чунки «... кичик бизнеснинг ихчам ва ҳаракатчанлиги, бозор конъюнктураси ўзгаришлари ва истеъмолчилар эҳтиёжларига нисбатан тез мослаша олиши уни жаҳон иқтисодий инқирози даврида янги иш ўринларини яратиш ва аҳоли даромадини ошириш борасида энг қулай ва мақбул воситага айлантиради»²⁵⁹.

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва уни давлат томонидан тартибга солиш масалалари тобора ўзининг долзарблигини сақлаб қолмоқда. Бугунги кунда хусусий бизнес сектори фаолиятини яхшилаш натижасида қуйидагиларга эришиш имкониятлари яратилади:

– янги иш ўринларини яратиш орқали аҳоли бандлик даражасини оширишга эришилади, бунда аҳолини меҳнат билан банд этиш имкониятлари кенгайди;

– йирик корхоналар учун ишлаб чиқариш самарасиз бўлган маҳсулотларни кичик ва микро даражадаги корхоналарда ишлаб чиқарилади, бунда ишлаб чиқариш соҳасида кичик бизнес субъектларининг ҳиссаси ортади ва ишлаб чиқаришда янги имкониятлар юзага келади;

– маҳсулот ва хизматларни кўпайтириш орқали аҳоли фаровонлиги оширилади, бунда халқ эҳтиёжини қондириш ва турмуш даражасини яхшилаш имкониятлари туғилади.

²⁵⁹ Ислоҳ Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 46-бет.

Ўзбекистонда аҳолини иш билан таъминлаш муаммоларини ҳал қилишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш билан бирга, хизмат кўрсатиш соҳаси ва касаначиликнинг турли шакллари кенг жорий этиш мақсадга мувофиқ бўлди. Жумладан, қишлоқ жойларида чорвачиликни ривожлантиришни рағбатлантиришга алоҳида аҳамият берилди.

2008 йилда республикада 661 мингга яқин, жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик орқали – 374 мингга, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасида – қарийб 220 мингга, касаначилик ҳисобидан эса – 97 минг 800 та янги иш ўринлари яратилди. Иқтисодиётда иш ўринлари сонини кўпайтиришда хизмат кўрсатиш ҳамда сервис соҳасини ривожлантириш ва кенгайтириш муҳим ўрин тутди. 2008 йили алоқа, ахборотлаштириш, молия, банк, транспорт хизматини кўрсатиш, маиший техника ва автомобилларни таъмирлаш соҳалари анча юқори суръатлар билан ривожланди (5.5-жадвал).

Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш дастурини амалга ошириш ҳам кичик бизнесни ривожлантиришда муҳим омил бўлди. 2007 йилда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш дастурини босқичма-босқич амалга ошириш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш натижасида хизмат кўрсатиш ҳажми 2006 йилга нисбатан 26,6 фоизга, жумладан, аҳолига пуллик хизмат кўрсатиш 20,6 фоизга ошди.

Таҳлил этилаётган даврда савдо ва маиший хизмат кўрсатиш соҳасида 9443 та савдо дўкони, умумий овқатланиш корхоналари, устаконалар ва бошқа объектлар ташкил этилди.

Алоқа, ахборотлаштириш, автомобиллар ва бошқа техникани таъмирлаш, меҳмонхона ва молия хизматлари ҳажми юқори суръатда ўсди. Ижтимоий аҳамиятга эга тиббиёт хизматлари турлари, таълим, маданият, жисмоний тарбия ва спорт соҳаларида, шунингдек, деҳқон ва фермер хўжаликларига хизмат кўрсатиш ҳажми 42,5 фоизга ортди. Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш ялпи ички маҳсулотда ушбу соҳанинг улушини 42,5 фоизга етказиш имконини берди.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларининг ўсиш суръатлари¹⁶⁰
(олдинги йилга нисбатан фоизда)

Хизмат турлари	2007 йил	2008 йил	2009 йил	2010 йил
Бозор хизматлари	126,6	121,0	116,7	113,2
Шундан савдо ва умумий овқатланиш хизматлари	132,5	126,8	121,8	115,7
Транспорт хизматлари	121,1	112,7	110,4	107,1
Алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари	151,5	140,1	121,6	129,0
Молия ва банк хизматлари	123,8	132,2	124,7	122,6
Туристтик-саёҳат хизматлари	122,3	126,3	130,4	112,7
Меҳмонхона хизматлари	133,5	122,5	112,3	109,0
Маиший ва коммунал хизматлари	109,3	108,4	101,1	<u>121,8</u> 99,1
Автомобилларни таъмирлаш ва бошқа техник хизматлар	138,7	139,2	130,2	124,4
Бошқа хизматлар	142,5	130,6	128,6	120,5

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларининг ўсишидаги ўзгаришлар, айниқса, туристик-саёҳат хизматларида сезиларли бўлмоқда. Туризмни ривожланиши ва бу соҳада кўрсатилган хизматлар 2007–2008 йилларда 4 пунктга ошган бўлса, 2008–2009 йиллар оралигида 4,1 пунктга ошган. 5.5-жадвалда келтирилган қолган хизмат турларида ўсиш тенденцияси сақланиб қолган. Аммо, йилдан-йилга ўзгарган улуш ҳажмида камайиш тенденцияси мавжуд. Бу ҳолат салбий ҳисобланмайди. Чунки, ўсиш суръати сақланган. Аммо, шу кўрсаткичларнинг ўзгаришига у ёки бу даражада жаҳонда рўй берган молиявий-иқтисодий инқирознинг таъсирини кўриш мумкин.

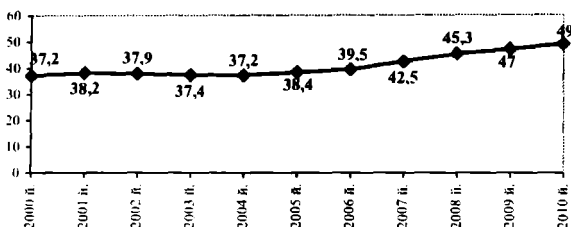
«Сўнгги тўрт йил мобайнида йилига ўртача 50 фоиз ўсишни таъминлаётган ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида

¹⁶⁰ Жадвал муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Статистика кўмитаси маълумотлари асосида ҳисоблаб тузилган. Бунда 2010 йилга тегишли маълумотларда маиший ҳамда коммунал хизматлар кўрсаткичлари ажратиб кўрсатилган.

хизмат кўрсатиш жадал ривожланаётганини алоҳида таъкидлаш лозим. Натижада хизмат кўрсатиш соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2007 йилдаги 42,5 фоиздан 2008 йилда 45,3 фоизга ўсди»²⁶¹. Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш бўйича кенг чора-тадбирлар натижасида унинг мамлакат бўйича ишлаб чиқарилган маҳсулотдаги улуши 2002 йилдаги ҳолатдан 2010 йилда 11,8 пунктга ортди (5.8-чизма).

5.8-чизма

Хизмат кўрсатиш соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши (фоизда)²⁶²

Агар 2001–2004 йилларда хизмат кўрсатиш соҳасининг ЯИМдаги улуши камайиш тенденциясини олган бўлса, 2004–2008 йилларда фақат ўсиш суръатлари намоён бўлганлигини 5.8-чизмадан кўриш мумкин. Шундай қилиб 2000–2008 йиллар оралигида хизмат кўрсатиш соҳасининг ЯИМдаги улуши ўртача 1,01 пунктдан ўсиб борганлиги маълум бўлмоқда. Аммо, сўнгги тўрт йиллик кўрсаткичлар таҳлил қилинганда, хизмат кўрсатиш соҳасининг ЯИМ улушидаги йиллик ўртача ўсиш 2,02 пунктга тўғри келганлиги 5.8-чизмадан кўриниб турибди.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиши қуйидагиларни келтириб чиқарди:

²⁶¹ Ислоҳ Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 25-бет.

²⁶² Чизма Ўзбекистон Республикаси статистика қўмитасидан олинган маълумотлар асосида тузилган. Бу ерда 2009 ва 2010 йиллар кўрсаткичлари истиқбол ҳолатида берилган.

– аҳолининг турмуш даражаси юксалишига ижобий таъсир кўрсатди;

– янги иш ўринларини яратиш орқали аҳоли бандлигини ошириш имконини берди;

– мамлакатда яратилаётган миллий маҳсулот ҳажмининг ошишига олиб келди;

– хизматларни экспорт қилиш орқали мамлакат олгин-валюта захирасини кўпайтирди.

Иқтисодийни либераллаштириш, ишлаб чиқаришни модернизиациялаш, инновацион технологияларни эса кенг жорий этиш ишлари жадаллик билан кечаётган айти дамда, хизматлар ҳажмининг ЯИМ даги улуши башорат кўрсаткичларига кўра, 2010 йилда мазкур соҳанинг ўсиши 2004 йилга нисбатан 31 фоизга ошиши белгиланди. Айти шу соҳа аҳолини иш билан банд этишда устуворликни сақлаб қолимоқда.

Натижада, 2010 йилда Вазирлар Маҳкамаси Таълим, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий муҳофаза, ахборот тизимлари ва телекоммуникациялар масалалари комплекси бўйича 2 тран. 260,8 млрд. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилиб, хизматлар кўрсатилди.

2009 йилга келиб республикада иш билан банд бўлган жами аҳолининг 78,4 фоиздан кўпроғи нодавлат секторига тўғри келиб уларнинг аксарияти айнан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида меҳнат қилган.

Республика миқёсида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга оид дастурларни амалга оширилиши натижасида 2008 йилда 37 мингдан ортиқ янги иш ўринлари яратилди. Яратилган янги иш ўринларининг аксарияти қишлоқ хўжалиги, савдо ва умумий овқатланиш, маориф, маданият, санъат, илм-фан йўналишидаги хизмат кўрсатишда ва саноат соҳасига тўғри келди. 2009 йилнинг бошига келиб, савдо ва умумий овқатланиш, молия, кредитлаш ва сугурталаш тизимида иш билан банд бўлганлар сони сезиларли ортди.

Асосий макроиқтисодий кўрсаткичларнинг 2010-2011 йилларни биринчи чорагига кўра ҳолати²⁶³

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2010 йил		2011 йил	
		Қий-мати	Ўзгариши (фоизларда)	Қий-мати	Ўзгариши (фоизларда)
Ялпи ички маҳсулот	трлн. сўм	10,00	+ 7,6	13,12	+7,6
Саноат маҳсулотлари	трлн. сўм	7,41	+ 7,0	8,94	+6,2
Истеъмол товарлари	трлн. сўм	2,19	+ 8,9	2,91	+10,3
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари	трлн. сўм	1,13	+ 6,1	1,40	+5,8
Асосий капиталга бўлган инвестиция	трлн. сўм	2,91	+ 1,2	3,27	+4,0
Қурилиш ишлари	трлн. сўм	1,72	+ 20,1	1,50	+0,9
Юкларни ташиш айланмаси	мрд. тон/км	15,6	- 14,8	255,5	+9,1
Пассажирларни ташиш айланмаси	мрд. пасс/км	15,1	+ 8,7	12,9	+4,3
Чакана товар айланмаси	трлн. сўм	4,41	+ 8,3	5,24	+13,1
Аҳолига пуллик хизматлар кўрсатиш	трлн. сўм	1,54	+ 13,4	1,99	+13,8
Ташқи савдо айланмаси	мрд. USD	4,32	- 4,4	5,71	+32,3
Экспорт	мрд. USD	2,70	+ 22,1	3,47	+28,5
Импорт	мрд. USD	1,62	- 29,8	2,24	+38,7

Жаҳон молиявий инқирозининг оқибатларини олдини олиш ва юмшатишга асос бўлган омиллар:

- Ўзбекистонда қабул қилинган ўзига хос ислоҳот ва модернизация модели, “шок терапияси” деб аталган усулларни бизга четдан туриб жорий этишга қаратилган уринишлардан, бозор иқтисодиёти ўзини ўзи тартибга солади, деган ўта жўн ва алдамчи тасаввурлардан воз кечдик;
- маъмурий буйруқбозлик тизимидан бошқарувнинг бозор тизи-

²⁶³ Жадвал муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси статистика кўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

мига ўтиш жараёнида тадрижий ёндашувни, ислохотларни изчил ва босқичма-босқич амалга ошириш йўлини танладик;

– давлат бош ислохотчи сифатида масъулиятни ўз зиммасига олиши зарурлигини биз ўзимизга аниқ белгилаб олдик;

– Ўзбекистонда молиявий-иқтисодий, бюджет, банк-кредит тизими, шунингдек, иқтисодиётнинг реал сектори корхоналари ва тармоқларининг барқарор ҳамда узлуксиз ишлашини таъминлаш учун етарли даражада мустаҳкам захиралар яратилган ва зарур ресурслар базаси мавжуд.

Энг муҳими, Ўзбекистон бўйича 2010 йилнинг биринчи чораги-га тегишли макроиқтисодий кўрсаткичлар, 2009 йилнинг худди шу даврига нисбатан олганда 5.6-жадвалда келтирилганидек, ижобий ўзгаришлардан иборат бўлди.

Хулоса қиладиган бўлсак, Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш борасида катта аҳамиятга сазовор бўлган кенг қамровли ишлар амалга оширилмоқда. Бунини эса миллий иқтисодиётнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожланишидаги кўрсаткичлардан яққол билиш мумкин.

5.5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни юксалтириш орқали қишлоқ тараққиёти ва фаровонлигини ошириш

Маълумки, Республика Президенти Ислам Каримов томонидан мамлакатимизда «айни пайтда қишлоқ аҳолисига кўрсатилаётган хизматлар ҳажми йилдан-йилга ўсиб бораётганига қарамай, ҳали-бери паст даражада – бор-йўғи 26,8 фоиз бўлиб қолаётганига алоҳида эътибор қаратиш лозим»²⁶⁴ лигини²⁶⁴, аҳолига хизмат кўрсатиш сифати ҳам талаб даражасида эмаслиги таъкидланган. Шу боис, қишлоқ жойларига қар қандай инфратузилма фаолиятини яхшилашга жиддий эътибор қаратиш кераклиги ҳамон долзарблигича қолмоқда.

²⁶⁴ Ислам Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 25-бет.

Жумладан, 2009 йил Республика Президенти томонидан «Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили» деб эълон қилиниши фикримизнинг далилидир. Шу боис, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 26 январдаги ПҚ-1046-сонли Қарорига кўра, 2009 йил «Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги» йили муносабати билан қишлоқларни ижтимоий ва иқтисодий ривожлантиришга қаратилган Давлат дастури ишлаб чиқилди. Бунда, авваламбор, давлат дастурида белгиланган вазифаларни амалга ошириш орқали ижтимоий соҳаларни ривожлантириш ва энг муҳими, қишлоқ аҳолиси учун муносиб турмуш шароити яратишга алоҳида эътибор берилди. Жумладан, бу борада қуйидаги натижалар қўлга киритилди:

- 2008 йилда касаначилар томонидан 34 млрд. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди ва хизматлар кўрсатилди;

- касаначилик орқали корхоналар ўзларига берилган имтиёзлар ҳисобидан 1 млрд. сўмдан ортиқ маблағни тежашга эришилди;

- чорвачиликни ривожлантириш дастурининг ижроси доирасида 2008 йили кимошди савдоларида 20300 бош қорамол сотилди, 2009 йилда яна 24600 бош қорамол сотилиши кўзда тутилди;

- агар 2007 йилда қорамол сотиб олиш учун 42,5 млрд. сўмлик имтиёзли кредитлар ажратилган бўлса, 2008 йилда бу рақам 48,2 млрд. сўмни ташкил этди;

- 2006 йилдан ҳозирга қадар кам таъминланган оилалар учун 103 мингдан зиёд қорамол берилди;

- 2009 йилнинг 1 январигача шахсий ёрдамчи ва деҳқон хўжаликларида қорамол боқувчи сифатида рўйхатга олинган фуқароларнинг умумий сони 1,1 млн. кишидан кўпроқни ташкил этди;

- қорамол боқувчи сифатида рўйхатга олинган фуқаролардан 54 минг кишига янги меҳнат дафтарчаси берилди, 111 минг фуқаронинг эса мавжуд меҳнат дафтарчасига иш стажы тегишли тартибда қайд этилди.

2010 йилнинг тўққиз ойи мобайнида мамлакатимизда «Кимошди» савдолари орқали шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларига 21 минг бош наслдор қорамол сотилди.

Умуман олганда, мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш ва сервис, касаначилик соҳаларини барқарор ривожлантириш борасида аҳамиятли ишлар амалга оширилди ва улар пировард натижада аҳоли турмуш даражасининг юксалишига сезиларли таъсир кўрсатди.

5.9-чизма

«Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги» йилида қабул қилинган Давлат дастурининг таркибий қисмлари²⁶⁵

Қишлоқлар ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш, бандлик ва бошқа қатор давлат дастураари қабул қилиниб, қишлоқларда тиббий, таълим ва спорт муассасалари, хизмат кўрсатиш шохобчалари бунёд этишга турли манбалар ҳисобидан катта маблағлар ажратилди. Хусусан, «Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили» Давлат дастурини амалга ошириш учун турли манбалардан 3,2 триллион сўм маблағ йўналтирилди.

²⁶⁵ Чизма муаллиф томонидан мазкур дастур асосида тузилган.

«Қишлоқ тараққий топса, юртимиз янада фаровон бўлади», деган гоё асосида қабул қилинган ушбу дастур мазмун-моҳияти, энг муҳим устувор йўналишлари ва молиявий манбалари нафақат 2009 йил учун, балки ўрта ва узоқ муддатли истиқбол учун ҳам белгиланган.

Дастур ижросининг муҳим натижаси шундан иборат бўлдики, Ўзбекистонда 2009 йилда 940 минг янги иш ўринларининг ярмидан ортиги қишлоқ жойларида яратилди. Натижада, 2009 йилнинг ўзида аҳолининг реал даромадлари 26,5 фоизга, иш ҳақи, пенсия ва нафақалар ўрта ҳисобда 40 фоизга ошди. Бу жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида аксарият хорижий давлатларда мавжуд иш ўринлари ёпилиб, ишсизлик даражаси ортиб борган бир пайтда рўй берди. Шунинг учун ислохотларни амалга ошириш борасида танланган йўл нақадар тўғри эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Ушбу дастурга кўра, мамлакатимизнинг қишлоқ жойларида фаолият кўрсатаётган мулкдорларни молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадида бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилди. Хусусан, «Микрокредитбанк» очиқ акциядорлик-тижорат банки томонидан 2009 йилнинг сентябр ойида қишлоқ мулкдорларига жами 39,0 млрд. сўм миқдорида кредит берилди. Бу маблағларнинг 13,3 млрд. сўми чорва моллари харид қилишга, 433,0 млн. сўм эса саноат корхоналари учун хомашё сотиб олишга, 3,5 млрд. сўми эса кўчатлар ва уруғлик харидига, 2,7 млрд. сўмдан ортиги ёнилғи материаллари харид қилишга сарфланди.

Ислохотларнинг дастлабки йилларида мамлакатимизда яратилган саноат маҳсулотларининг атиги 10 фоизи қишлоқ жойларидаги ишлаб чиқаришга тўғри келган бўлса, ҳозирги статистика бу кўрсаткичнинг 28 фоиздан ошганлигини кўрсатади. Демак, сўнгги йилларда қишлоқ аҳоли пунктларида ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани жадал ривожлантириш, уларда ноқишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш тармоқларининг шаклланиши натижасида қишлоқлар ижтимоий-иқтисодий ривожланиши суръатлари тезлашди.

Жумладан, 2010 йилнинг якунида, республикада 80628 та фермер хўжалиги 5156,9 минг гектардан зиёд майдонда фаолият юритишмоқда. Уларнинг хўжалик юритишларини барқарор таъминлаш мақсадида 1418 та мўнйибанк, 1757 та муқобил МТП, 1712 та сув истеъмолчилари уюшмаси, 935 та минерал ўғит, 1389 та нефть, 424 та қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, 2411 та чорва моллари сотиш ва зооветеринария, 82 та транспорт, 300 та ахборот ва консалтинг хизмати кўрсатиш шохобчалари, 262 та агрофирма ташкил этилгани ўз самарасини бермоқда.

Фикримизча, бундай натижалар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг кенг ривожланишига шарт-шароитлар яратилиши билан белгиланади. Масалан, 1990 йилда республика бўйича қишлоқларнинг 52 фоизи марказлашган ичимлик суви билан таъминланган бўлса, мустақиллик йилларида жами 40 минг километрга яқин водопровод ва 70 минг километр газ тармоқлари ўтказилиб, ҳар йили ишга туширилган сув ва газ тармоқларининг 80–90 фоизи қишлоқ аҳоли пунктлари ҳиссасига тўғри келди. Натижада, қишлоқ аҳолисининг табиий газ билан таъминланиш даражаси 1991 йидаги 19,3 фоиздан ҳозир 78 фоизгача, ичимлик суви билан таъминланганлик даражаси эса 52 фоиздан 77 фоизга кўтарилди. Мустақиллик йилларигача шаҳар билан қишлоқ ўртасида газ билан таъминланганлик даражасидаги фарқ 2–3 мартага тўғри келган бўлса, 2010 йилга келиб, бу фарқ кўрсаткичи атиги 7 фоизни ташкил этмоқда холос²⁶⁶. Кўриниб турибдики, ижтимоий инфратузилманинг кенгайиб бориши қишлоқ жойларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг тобора кенг ривожланишига олиб кела бошлади.

Қишлоқ жойларининг ижтимоий ва иқтисодий ривожланиб бориши натижасида мингга яқин қишлоққа шаҳарча мақоми берилди. Шундай қилиб, аввал мамлакат аҳолисининг 38 фоизи шаҳарларда яшайди деб ҳисобланган бўлса, 2010 йилга тегишли статистик маълумотларга кўра, бу кўрсаткич 50 фоиздан ошиқроқни ташкил этади. Бу кўрсаткичга аҳоли зич жойлашган, қишлоқ хўжалиги ва

²⁶⁶ Халқ сўзи. 10 апрель, 2010. №70.

бошқа маҳаллий хомашёга бой ҳудудларда тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган замонавий ихчам саноат қорхоналари ташкил этиш йўли танланганлиги орқали эришилди.

Шуниси эътиборлики, Республика Президенти Ислон Каримов 2009 йилда мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий яқунлари ва 2010 йилнинг энг муҳим устувор йўналишларини белгилашга бағишланган маърузасида²⁶⁷ қишлоқда уй-жой қуриш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришни жорий йилнинг муҳим йўналишларидан бири сифатида белгилаб берди. Чунки «... бугунги кунда қишлоқлардаги уй-жойларнинг марказий иситиш воситалари (17%), канализация (9%), иссиқ сув таъминоти (2,3%), ванна (2%) билан таъминлаш даражаси жуда паст. Шу билан бирга, ...қишлоқ врачлик пунктлари сонининг ошишига қарамасдан айнаи бир дамда кам сонли аҳоли яшайдиган олис қишлоқларда, овуларда фалоят кўрсатувчи фельдшерлик-акушерлик пунктлари сони кейинги беш йилликда қарийб 46,8%га камайган»²⁶⁸. Бу эса қишлоқларда уй-жой ва бошқа ижтимоий инфратузилама объеклари қуриш ишларини комплекс ташкил этиш ва жадаллаштиришга қаратилган жиддий чоратадбирларни қабул қилишни тақозо этади. Шу билан бирга раҳбарият масъулиги асосида ижро механизми назоратини олиб бориш зарурлигини англаатади.

Ушбу устувор йўналишлар туфайли қуйидагича ишларни амалга ошириш белгилаб олинди:

– уй-жой қурилиши сарф-харажатларининг аксарияти аҳоли учун 15 йилга бериладиган имтиёзли кредитлар асосида белгиланди. Ушбу имтиёз аҳолининг барча табақалари учун уй-жой шароитини яхшилаш имконини беради.

²⁶⁷ Қаранг: Ислон Каримов. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир // Халқ сўзи. 30 январь, 2010 йил.

²⁶⁸ Абдурахманова С., Анаркулов Ф. Қишлоқ аҳолисининг турмуш фаровонлигини оширишнинг устувор йўналишлари // Жаҳон молъивий-иқтисодий инқирози шароитида меҳнат муносабатларини такомиллаштириш масалалари // Республика илмий-амалий анжумани тезислар тўплами. Тошкент: Иқтисодийёт, 2010. 111-бет.

– уй-жой ва бошқа ижтимоий инфратузилма объектларининг қурилиши комплекс тарзда амалга оширилиши белгиланди. Бошқача айтганда, бир вақтнинг ўзида қишлоқда маиший-ижтимоий объектларнинг қурилиши қишлоқ аҳолисининг қулай ҳаёт кечириши учун шарт-шароит яратади.

2010 йилда «Қишлоқ қурилиш банк»нинг ипотека кредитлари асосида янги уй-жойларини қуриш республикамизнинг барча қишлоқ ҳудудларида айниқса, Самарқанд, Наманган, Андижон, каби вилоятларда тезлашди. Масалан, Самарқанд вилоятида 2009–2010 йилларда бош режа ҳамда намунавий лойиҳалар асосида 740 дан ортиқ турар жой биносини қуриш ишлари давом этмоқда. Вилоятнинг Жомбой, Пахтачи ва Пастдарғом туманларида 3 млрд. 300 млн. сўм маблағ эвазига 20 дан зиёд янги бино тикланмоқда. Янги қурилаётган 3 хонали уйнинг ўртача баҳоси 53–60 млн. сўм миқдорида белгиланиб, шундан 25 фоизли дастлабки бадаллар фуқаролар томонидан банк ҳисобларига қўйилди.

2010 йилнинг тўққиз ойи мобайнида мамлакатимизда ёш оилаларга уй-жой қуриш, реконструкция қилиш ва сотиб олиш учун 90 млрд. сўмлик имтиёзли ипотека кредитлари ажратилиб, улар республикада яшовчи ёшларнинг ижтимоий аҳволини мустаҳкамлаш мақсадларига йўналтирилди.

Ҳозирги кунда республика бўйича аҳолиси 5 мингдан кам бўлган 338 та ва аҳолиси 5 мингдан ортиқ бўлган 72 та, қишлоқ аҳоли пунктларининг бош режа схемаларини ишлаб чиқариш йўлга қўйилмоқда. Бу эса қишлоқ жойларида амалга оширилаётган қурилишларни бош режа асосида олиб борилиши ва яқин йиллар ичида уларнинг шаҳар мақомини олиши учун имкон яратади.

Хулоса қилиб айтганда, қишлоқ жойларида тураржой массивлари, гузар, савдо комплекси, маиший хизмат кўрсатиш корхоналари, болалар спорт объектлари, минибанклар ташкил этиш орқали бу ердаги аҳолининг турмуш даражасини оширишга нақадар хисса қўшилса, ушбу ҳудудларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишига шунчалик замин тайёрлаб бориладики, бунда фаровон ҳаёт тарзига эришиш янада жадаллашади.

5.6. Ўзбекистоннинг Инқирозга қарши чоралар дастурида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишнинг ўзига хос йўналишлари

Жаҳон миқёсида рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз ту-файли аксарият ривожланган мамлакатларда унинг олдини олиш-га йўналтирилган давлат дастурлари қабул қилинди. Ҳар бир дав-лат ўзининг иқтисодий ривожланишидаги муаммоларидан келиб чиқиб, инқирозга қарши чоралар бўйича давлат дастурини қабул қилар экан, улар моҳияти ва мазмуни жиҳатидан бир-биридан фарқ қилди. Бошқача айтганда, кўпчилик мамлакатлар раҳбарлари дунё иқтисодиётини жонлантириш учун маблағ ажратишни яқдиллик билан қўллаб-қувватлаган бўлсалар-да, бундай чора-тадбирларни фақат ўз ҳудудларида қўллаш билан чегараландилар. Масалан, АҚШ ўзининг инқирозга қарши чоралар дастурини «Америка маҳсулотларини со-тиб ол!» шиори остида олиб борди. Франция эса Европа Иттифоқи сиёсати тамойилларидан чекинган ҳолда префектураларга (вилоятлар-га) автомобиль саноатини қўллаб-қувватлаш учун маблағлар ажратди. Шунга қарамай энг ривожланган мамлакатларда фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг банкротга учраши сезиларли бўлди.

Айниқса, икки давлат ўртасида ҳамкорлик асосида ташкил этил-ган қўшма корхоналар шаклидаги кичик бизнес субъектлари учун инқирознинг таъсир кўлами биринчи даражали бўлди. Энг ривож-ланган мамлакатларнинг иқтисодий кўрсаткичларидаги пасайиш суръатлари кишини қарахт қиладиган даражадаги рақамлардан иборат бўлди.

Халқаро экспертларнинг хулосаларига кўра, жаҳон бўйича фақат учта давлатда, яъни Австралия, Хитой ва Ўзбекистондагина инқирознинг таъсир кўлами унча сезилмади, деб ҳисобланмоқда. Аммо, бу каби давлатлар ҳам жаҳонда рўй берган молиявий-иқтисодий

инқирозлар таъсирида ўзига хос чора-тадбирлар кўриб борди. Масалан, Хитойда халқаро кўламда фаолият кўрсатган кичик бизнес субъектлари банкрот ҳолатига учрай бошлади. Хитой иқтисодиётининг фақат экспортга боғлиқлиги яна бир бор исботланди. Оқибати шу бўлдики, халқаро трансмилий корпорациялар ва кичик корхоналарда иш билан банд бўлганларнинг 150 миллионга²⁶⁹ яқини ўзларининг ишлаб турган иш ўринларини йўқотдилар ва ишсизлар қаторига кўшилдилар.

Бироқ, Хитой иқтисодиётининг ички муҳотида фаолият кўрсатган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари гуркираб ривожланди. Сабаби Хитойда 750 млн. деҳқон яшайди²⁷⁰. Қисқаси Хитой қишлоқларига турли хил маҳсулотлар арзон нархларда кўплаб кириб кела бошлади. Натижада, истеъмол ўсиб, бозор мувозанати сақланиб қолди. Бошқача айтганда, хитойликлар ўз иқтисодиётини ички истеъмол «рельси»га қўйиб олишди.

«Жаҳон молиясига нисбатан, Хитойнинг ёндашуви уч соҳада мувозанатни таъминлашга интилиш билан изоҳланади: биринчидан, молиявий инновациялар ва уларни тартибга солиш ўртасида; иккинчидан, виртуал ва реал иқтисодиёт ўртасида; учинчидан, жамгарма ва истеъмол ўртасида»²⁷¹. Умуман, инқироз даврида Хитой ўз мавқеини анча мустаҳкамлаб олди.

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш масалаларига Инқирозга қарши чоралар дастурида жиддий ёндашилди. Ҳукумат раҳбарлигида ишлаб чиқилган Инқирозга қарши чоралар дастурида барча эътибор янги

²⁶⁹ Изох: Бу рақамни Россия аҳолисининг (145 млн.) сони билан солиштирилганда атиги 5 миллионга кўпроқ эканлигини англаш мумкин. Маълумот 2010 йил ҳолатига тўғри.

²⁷⁰ Хитой: инқироз нархларни пасайтирмақда // Маърифат гулшани. №33. 2009. 3-бет.

²⁷¹ Вахабов А. В., Жумаев Н. Х., Ҳошимов Э. А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi: сабаблари, хусусиятлари ва иқтисодиётга таъсирини юмшатиш йўллари. Тошкент: Akademnashr, 2009. 92–93-бетлар.

иш ўринларини кўпайтиришга йўналтирилди ва бандлик масалаларини жиддий ҳал этишга киришилди.

Масалан, 2010 йилда йирик инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш туфайли замонавий технологияларни жорий этиш орқали, эркин саноат-иқтисодий ҳудуд ҳисобланган Навоий вилоятида, ўн минглаб янги иш ўринларини яратишга замин яратилди. Бу ерда ўтказилган меҳнат ярмаркасида иштирок этганлар ичида касб-хунар коллежаларининг битирувчилари кўпчиликни ташкил этиб, уларга 1,7 минг вакансия таклиф этилди.

Инқирозга қарши чоралар дастурини бажариш асосида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солинар экан, бунда қишлоқ жойларида ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантиришга бўлган жиддий эътибор кучайтирилди. Фақат 2010 йилнинг ўзида республиканинг 159 та қишлоқ ҳудудларида 7630 та янги уйлар қуриш мўлжалланган. Бу эса қишлоқ аҳолиси учун қурилиш соҳасида яратилган янги иш ўринларининг кўпайишига олиб келади.

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш масалалари инқирозга қарши чоралар дастури бўйича амалга оширилар экан, бунда паст рентабелли, иқтисодий ликвидлиги паст ва ишчилари ишсизга айланиб қолиши мумкин бўлган корхоналар фаолиятини тўхтатиш ҳамда уларни янги мулкдорларга ўтказиш масалалари ҳам изчил тарзда кўриб чиқилямоқда. Кўпчилик банкрот бўлган корхоналар янги салоҳиятли мулкдорлар томонидан қайтадан ишга туширилди. Натижада, 2009 йилда бюджетга бўлган 1 триллион сўмлик кредиторлик ва иш ҳақи бўйича бўлган қарздорлик ёпилди. Бундай қайта ишга туширилган корхоналарда жами бўлиб, 17 минг янги ишчи ўринлари яратилиб, юзлаб маҳсулот тури ишлаб чиқариш амалга оширилди.

Ўзбекистон шароитида қабул қилинган Инқирозга қарши чоралар дастурининг ўзига хос томони шундаки, ушбу дастурда белгиланганидек, 2010 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари учун камида 2,5 триллион сўмлик кредит ресурсларини ажратиш

режалаштирилган. Бу эса 2009 йилдаги ҳолатдан кўра 1,4 мартага кўп эканлигини кўрсатмоқда. Микрокредитлар ҳажмини 420 миллиард сўмга ошириш кўзланган бўлиб, бу 2009 йилга нисбатан олганда 1,3 мартага кўпдир. Бундай маблағлардан самарали фойдаланиш орқали кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ЯИМдаги улушини 52,5 фоизга ошириш билан бирга, юз минглаб янги иш ўринлари яратиш мақсад қилиб олинган.

5.10-чизма

Инқирозга қарши чоралар давлат дастури асосида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тартибга солиш бўйича белгиланган вазифалар²⁷²

Инқирозга қарши чоралар дастурида бандлик масалаларини ҳал этишнинг яна ўзига хос жиҳатлари шундан иборат бўлдики, бунда касаначиликни ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилди. Ка-

²⁷² Чизма муаллиф томонидан тузилган.

саначиликнинг ривожланиши кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг янада кенг юксалиб ривожланишига имконият яратди.

Инқирозли даврларда, айниқса, касаначиликнинг аҳамияти кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда катта роль ўйнамоқда. Оилавий бизнесни ривожланишига имкониятларни яратилиши эса, аҳоли турмуш даражасини оширишда муҳим омилга айланмоқда. 2010 йилда 200 мингдан ортиқ кишини, айниқса, кўп болали аёллар, жисмоний имкониятлари чегараланган кишилар ва аҳолининг бошқа табақасига оид кишиларнинг шу соҳада банд бўлиши мазкур дастурда белгиланган.

Эътиборлиси шуки, Инқирозга қарши дастурнинг бандлик бўйича белгиланган барча параметрлари ҳудудий ва тармоқлар даражасида пухта ишлаб чиқилган. Ушбу дастур бажарилишини назорат қилиш ҳукумат органлари, вазирликлар, маҳаллий ҳокимият ва халқ депутатлари Кенгашлари томонидан амалга оширилмоқда.

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш, қабул қилинган Инқирозга қарши чоралар дастури орқали амалга оширилар экан, бунда ҳукуматнинг иқтисодий-ижтимоий масалалар ечимини ҳал этишга йўналтирилган механизми фаол ишламоқда.

VI БОБ.

Янгича иқтисодий фикрлашни ШАКЛААНТИРИШ – КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРАЛИКНИ РИВОЖЛААНТИРИШ ВА ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА

6.1. Янгича иқтисодий фикрлашнинг шаклланиши ва тавсифи

Мустақилликни илк даврларидаёқ, Республикамиз Президенти Ислом Каримов ҳақли равишда такидлаганидек, «албатта, эски сиёсатдан воз кечиш жуда осон. Аммо янгича сиёсат юритиш, янгича фикрлаш – гоят мураккаб ва бу бир кунда ҳал бўладиган иш эмас. Бунинг учун анча вақт ва катта масъулият керак...». Ушбу гоя бутунги кунда янада кенг равишда ўз тасдиғини топмоқда. Шу боис, янгича, бозор муҳитига хос фикрловчи кишиларга таянишнинг ҳал этувчи омил эканлигини, унинг жамиятни ислоҳ қилишдаги аҳамиятини инкор этиб бўлмайди. Чунки, эндиликда бозор иқтисодиёти тизимига хос бўлган тамойиллар устуворлик қилиб, объектив жараёнларда ривожланиб бормоқда.

Иқтисодий фикрлаш орқали иқтисодий муносабатларда ўз ўрнини англаш ва, бу асосида, ўзининг фаолият тамойилларини ҳамда услубларини ишлаб чиқиш муайян ижтимоий гуруҳга, иқтисодий фаолиятдаги жамиятга, алоҳида инсон тафаккурига хос жараён сифатига боғлиқ. Юз бераётган иқтисодий воқеликни англаш, иқтисодий жараёнларда хўжалик юритувчи субъектлар иштироки ва улардаги ташаббускорлик

янгича фикрлашни тезлаштиради. Айнан хўжалик юритувчи субъектларнинг янгича хатти-ҳаракатлари бу жараёнларни амалга оширишдаги масалаларнинг самарали ечимини аниқлашнинг муҳим шарти бўлиб хизмат қилади. Иқтисодий фикрлаш (иқтисодий психологияни ўзлаштириш орқали) бевосита ва билвосита хўжалик юритишнинг ахлоқий қоидаларини шакллантиради. У иқтисодий маданиятни ҳам шакллантирганидек, унинг таркибий қисми ҳам ҳисобланади.

Ҳар қандай мураккаб ҳодиса сингари, иқтисодий фикрлаш ҳам мукамал кўп томонли структурага эга. Иқтисодий фикрлашнинг объектлари ва субъектлари фарқини, шунингдек, унинг индивидуал, гуруҳ ва жамият миқёсидаги кенг кўламини аниқ белгилаш керак.

Унинг хусусиятлари у ёки бу социал гуруҳга хос бўлган, уларнинг манфаатларини, кишилар томонидан ҳал қилинувчи муаммолар ечимининг бирлигини ўз ичига қамраб олган. Айни пайтда бу хусусиятларни фаолият шароитларининг умумийлиги бирлаштиради. Иқтисодий фикрлаш субъектларнинг ёшига қараб гуруҳлар бўйича ўзига хос хусусиятни вужудга келтиради. Ёшлар, асосан, фаол ижтимоий гуруҳ бўлиб, уларнинг фикрлаши, жамиятдаги ислохотлар шароитида, содир бўлаётган ўзгаришларга анча мойилроқ. Ижтимоий тадқиқотлар натижалари ҳам, катта ёшдаги авлод вакилларига нисбатан ёшларнинг бозор муносабатларига яхшироқ мослашиши ҳақидаги фикрни тасдиқлайди²⁷³.

Ижтимоий тараққиётнинг ҳар бир босқичи учун ўзига хос иқтисодий фикрлаш тарзига хос. Шу нуқтаи назардан формацион ривожланиш босқичларига мос иқтисодий фикрлаш ҳамда цивилизация тараққиётнинг икки асосий йўлига (шарқ ва гарб) мос равишда шарқона ва гарбча иқтисодий фикрлашни фарқлаш мумкин. Фикризмизни б.1-чизма орқали аниқлаштирамыз.

Иқтисодий фикрлаш турларининг классификациясига кўра, маданий ёндашув кўпроқ маъқулдир. Унга мувофиқ ҳолда, айниқса, шарқона ва гарбча кўринишдаги, ҳозирги замон дунё маданиятини алоҳида қайд этиш мумкин. Шарқона кўринишдаги маданият учун кучли

²⁷³ Муаллифнинг ҳозирга қадар олиб борган илмий тадқиқотларига асосланилган.

давлат ҳокимияти хосдир, энг аввало, ерга, асосий ишлаб чиқариш воситаларига бўлган давлат эгаллиги ҳамда бу ҳукмронлик ва эгаллик туфайли хўжалик қисмларининг мустақкам боғлиқлиги ҳам ўзига хосдир. Аммо, ғарбча маданиятга, иқтисодий асосни ташкил этувчи хусусий мулкчилик, хўжалик қисмларининг кенг ва ҳақиқий мустақиллиги мос келади.

6.1-чизма

Янгича иқтисодий фикрлашнинг чизма кўриниши²⁷⁴

Агар иқтисодий фикрлаш маданий ёндашув нуқтаи назаридан тадқиқ этилса, у ҳолда унинг уч хил турини ажратиш мумкин. Шарқона

²⁷⁴ Чизма муаллиф томонидан тузилган.

маданият турига иқтисодий фикрлашнинг маълум шароитларда бюрократик тус оладиган, давлатлаштирилган тури мувофиқдир. Ғарбча маданият тури – бозорга хос фикрлайди. Ҳозирги даврга келиб, иқтисодий фикрлашнинг ижтимоий йўналтирилган бозорга хос шакли ривожланмоқда, у ҳам бозорга оид, ҳам давлатлаштирилганга оид хислатларни ўз ичига олган.

Иқтисодий фикрлашнинг бундай маданий ёндашуви натижасида кундалик ҳаётимизга «бизнес», «ишбилармонлик» каби тушунчалар кириб келди. Бу тушунчаларнинг ўзи ҳозирги ислохотларни амалга оширишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Инсон бизнес фаолияти билан шуғулланар экан, унинг тафаккурида янгича иқтисодий бозор муҳитига мос бўлган қоидаларни ўзлаштиришга олиб келувчи интилиш ва кўникманинг шаклланиши намоён бўлди.

Янгича иқтисодий фикрлаш инсонда шаклланган умумий тафаккурнинг бир қисми эканлигини ва айни пайтда умумий тафаккурнинг ҳаёт билан бевосита боғланган муҳим қисми ҳисобланади. Янгича иқтисодий фикрлаш Ўзбекистонни ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти сари етаклаб бормоқда.

Рўй бераётган туб ислохотлар таъсири остида, Ўзбекистон ҳаётида янги объектив иқтисодий шароитлар янгича фикрлаш шаклини юзага келтира бошлади. Бу жараён ҳам бозор ислохотлари каби ўзига хос зиддият билан кечмоқда. Ўтиш даврига хос бўлган муайян қийинчиликлар ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига хос фикрлашни шакллантиришга тўсқинлик қилиши ҳам биз учун ҳақиқатдир. Лекин, бу амалга оширилаётган ислохотларнинг натижалари сифатида эмас, балки уларнинг ривожланиши учун керак бўлган шарт-шароитларни яратиш билан боғлиқ ҳодисадир. Шунинг учун ҳам жамиятда бозор муносабатларига хос руҳият, дунёқарашни ва фикрлашни шакллантириб, одамлар шунга мувофиқ равишда иш тутишлари шарт. Фақат шундагина бозор иқтисодиёти воқеликка айланади.

Мамлакатимизда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти глобаллашув жараёнлари билан параллел ривожланиб бораётгани, жамиятимизнинг ҳар бир вакилидан «...фақатгина олдинга интилишни,

ўткир онг ва тафаккурни, янгича фикрлаш ва доимий изланиш билан яшашни талаб қилади...»²⁷⁵.

Албатта, бозор субъектларида янгича иқтисодий фикрлашнинг тез шаклланаётганлиги, айниқса, эътиборга молик. Чунки, айнан шундай фикрловчилар жамиятимизнинг салмоқли қисмини ташкил эта бошлади. Масалан, кичик корхона ёки микрофирма бошқарувчилари билан давлат бошқарув органларида ишлаётган айрим раҳбар ходимларини солиштирганда, улардаги бозорга хос янгича иқтисодий фикрлаш даражаси турлича шаклланаётганлиги маълум бўлди.

Бироқ, раҳбар ходимларда янгича иқтисодий фикрлаш шакланма-япти деган хулоса чиқармаслигимиз керак. «Ўзбек модели» асосидаги тамойиллардан бири «давлат – бош ислохотчи» экан, айнан раҳбар ходимлар ҳам янгича иқтисодий фикрлаш асосида иш олиб бормоқдалар. Улар бозор субъектларининг иқтисодий фаолиятларини ташкил этишда тасаббускорлик кўрсатиб бораётганликлари айни ҳақиқатдир.

Бундан ўн-йигирма йилларча муққадам, жамиятимизда мавжуд бўлган иқтисодий фикрлаш, унинг бугунги кундаги ҳолатига умуман тўғри келмайди. Чунки, у даврдаги иқтисодий фикрлаш «давлатлаштирилган» кўринишга эга эди.

Давлатлаштирилган иқтисодий фикрлаш, ижтимоий онг таркибига индивидуал онгни бўйсундирилган элемент сифатида киритиш, давлатга боғлиқ ҳолда иерархияга (қуйи мансабдорларнинг юқори мансабдорларга босқичма-босқич бўйсунушга) асосланганлик, унификация (бирхиллаштириш) орқали ифодаланади. Аммо, бундай иқтисодий фикрлашнинг аҳамиятли томони шундаки, унда патернализм ва ижтимоий йўналтирилганликнинг озми-кўпми элементлари ҳам учрайди, индивиднинг келажақдаги иқтисодий аҳволини олдиндан айтиб берувчи фазилатлари ҳам мавжуд бўлади.

Шу билан бирга авторитарлик, иқтисодий субъектларнинг ҳокимиятга (монархга, диктаторга, бошлиққа) қаршиликсиз бўйсунуши, қабул қилинган иқтисодий ахлоқ меъёрларидан четга чиқишга

²⁷⁵ Ислом Каримов. Ватанимиз ва халқимизга садоқат билан хизмат қилиш – олий саодатдир // Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. 16-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2008. 77-бет.

тоқатсизлик, ҳуқуқ ва қонунчиликни менсимаслик давлатлаштирилган иқтисодий фикрлашга хосдир. Натижада, бу турдаги фикрлаш консерватизмда, шароитга мослаша олмасликда, янгиликка қизиқмасликда, хўжалик ташаббусини (бутунлай йўқолгунча ёки «сояга» айлангунча) пучга чиқаришда, қарамликда яққол кўриниб туради.

Ўтказилган тадқиқотлардан маълум бўлдики, айти даврада, айрим раҳбарлар ва ходимларда давлатлаштирилган иқтисодий фикрлашнинг элементларини учратиш мумкин.

Давлатлаштиришнинг яна бир ўзгарган шакли бюрократик иқтисодий фикрлаш ҳисобланади. Бунда аниқ иқтисодий мақсадлар ва муаммоларни расмийликка, ишни – рапорт ва ҳисобот беришга айлантириш энг муҳим вазифага айланади. Фикрлашнинг бу шаклига буйруқларни ўйламай ижро этиш, «кўриниб қолиш»дан қўрқиб, мансабдорга бўйсунуш, масъулиятсизлик, халқ мулкани талон-тарож қилишга мойил бўлиш, меҳнатга виждонсизлик билан қараш каби хусусиятлар хосдир.

Бундай иқтисодий фикрлаш, жамиятни олга қараб ривожлантириш учун омил бўла олмаслиги аниқ. Табиийки, бундай ҳолатдан фақатгина маънавий таъсир кўрсатиш ёрдамида чиқиб кетиш ҳам мумкин эмас, чунки бундай фикрлаш бутун (мавжуд) ижтимоий тузум билан чамбарчас боғланган эди. Худди шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, муваффақиятли тараққиётни амалга ошириш учун, энг аввало, унинг иқтисодий негизини ўзгартириш зарур эди.

Иқтисодий фикрлаш жараёнларининг ривожланиши бутун инсониятга хос. Шу билан бирга, албатта, бундай ундаги ўзгаришлар бизнинг жамиятимизда ва МДХ доирасидаги давлатларда, айниқса, сезиларли даражада намоён бўлмоқда. Бундай жараёнлар мустақилликка эришилган даврдан бошлаб, ҳозирги кунга қадар давом этаётганининг гувоҳи бўлмоқдамиз.

Капитализмга хос жамиятда иқтисодий фикрлаш бутунлай бошқача негизда шакланган ва у давлатлаштирилган кўринишга мутлақо зид. Лўнда қилиб айтганда, бозорга хос иқтисодий фикрлаш капитализм негизда вужудга келган (б.1-чизмага қаранг).

Шу боис, бозорга хос иқтисодий фикрлаш, аввало, гарбча кўринишдаги маданиятга тааллуқлидир. Аммо, кейинги йилларда шарқона турдаги маданият тараққиётида ҳам кенг тарқалган бўлиб, интенсив ҳолда ривожланиб боради. У турли хил мулк шаклларида иборат бозор муносабатларига таянади. Эгаллик туйғусини ҳис этиш, шахсий хўжалик мустақиллиги, ташаббус, прагматизм, рационализм, мослашувчанлик, кўникувчанлик, динамизм, удабуронлик, рақобат шароитида ишлашга тайёрлик қабилар, бозорга хос иқтисодий фикрлашнинг асосий хусусиятларидир. Бундай хусусиятлар туфайли бозор иқтисодиёти субъектлари ютуқларга эришадилар.

Шу билан бир қаторда, бозорга хос иқтисодий фикрлашнинг салбий хислатлари ҳам йўқ эмас, айниқса ҳозирги шароитларда улар ҳаддан ташқари кучайиб (гипертрофия) кетиши мумкин. Бунга ортик даражадаги индивидуализм ва худбинлик (эгоизм)ни киритиш мумкинки, улар бир-бирини қўллаш ва ёрдам бериш қобилиятининг йўқлиги ҳамда юлғичлик кўринишида намоён бўлади. Фирром рақобат, турли синф вакиллари ва жамиятнинг ижтимоий қатламларининг манфаатларини қарама-қарши юзага чиқиши – бу турдаги фикрлашга мос хусусиятдир.

Бироқ, мавжуд ижтимоий-иқтисодий вазият таҳлиладан келиб чиқиб айтиш мумкинки, ҳозирги даврда кўпчилик ривожланган мамлакатлар учун юқорида қайд этилган ҳар икки кўринишдаги иқтисодий фикрлаш бугунги кун талабига мос эмас.

Ҳулоса шуки, бугунги кунда иқтисодий фикрлаш тарзи тобора тақомиллашиб бормоқда. Янгича иқтисодий фикрлаш барча формацияларда мукамаллашиб, ижтимоий йўналтирилган бозор муҳитига хос ривожланмоқда. Буни жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз даврида ҳар бир давлат томонидан у ёки бу тарзда олиб борилаётган сиёсатдан англаш мумкин. Ҳозирги даврда бозор механизми ва давлат механизми ўзаро мувофиқ тарзда, бир бирини тўлдирган ҳолда ўз фаолиятларини ташкил этсада, ижтимоий муҳофаза масалаларини жиддий эътиборга олиш керак. Бу борада Ўзбекистонда салоҳиятли ишлар амалга оширилиб, бу жараён давом этмоқда.

6.2. Аралаш иқтисодиётга хос бўлган янгича иқтисодий фикрлашнинг хусусий сектор ривожланишига бўлган таъсири

Ҳозирги даврда амалий ҳўжалик тизимида озми-кўпми мураккаб ижтимоий муаммоларни ҳал этувчи воситалар мавжуд бўлган, маълум даражада давлат томонидан тартибга солинадиган аралаш иқтисодиётга хос бўлган янгича иқтисодий фикрлаш шаклланмоқда. Бундай иқтисодиётга ижтимоий йўналтирилган бозорга хос бўлган иқтисодий фикрлаш тўтри келади. Бу иқтисодий фикрлаш худди бозорга хос иқтисодий фикрлаш билан бирга давлатлаштирилган фикрлашнинг ҳам ижобий томонларини ўз ичига олади. Эгаллик туйғусини ҳис этиш, иқтисодий эркинлик, мустақиллик, ташаббускорлик, прагматизм, рационализм, мослашувчанлик, динамизм, удадуронлик кабилар бозорча фикрлаш тавсифининг ажралмас қисмидир, аниқроғи – мезонидир. Иқтисодий фикрлашнинг муҳокама этилаётган янгича турини ташкил қилишда, давлатлаштирилган иқтисодий фикрлашга хос бўлган, ижтимоий йўналтирилганлик, ижтимоий ҳимоялаш заруриятини англаш, ҳар бир шахснинг аҳволини олдиндан белгилаш, қисман патернализм хусусиятлари ҳам мавжуддир.

Ижтимоий йўналтирилган бозорга хос фикрлашнинг юқорида қайд этилган муҳим жиҳатларидан ташқари, унда ҳўжалик юритишнинг турли-туман шаклларини яратиш заруриятини англаш, шерикчилик, муросалилик, адоватсизлик, консенсус, маданийлилик, иқтисодий фаолиятда ахлоқий қоидалар ва қонунчиликни ҳурматлашдек ҳислатлари ҳам мавжуд. Шунини ҳам назарда тутиш керакки, иқтисодий фикрлашнинг бу элементлари шаклланишига тўла-тўқис эришилди деб бўлмайд. Чунки, бу йўналишдаги ҳаракат узлуксиз жараёндир. Бу узлуксиз жараён «ўзбек модели» таркибидаги «кучли ижтимоий ҳимоя» тамойилига асосланган ҳолда давом этмоқда.

Иқтисодий фикрлашда турли элементларнинг салбий жиҳатлари экстремал (энг паст ёки энг юқори даражадаги кўрсаткичлар би-

лан характерланадиган) шароитларда, айниқса, очиқ-равшан намоён бўлади. Бу вазиятларда иқтисодий самара олиш учун ўта қиммат ва номутаносиб – демократиянинг бузилиши, иқтисодий эркинликларнинг ҳаддан ортиқ чекланиши ёки жамиятдаги ижтимоий зиддиятларнинг чуқурлашуви кўринишида товон тўлашга тўғри келади.

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига хос иқтисодий фикрлаш, маданиятнинг асосий турларидаги иқтисодий фикрлашнинг ижобий фазилатларини ўз ичига олган ҳолда, келгусида уни такомиллаштириб боришни назарда тутиш Ўзбекистон учун ҳар томонлама (оптимал) қулайдир. Ҳақиқат шуки, жамиятимизда шаклланаётган ва ҳуқуқий демократик давлат ҳамда фуқаролик жамияти қуришга интилаётган Ўзбекистон ҳақиқий, маданий, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти, аҳоли таркибидаги тадбиркорлар, мулкдорлар синфининг кенгайишига имкон яратди ва айнан шу синф вакиллари иқтисодий фикрлашнинг янгича кўринишларини ўзларида намоён эта бошладилар.

Ўзбекистонда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига хос иқтисодий фикрлаш объектив мавжуд шарт-шароитлардан келиб чиқиб, ривожлана бошлади. Истиқлол йилларида содир бўлаётган нархларни эркинлаштириш, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш, акциялаштириш, рақобат муҳитини яратиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг вужудга келиши, аграр секторнинг қайта қурилиши, бозор инфратузилмасининг шакллана бошлаши, каби жараёнларнинг барчаси янгича иқтисодий фикрлаш учун муҳит яратди.

Объектив воқеликка айланган хусусийлаштириш жараёни ижтимоий йўналтирилган бозорга хос иқтисодий фикрлашни юзага келтирувчи энг муҳим омиллардан биридир. 1998 йилда иқтисодиётнинг нодавлат секторидаги корхоналар улуши 84,1%га, 2001 йил бошида эса 87,7%га етди. Кейинги йилларда эса давлат корхоналари ва объектларининг бошқа мулк шаклига айлантирилишида миқдор жиҳатдан пасайиши рўй берди. Чунки, 2003 йил бошига келиб, оммавий давлат тасарруфидан чиқаришнинг ниҳоясига етиши натижасида бошқа мулк шаклларига айлантириладиган давлат объектларининг сони камайган.

1998 йил бошидаёқ хусусийлаштирилган корхоналарнинг ташкилий-хуқуқий шакли бўйича 66%ини кичик ва хусусий корхоналар, 18%ини акциядорлик жамиятлар, 14%ини жамоа корхоналари ва 2%ни қўшма корхоналар ташкил этган. Худди шу йилда 451 объект, жумладан, тўртинчи чорақда 123 объектнинг мулкчилик шакли ўзгартирилган бўлса, 2000 йил сентябрига келиб, кичик ва хусусий корхоналарни ривожлантириш туфайли истиқболда белгиланган 55,6 минг ўрнига, 106 минг янги иш ўринлари яратилди ва бу 180%га бажарилди.

1999 йилнинг биринчи чораги якунида давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришдан барча манбалар орқали тушган маблағлар 8868,2 млн. сўмни ташкил этган бўлса, 2001 йил бошида эса 14,3 млрд. сўмни, 2003 йилда 56,1 млрд. сўмни, 2004 йилда эса 78,4 млрд. сўмни ташкил этди. 2005 йил бошига келиб, Республика бўйича фаолият юритаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг сони 237,5 мингтани ташкил этиб, бу кўрсаткич 2004 йил бошидаги ҳолатга нисбатан 11,5 фоизга кўпайган.

2000 йилнинг биринчи ярим йиллигида 91 та объектнинг давлат тасарруфидан чиқарилиши ва хусусийлаштирилиши белгиланган эди, ҳақиқатда эса объектларнинг 113 таси хусусийлаштирилиб, шундан 43 таси акциядорлик жамиятларига, 49 таси хусусий корхонага ва 21 таси мулкчиликнинг бошқа кўринишларига айлантирилди.

2005 йил бошига келиб давлат корхоналари мулки ва объектаари негизда 28 та акциядорлик жамиятлари, 162 та масъулияти чекланган жамиятлар ва 1038 та хусусий корхоналар ташкил этилди. Айни шу даврда хусусийлаштиришдан тушган маблағларнинг 39,7%и Республика бюджетига, 19,9%и маҳаллий бюджетларга, 3,3%и хусусийлаштирилаётган корхоналарга тўғри келди. Бу маблағларнинг 37,1%и эса алоҳида ҳукумат қарорлари асосида тақсимланди.

2007 йилда Хусусийлаштириш дастурини бажариш давомида дастурда кўзда тутилган 359 та ўрнига 408 та давлат корхонаси, объеклари ва акциялар пакетлари сотилди, шу жумладан Давлат тендер комиссиясининг қарорига мувофиқ 28 та, биржа, аукцион ва танлов савдоларида

365 та объект, 15 та корхона ва объект нолга тенг қиймат бўйича инвесторларга инвестициявий мажбуриятлар олинган ҳолда сотилди. Корхоналар томонидан сотилган акциялар пакетлари орасида энг йириклари «Қўқон суперфосфат заводи» ОАЖ (82,5 фоиз), «Самарқанд лифтсозлик заводи» (75 фоиз), «Электркимёсаноат» (49 фоиз), «Аммофос» (49 фоиз), «Йўлнефттранс» (47 фоиз) ва бошқалардир. 631 та давлат корхонаси нодавлат мулкчилик шаклига ўтди, уларнинг 93 фоизи хусусий мулкдорлар томонидан тўлиқ сотиб олинди. Нодавлат сектори ишлаб чиқариши ҳажмининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2006 йилдаги 78,2 фоиз ўрнига 79,3 фоизни ташкил этди.

Бироқ, давлат тасарруфидан чиқариш туфайли мулкка бўлган муносабатнинг ўзгариши, янгича иқтисодий фикрлашнинг тўла-тўқис шаклланишига олиб келди, деган хулоса чиқариш унчалик тўғри эмас. Хусусийлаштириш – корхоналар самарадорлигини ошириш, тузилмавий қайта қуриш, инвестицияларни жорий этиш каби жараёнларга ўзининг ижобий таъсирини кўрсатди. Бу эса, даврга хос шаклланаётган иқтисодий фикрлашнинг дастлабки босқичдаги кўринишидир. Демак, бу янгича иқтисодий фикрлашни юзага келтириш учун бўлган илк қадамлардандир.

Янгича иқтисодий фикрлаш бир томондан тушунчалар, жараёнлар, хулосалар шаклида иқтисодий муносабатларни фикран ҳосил этиш жараёни орқали шаклланса, иккинчи томондан – жамият ташаббуси билан жамланган иқтисодий билимларни ўзлаштириш ҳамда фикрлаш йўли орқали қайта ишлов бериш жараёни туфайли шаклланиб боради.

«Ўзбекистонда ҳар йили таълим учун сарфланаётган харажатлар ялпи ички маҳсулотнинг 10–12%ини ташкил этади. Ҳолбуки жаҳон тажрибасида бу кўрсаткич 3–5%дан ошмайди»²⁷⁶

2004 йил 1 январ ҳолатига келиб, Республика бўйича бозор инфра-тузилмалари ўқув марказларида 21144 нафар, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ахборот-маслаҳат марказларида 15187 нафар киши ўқиди. Республика бизнес мактаби ва унинг 10 та минтақадаги бўлимларида

²⁷⁶ Ислом Каримов. Ҳамкорлик, тараққиёт ва хавфсизликни таъминлаш йўлидан // Халқ сўзи. 21 сентябрь, 2010. №183.

кичик бизнес соҳасида кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни икки йиллик дастурлар асосида амалга ошириб, 2004 йил бошига қадар 1168 нафар тингловчи, улардан 1017 нафари мутахассис, мактабнинг минтақалардаги бўлимларида таълим олдилар.

2010 йилнинг тўққиз ойига тегишли статистик маълумотларга кўра, республикада таълим муассасаларининг 453,4 минг нафар битирувчиси тадбиркорлик фаолиятига жалб этилди. Бу кўрсаткич «Баркамол авлод йили» Давлат дастури доирасида кўрилган чора-тадбирлар натижаси бўлиб, бу ёшлар эндиликда ўзлари қизиққан соҳалар бўйича шугулланмоқда.

2010 йилнинг якунига келиб, Сурхондарё вилоятининг ўзида 52 мингдан ортиқ янги иш ўринлари яратилди. Вилоятда, айниқса, ёшларни иш билан банд этиш масалаларига устувор даражада эътибор қаратилди. Бу йилда ОЎЮлари, академик лицейлар ва касбухунар коллежларини битирган 20 минг нафар ёшлар ўзлари танлаган йўналишларда иш билан банд бўлдилар. Уларнинг айримлари молиявий ташкилотларнинг кўмаклашуви натижасида ўзларининг тадбиркорлик фаолиятларини бошлашди²⁷⁷.

Янгича иқтисодий фикрлаш инсоннинг ақл-заковати, унинг иқтисодий ҳодисаларни ақс этириш, мушоҳада этиш қобилияти, уларнинг моҳиятини билиш, ўзлаштириш ҳамда иқтисодий тушунчалар, тасаввур, назариялар, қонунарни ҳаётга татбиқ этиш ва тегишли тарзда иқтисодий ҳаётда ўз йўналишини топиш, иқтисодий фаолиятни саводли тузиш қобилияти сифатида ҳам майдонга чиқади.

Шундай қилиб, янгича иқтисодий фикрлашнинг шаклланиши яқка тартибдаги ва жамоат иқтисодий онгининг шаклланиши билан боғланган. Янгича иқтисодий фикрлаш – шахснинг иқтисодий воқеликни бевосита ақс этирувчи ва унинг ривожланиши даврида жамиятнинг хўжалик, иқтисодий ҳаёт ҳодисаларига муносабатини ифодалайдиган иқтисодий гоялар, қарашлар, тасаввурлар мажмуидир. Бундай гоялар, қарашлар мажмуи жамият таркибидаги инсонлар онгида ҳалигача тўлақонли равишда яхши шаклланмаган.

²⁷⁷ Народное слово. 27 ноябрь, 2010. №229.

Бироқ, амалга оширган тадқиқотларимиз натижаларига қараганда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг бизнес юритишдан иборат бўлган мақсадлари турлича эканлиги маълум бўлди. 1999–2007 йилга қадар ҳар тўрт йилда ўтказиб борилган сўровномамизда янгича иқтисодий фикрлашга доир мулоҳазалар тобора такомиллашаётган кўринишни олмақда. Масалан, 1999 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг бизнес юритишларидан асосий мақсадлари фойда, манфаат кўриш ва бойишни билдирган. Бундай мақсадни кўзлаган респондентлар 48,9 фоизни ташкил этган бўлса, 2007 йилдаги худди шундай сўровномада ушбу мақсадда бизнес юритувчи респондентлар 46,5 фоизни ташкил этиб, 2,4 пунктга камайган.

6.1-жадвал

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг бизнес юритишдан мақсадларини ифодаловчи фикрлар салмоғи (фоизларда)²⁷⁸

Сўровномада берилган фикрлар	Сўровнома ўтказилган йиллар			2003 йилнинг 1999 йилга нисбатан фарқи (-;+)	2007 йилнинг 1999 йилга нисбатан фарқи (-;+)
	1999 йил	2003 йил	2007 йил		
Мустақил бўлган ҳолда фойда, манфаат кўриш ва бойиш	48,9	62,5	46,5	+13,6	-2,4
Халққа хизмат кўрсатиб ҳурматини қозониш, ўзини синаб кўриш	28,5	9,9	23,8	-18,6	-4,7
Ишсизликнинг олдини олиш	17,0	-	-	-	
Иқтисодиётни яхшилаш учун ҳисса қўшиш, турмуш даражасини яхшилаш	5,6	27,6	29,7	+22,0	+24,1

²⁷⁸ Жадвал муаллиф томонидан ижтимоий тадқиқотлар натижалари асосида тузилган. Ижтимоий тадқиқот ишлари Наманган вилояти бўйича ўтказилган.

Халқда хизмат кўрсатиб ҳурмат - эътибор қозониш, ўзини си-
наб кўриш мақсадида бизнес юритувчи респондентлар салмоғида
ҳам камайиш тенденцияси кузатилаган. Ишсизликнинг олдини
олиш мақсадида бизнес юритувчи респондентлар эса 1999 йилдаги
сўровномада 17,0 фоизни ташкил этишган бўлишса, кейинги йиллар-
даги сўровномаларда ушбу саволга умуман жавоб беришмаган.

Фикрларимизни 6.1-жадвал орқали таҳлил этадиган бўлсак,
унча жиддий бўлмаган камчиликлар билан бирга ўзига хос ижобий
кўриниш мавжуд. Ушбу жадвал маълумотларидан кейинги йиллар-
да кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларида эгоизмга
(фақат ўзини ўйлашга) хос дунёқараш ўрнига, жамият манфаатини
кўзлашга йўналган дунёқараш, тобора кенгайиб бораётганлиги ва
шунга мос равишда янгича иқтисодий фикрлаш шаклланаётганлиги-
нинг гувоҳи бўлиш мумкин. Чунки, 6.1-жадвалдан респондентларнинг
иқтисодиётни яхшилаш учун ҳисса қўшиш, турмуш даражасини яхши-
лашдан иборат мақсаддаги берган жавоблари салмоғи 2007 йилдаги
сўровнома натижаларида (1999 йилдаги сўровномага кўра) 24,1 пун-
ктга ошган. Агар йилига тўғри келадиган ўртача ўсишни белгилайди-
ган бўлсак, у роса 3,0 фоизга тўғри келади.

Шундай бўлса-да, янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш да-
ражаларида у ёки бу тарзда учрайдиган муаммолар ҳам йўқ эмас:

– Биринчидан, давлат идораларида ишлайдиган айрим раҳбар ва
ҳодимларнинг иқтисодий фикрлаш тарзи ҳалигача ҳозирги бозор ти-
зими талабига жавоб бериши юқори даражада бўла олмаяпти. Буни
кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишда,
уни юритишда хўжалик юритувчи субъектларга бўлган бошқарув му-
носабатларида яққол кўриш мумкин.

– Иккинчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъ-
ектларининг 54,3%²⁷⁹ ўз товарларини ташқи бозорда нима учун
рақобатлаша олиши ёки олмаслиги ҳақида аниқ фикр айтолмаганли-
ги, 14,2% респондентлар маҳаллий ҳокимият идоралари билан муно-
сабатлар ҳақида ўз жавобларини бермаганлиги, 13,4% респондентлар

²⁷⁹ Ушбу кўрсаткичлар ижтимоий тадқиқотлар натижалари асосида ўртача ҳисобда
олинган.

ўзларининг банкротлик сабабларини кўрсата олмаганлиги улардаги иқтисодий тафаккурнинг шаклланиш жараёнидаги камчиликларнинг ифодасидир. Улардаги мавжуд тафаккур тарзи ҳамон эски тузум сарқитларидан тўла озод бўла олмаган. Онг тазйиқидан бутунлай қутулсагина, инсон тўла эркин бўла олади. У шунда ўз фаолиятини, бизнесининг юритишдаги имкониятлардан самарали фойдаланади.

Хорижий шерикларни излаш, экспорт маҳсулотларини сотиш учун бозорлар топиш, бозор конъюнктураси, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг етакчи технологиялари тўғрисидаги ахборот-таъминот ишлари ҳалигача етарли даражада йўлга қўйилганича йўқ. У ёки бу сармоявий лойиҳани кредитлаш зарурати тўғрисида лойиҳа келиб тушиши билан тўлиқ тасаввурга эга бўлиш учун технологиялар ва хизматлар ички бозорнинг маркетинг тадқиқотлари етарли даражада юритилмаяпти.

Ўтказилган (1999 йилдаги) тадқиқотларда респондентларнинг 65%дан ортиғи ўз бизнесини юритишда зарур бўладиган ахборотлар олишда муайян қийинчиликлар борлигини ва янгиликларни ўз вақтида етиб келмаслигини айтишган. 2003 йилнинг ижтимоий (сўровнома) тадқиқот натижаларида ҳолат бир оз ўзгарган. Масалан, респондентларнинг 51,9%и ахборот воситаларидан оладиган янгиликларни етарли деб ҳисобласалар, уларнинг 48,1%и эса ахборот воситаларидан етарлича маълумот олмаётганликларини қайд этганлар. 95,1% респондентлар эса ҳали интернет тизимидан фойдаланмаганликларини ва ахборот олишдаги қийинчиликлар мавжудлигини айтишган.

Айрим таниқли иқтисодчи олимларимизнинг фикрига кўра «жойларда тадбиркорлар ишининг самарадорлигини сезиларли даражада оширувчи, кенг турдаги хизматлар (телефон алоқаси, факс юбориш ва қабул қилиш, почта жўнатиш, газеталар, журналлар сотиш ва бошқалар) кўрсатиш учун кўп функцияли сервис модулар (павильонлар)ни ташкил қилиш имкониятидан етарлича фойдаланилмаяпти»²⁸⁰.

Албатта, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг оммавий ахборот воситаларидан фойдаланишлари доирасидаги бошланғич босқичлардаги муваффақиятлар йўқ эмас. Бунинг далили сифатида

²⁸⁰ Арипов А. Н., Иминов Т. К. Ўзбекистон ахборот-коммуникация технологиялари соҳаси менежменти масалалари. Тошкент: «Fan va texnologiya», 2005. 125-бет.

оммавий ахборот воситалари ходимлари ва тадбиркорлар иштирокида ҳар ойда ўтказиб борилаётган матбуот анжуманларининг анъанавий тус олаётганлигини кўрсатиш мумкин.

Маълумки, «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида»ги Фармонда²⁸¹ ахборот маконини шакллантириш масалалари акс эттирилган. Унга биноан 2002–2010 йилларда компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш дастури ишлаб чиқилган ва амалиётга изчил жорий этилмоқда. Қолаверса, Республика Президентининг 2005 йил 8 июлда қабул қилинган «Ахборот-коммуникация технологияларини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори билан тасдиқланган 2010 йилгача телекоммуникациялар, маълумотлар узатиш тармоқлари ва ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ)ни қўллашни ривожлантиришнинг мақсадли йўналишлари мамлакатимизда АКТни ривожлантиришнинг асосий режаси ҳисобланади. Унга биноан, 2010 йилнинг охиригача ўрнатилган АТСлар қамрови мамлакат бўйича 100 фоиз рақамлаштирилган 2 миллионта рақамдан ошиши, оптик толали алоқа йўналишлари ва рақамли радиорелейли йўналишларнинг умумий узунлиги 9680 км.га етиши лозим²⁸².

2010 йилнинг март ойларига келиб, Ўзбекистонда Интернетдан фойдаланувчилар умумий сони 6 млн. кишидан ошди. Ҳозирги кунда мамлакат бўйича олганда Интернет хизматлари ва маълумотлар узатиш тармоқлари провайдерлари ҳамда операторлари 921 тани ташкил қилади. Глобал тармоқдан оммавий фойдаланиш пунктлари умумий сони 963 тага етди²⁸³. Бироқ, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг мазкур соҳа билан ҳамкорлигини кучайтириш зарур. Бундай алоқаларнинг зарурлигини, моҳиятан шундай тушунтириш мумкинки, уларда ноқулай саволлар кўп берилади. Шу туфайли, хусусий секторда келиб чиқаётган муаммолар матбуот, телекўрсатув ва радио эшиттиришлар орқали ўз аксини топгани ҳолда яққол намоён этилади.

²⁸¹ Мазкур меъёрий ҳужжат 2002 йил 30 майда қабул қилинган.

²⁸² Ўзбекистонда Интернет изчил ривожланмоқда // Халқ сўзи. 2010, 26 март. №59.

²⁸³ Ўша жойда // Халқ сўзи. 2010, 26 март. №59.

«Оммавий ахборот воситалари ва телевидение имкониятларидан кенг фойдаланган ҳолда, одамларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш бўйича иш олиб бориш зарур»²⁸⁴. Бугунги кунда бизнес соҳасидаги билимга эга бўлиш, иқтисодий фикрлаш доирасида мулоҳаза юритиш ва бозор муҳитида фаол қатнашишда оммавий ахборот воситаларининг аҳамияти катта.

Янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш – кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш омили сифатида қуйидаги муҳим масалалар ечимини ҳал этиш билан боғлиқ:

- замонавий иқтисодиёт фанларини ўзлаштириш ва уларнинг тушунчалари билан фикрлашга ўтиш, ютуқларини амалиётда самарали қўллаш;
- бизнес фаолиятини ривожлантириш, ўз ишини амалга ошириш ва оқилона хўжалик юритиш учун иқтисодий, ташкилий, сиёсий ва маънавий шароитлар яратиш;
- ватанпарварлик туйғусини чуқурлаштириш, ҳар бир кишининг мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятини ошириш учун фаол ва ижодий ёндошган ҳолда иштирок этиши.

Ўзбекистонда янгича иқтисодий фикрлашнинг мақбул модели ўзидан шаклланади деб ўз ҳолига ташлаб қўйиш нотўғри (6.2-чизма). Чунки, бундай ёндашув иқтисодий тафаккурга жиддий равишда тўғаноқ бўлиши аниқ. Шунинг учун ҳам мамлакат иқтисодиётининг ҳозирги шароитида, энг аввало, раҳбар кадрларда ва шу билан бирга замонавий ишлаб чиқаришнинг барча ходимларида чуқур иқтисодий билимларга ва уларни амалиётда қўллаш кўникмаларига асосланган юксак даражадаги иқтисодий билимдонликни ҳосил этиш талаби ўта муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу йўналишда, айниқса, ёшларда иқтисодий тарбия ва янгича иқтисодий фикрлашнинг ролини ҳам сезиларли даражада ошириш мақсадга мувофиқдир.

Аҳолининг, айниқса, унинг кўп қисмини ташкил этган ёшларда янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш иқтисодий тараққиётни

---

²⁸⁴ Ислоҳ Каримов. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2001. 255-бет.

бир даражадан анча юқори даражага муваффақиятли ўтиш учун ишончли муҳит яратади. Зеро, янгича иқтисодий фикрлаш билан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни юритиш амалиёти ўзаро жуда тигиз боғланган. Албатта, уларнинг боғлиқлиги оддий эмас. Янгича иқтисодий фикрлаш иқтисодий билимларга асосланади, билимлар эса, ўз навбатида ишончли бўлиши, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда юз бераётган ҳақиқий жараёнларни акс эттириши керак.

Бироқ, иқтисодий билимлар, иқтисодий жиҳатдан хабардорлик, хўжалик юритувчи субъектларни назарий жиҳатдан билимдонга айлантириши мумкин, холос. Янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш учун фаолиятнинг хилма-хил шакллари тақозо этилади.

Бунинг учун эса, хўжалик юритувчи субъектларнинг маданий-иқтисодий даражасини ташкил этувчи билимлар, бу соҳадаги маҳорат ва кўникмалардан ташқари, муайян иқтисодий муҳит ҳам бўлиши керак. Бунда ўзаро бир бирига боғлиқ доиравий вазият (6.2-чизмага қаранг) юзага келади: иқтисодий шароитни ўзгартириш учун янгича иқтисодий фикрлаш зарур; янгича иқтисодий фикрлашсиз эса иқтисодий шароитни ўзгартириб бўлмайди.

Янгича иқтисодий фикрлаш ёшларда ишга манфаатдорлик билан ёндашиш, давлат миқёсида фикрлаш, муайян иқтисодий жараёнга, ўзининг шахсий ишига ижтимоий баҳо бериш хислатини ҳосил қилади. Бугунги кунда ёшларда иқтисодий тайёргарлик, хўжалик юрита олиш, тежамкорлик сингари хислатлар шаклланиши учун ёшларни мактаб ва мактабдан ташқари муассасалар, ишлаб чиқариш, тадбиркорлик соҳасида ҳақиқий иқтисодий фаолиятга иложи борица эртaroқ ва фаол жалб этиш учун имконият яратиш мақсадга мувофиқдир.

Иккинчидан, кадрлар масаласи билан боғлиқ муаммоларни бартараф этиш зарур, яъни бошқарув тизимининг асосий, ҳал қилувчи бўгинларида замонавий фикрлайдиган, ўз манфаатларини давлат ва жамият манфаатлари билан уйғунлаштира оладиган, юқори малакали кадрлар ишлаши лозим.

Янгича иқтисодий фикрлашни шакллантиришнинг амалдаги модели²⁸⁵

Учинчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш соҳасидаги қонулар, фармонлар ва қарорларни мукамал бўлишини таъминлаб, барча ҳуқуқий давлатлар қаторида қонун асосида яшашни ўрганиш зарур.

²⁸⁵ Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Тўртинчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш тизимини ривожланган ва демократик мамлакатларнинг илгор намуналари асосида, уларга ўхшатиб такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир ва бу тўхтовсиз давом этадиган жараёнга айланиши керак.

6.3. Инновацион тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда инновацион фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш

Илмий ёндашувларга кўра, тадбиркорликнинг тўла моҳияти янгиликларни жорий этиш билан боғлиқ жараёнларда намоён бўладики, бунда янги, аввал мавжуд бўлмаган ишлаб чиқариш омилларининг комбинацияси яратилади. Шу тарзда янгиликлардан фойдаланишнинг аҳамияти иқтисодий тараққиёт даражасининг ўсиб боришида намоён бўлиб боради.

XX аср ўртасига келиб, тадбиркорликни инноватор сифатида тушуниш қарор топди²⁸⁶. Инновацион фаолият тадбиркорликнинг асосий ва ажралмас жиҳати деб юритила бошланди. Ривожланган мамлакатлар янги ривожланиш даврига – инновация ёки ахборот-саноат даврига кириши билан ўз иқтисодиётини янада юксалтирди. Инновацион давр саноатни ривожлантиришга илмий-техника тараққиётининг шиддат билан ортишига қўшган ҳиссанинг устунлиги (сармоя ва ишчи кучи сонининг ўсиши билан таққослаганда) ва ахборотнинг роли ошиб борганлиги билан ифодаланади.

Демак, бугунги кунда тадбиркорликнинг икки асосий шакли намоён бўлмоқда. Биринчиси, соф бозор тадбиркорлиги бўлиб, у маркетинг соҳасидаги кенг тушунчани ўз ичига олади. Иккинчиси, инновацион тадбиркорликдир. Ривожланган мамлакатларда инновация даврининг

²⁸⁶ Изох: Бундай ёндашувни фанга биринчи бўлиб австриялик таниқли иқтисодчи Й. Шумпетер киритган ва «тадбиркор-инноватор» тушунчасининг моҳиятини ўзининг «Теория экономического развития» (1912 й.) номи асарида илмий жиҳатдан теран изоҳлаб берган.

шаклланиши илмий-техника тараққийетининг тез ўсиб бораётганлиги билан изоҳланадики, буни АҚШ, Япония ва Италия давлатлари мисолида кўриш мумкин.

Афсуски, рақобатдаги муҳим устунлик – илм-фаннинг ривожланиш даражаси ва интеллектуал маҳсулотлар (патентлар, ноу-хау, ахборот)дан фойдаланиш бизнинг ҳаётимизга ҳали чуқур кириб келганича йўқ. Шу боис, жамиятимизда инновацион тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи хўжалик юритувчи субъектлар сонини кўпайтириш долзарб масала ҳисобланади.

Давлат режаси асосида ресурсларни бир жойга тўплаш ва қайта тақсимлашдан, инновацион тизим асосидаги хўжалик юритишга ўтиш ва уни ўзлаштиришда ўзига яраша қийинчиликлар бўлиши табиий. Қолаверса, ресурсларнинг чекланганлиги ишлаб чиқаришга зўр беришни талаб қилади. Инновацияни жорий этиш билан бундай чекланганлик бартараф этилади. Бироқ, амалда бир тарафдан жаҳон миқёсида рўй бераётган иқтисодий инқирозлар ва ривожланишнинг сустлиги, иккинчи томондан жорий этилган қўйилмаларнинг натижаси пастлиги, рағбатлантирувчи кучларга тўсқинлик қилиши мумкин. Фикримизча, инновацион соҳада иқтисодий муҳит ўзгаришини белгилувчи бир қатор муҳим вазиятларни шакллантириш зарур. Булар:

– бозор иқтисодиёти шароитида бўлажак истеъмолчилар талабига бўлган эътиборни (баҳолашни) ошириш;

– бизнесни шакллантириш учун янги маҳсулот ёки технологияни тақлиф этган ва ундан фойдаланган ҳолда, истеъмолчилар билан жуда яқин алоқада бўлиш;

– янгиликни текшириш бошланган даврдан, иқтисодий натижага эришгунга қадар бўлган вақтга кўра, муносабатнинг кескинлашувини ҳисобга олиш керак.

Ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз жараёнлари рўй бераётган бир даврда инновацион тадбиркорликни янада оммавийлаштириш масалалари устида бош қотириш лозим. Чунки, бундай жараёндан чиқиб кетишнинг ўзи инновацион ёндашувларни талаб этади.

Шунинг учун ҳам Республикамиз Перзиденти Ислом Каримов раҳбарлигидаги Инқирозга қарши чора-тадбирларни қўллаш давлат дастурида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада авж олдириш масалалари кўтариб чиқилган бўлиб, ушбу давлат дастурини амалга ошириш жараёнларида айнан шу муаммога жиддий эътибор берилмоқда. Бу эса ўз навбатида инновацион фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш ва бошқаришнинг энг мақбул йўналишларини белгилашни тақозо этади.

Ўзбекистонда инновацион фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш ва бошқаришда юксак даражада ижобий ишлар амалга оширилди. Хусусан, миллий иқтисодиёт тармоқларида янги ва янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйилиши, инновацион фаолиятнинг муайян даражада амалда юритилаётганлигидан далолат беради. Инновацион фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш ва бошқаришда инновацион жараёнларни ривожланиш даражалари таҳлил этилади. Шунинг учун инновацион тарздаги бошқарувнинг ўзига хос аҳамиятли томони борки, бу иқтисодиётнинг ривожланишига фақат ижобий таъсир кўрсатади.

Инновацион бошқарув орқали инновацион жараённи шакллантириш учун, авваламбор, инновацион жараённинг мақсадлари бўлиши керак. Бу жараён қуйидагиларни ўз ичига олади:

- кашфиётнинг янги техник ечимини аниқлаш;
- илмий изланиш ва тажриба-конструкторлик кашфиётлари ўтказиш;
- маҳсулотнинг серияли ишлаб чиқарилишини йўлга қўйиш;
- параллел тайёргарлик ва сотишни ташкил этиш;
- янги товарни бозорга киритиш;
- маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш, технологияларни мукаммаллаштириш йўли билан уларнинг бозордаги янги ўрнини мустаҳкамлаш.

Инновацион фаолиятни тартибга солиш ва бошқариш илмий ёндашув асосида амалга жорий этилиши керак. Бошқарув погонасидаги ҳар

бир мулоҳаза натижаси, илмий асослаган ҳолда ўзидан қуйи поғонага етказилиши лозим. Корхонанинг ички муҳотида ҳар қандай ишни бажариш ва ишлаб чиқариш жараёнларини ташкил этишда раҳбарнинг илмий ёндашуви унинг атрофидаги муовинлари, бўлим бошлиқлари ва ходимларни илмий изланишга бефарқ бўлмаслигига олиб келади. Бу эса корхона миқёсидаги яхлит илмий ёндашув асосида фаолият юритишга олиб келади.

Ўзбекистонда инновацион фаолиятини кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг таркибий қисми сифатида, унинг устувор йўналишига айлантириш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

Биринчидан, узоқ муддатга (10 йил) ҳамда яқин 2–3 йилга мўлжалланган давлат инновация сиёсатининг асосий йўналишларини қамраб олган инновация тузилмасини ривожлантириш дастурини яратиш. Ушбу дастурда давлат органлари ва илмий бирлашмаларнинг (ЎзР Фанлар Академияси, соҳалар бўйича илмий-техник ва муҳандислик жамиятлари ва бошқалар) вазифалари аниқ ишлаб чиқиши лозим.

Иккинчидан, инновация лойиҳаларини экспертизадан ўтказишнинг самарали тизимини ташкил қилиш. Бу тизимда лойиҳаларга қўйиладиган талаблар: босқичма-босқич амалга оширилиши, қайтарилмаслик, муаллифлар билан мулоқот, экспертларнинг жавобгарлиги, уларни рағбатлантириш муддати белгиланганлиги ва бошқалар.

Учинчидан, муаллифлик ҳуқуқига риоя қилиш. Илмий-техника ва инновацион фирмалар фаолият юритиши учун қулай шароит яратиш. Мазкур фирмаларда асосий техник ечимларнинг муаллифлари билан бир вақтда корхона эгалари ҳам ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Тўртинчидан, инновация ташкилотлари секторига молиявий қўйилмалар ва реал инвестициялар уйғунлашувини таъминлайдиган инновация лойиҳаларини молиялаштиришнинг венчур тизимини ташкил қилиш.

Бешинчидан, инновация лойиҳалари ҳақида маълумотга эга бўлган кучли ахборот тизимини ташкил қилиш.

Олтинчидан, қонунчилик меъёрий базасини, солиқ солиш, ҳисоблаш тартиби ва ундирилишини соддалаштириш ҳамда инновация фаолиятини рағбатлантириш жиҳатларини такомиллаштириш.

Еттинчидан, инновация лойиҳаларини молиялаштиришнинг нодавлат тизимини рағбатлантириш.

Эътиборлиси шуки, 2010 йилда интеллектуал салоҳиятдан фойдаланиш жараёни кучайтирилди. Бугунги кунда ОЎЮларининг 600 ортиқ мутахассис тайёрловчи кафедралари томонидан 750 тага яқин инновацион гуруҳлар ташкил этилди. Уларнинг иштирокида 4500 нафар профессор-ўқитувчилар, иқтидорли талабалар, аспирантлар, докторантлар ва изланувчилар илмий-технологик жараёнларда инновацион ёндашувларни қўлаб, бу соҳа самарадорлигини оширишга олиб келдилар.

Бу каби чора-тадбирларни қўллаш инновацион фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш имкониятини кенгайтиради. Бу эса республикада инновацион фаолият самарадорлигини ортишига олиб келади. Инновацион фаолият самарадорлигини таъминлашга ёрдам берувчи ташкилий бошқарувчилик тамойиллари:

– ташкилотда иқтисодий ва ташкилий жараёнларни йўлга қўйишга оид турли хил изланишларни амалга ошириш ва шу асосда янгича иш принципларини кашф қилиш учун қулай муҳит яратиш лозим;

– ташкилий тузилма миқёсидаги жамики инновацион фаолиятнинг пировард мақсади истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини қондиришдан иборат бўлмоғи даркор;

– ташкилотнинг олдида турган умумий мақсад ва вазифалардан келиб чиқиб, инновацион фаолиятнинг устувор йўналишларини белгилаб олиш керак;

– илмий изланиш – ишлаб чиқариш – маҳсулотни реализация қилиш занжирининг муваффақиятли ва самарали ишлашини таъминлаш, бу жараёнларнинг босқичма-босқич ижросини тезлаштириш учун бошқарувчилик тузилмасини ихчамлаштириш мақсадга мувофиқдир;

– имконият борича, инновацион лойиҳаларни яратиш ва амалиётга жорий этиш муддатларини камайтириш лозим. Бунинг учун мазкур

жараёнларнинг босқичма-босқич эмас, балки параллел равишда амалга оширилишига эришмоқ шарт.

Шуни қайд этиш керакки, Ўзбекистонда инновацион фаолиятнинг кучайтирилиши натижасида маҳсулот ишлаб чиқариш жаҳон мамлакатларидаги стандартларга мослаштирилмоқда. Бу борада миллий тадбиркорларимизнинг фаоллиги сезиларли бўлмоқда. Масалан, 2009 йилда муайян тадбиркорлар ISO-9001 стандартини жорий этиш бўйича лойиҳасида қатнашиб, мижозларни янги поғонага кўтарилишга замин яратдилар. Бу лойиҳа қабул қилинган қонунарга кўра амалга оширилиб, бундай стандарт сертификати бор корхоналар ҳар қандай давлат ташкилотлари томонидан баҳоланиб, биринчи навбатда давлат маҳсулотларини сотишга имкон яратадилар. Шундай қилиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик учун йирик давлат буюртмаларини олиш каби янги имконият яратилади.

Бунинг учун хусусий «...секторни кредитлаш, ресурслардан фойдаланиш, давлат буюртмаларини олиш, тадбиркорлик субъектлари ишлаб чиқараётган маҳсулотларни сотиш учун янги имтиёзлар бериш, халқаро амалиётга мувофиқ даромадларнинг йиллик декларацияси шаклига босқичма-босқич ўтиш, молия ва статистика ҳисоботлари тизимини янада соддалаштириш, жумладан, бундай ҳисоботларни ваколатли давлат органларига электрон шаклда тақдим этиш каби механизмлар ҳисобидан қўллаб-қувватлаш масалалари ҳам қонунда ўз аксини топиши даркор»²⁸⁷.

Бозор иқтисодиётида маҳсулотга бўлган талабни ошириш чоратадбирларидан бири – юқори сифатли товарлар билан таъминлаш ва кафолатлаш. Энг муҳими товар сертификатига эга бўлиш ёки рухсат этилган меъёрий ҳужжатлар асосида фаолият юритиш керак. Бунинг учун бугунги кунда Oz Dst ISO 9001:2009 стандарти талабларига мувофиқ ҳолда сифат менежменти тизими жорий этилган.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш билан мева-сабзавотлар асосидаги консерва маҳсулотлари ассортименти

²⁸⁷ Ислоҳ Каримов. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Тошкент: Ўзбекистон, 2010. 51-52 бетлар.

кенгайди. 2010 йилда «Марказий назорат лабораторияси» томонидан 1173 та сертификат янги узилган ва қуритилган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳамда улардан тайёрланган консерва маҳсулотлари учун берилди. Улардан 80 таси импортга йўналтирилган янги узилган меваларга, қолганлари маҳаллий маҳсулотларга берилди. 2010 йилнинг 9 ойида тадбиркорлар 726 сертификат олишга муяссар бўлишди. Келажакда «Марказий назорат лабораторияси» «Ўзвиринсаноатхолдинг» компания маҳсулотлари каталогини яратиш бўйича режалаштириш ишларини олиб бормоқда. Чунки, бу компанияга хос товар белгиси Ўзбекистон Республикасининг халқаро патент берувчи идораларидан рўйхатдан ўтган.

Бундан ташқари 2010 йилнинг ноябрь ойида Тошкент шаҳрида республиканинг турли ҳудудларидаги корхоналар мутахассислари учун бошқарув услубларини замонавийлаштириш йўналишида «ИСО: 9000, 14000 ва 18000 серияли стандартлар талабларидан келиб чиқиб менежмент тизимини интеграция қилиш» бўйича тренинг ўтказилди. Тренингда бугунги кунда замонавий ҳисобланган сифат менежменти, экология, персонал хавфсизлиги ва соғлигини таъминлаш тизими билан боғлиқ янгиликлар тадбиркорларга етказилди. Тадбиркорларнинг бундай янгиликлар орқали билимини ошириш, ўз навбатида ўзгарувчан бозор иқтисодиёти шароитларига мослашувчанликни тезроқ оширишга, вақтни тежашга, товар ва хизматларни сифатини яхшилашга олиб келади.

Ўзбекистоннинг жаҳон хўжалигидаги алоқаларини жадаллаштириш вазифаларига мувофиқ илмий-тадқиқотлар, ишланмалар ва инновация лойиҳаларининг давлат томонидан қўллаб-қувватланиши мамлакатимизда инвестиция-инновация миллий Дастури асосидаги лойиҳаларнинг жадаллик билан амалга оширилишида муҳим омил ҳисобланади.

6.4. Модернизация жараёнида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши

Жамиятнинг ривожланиш босқичларида ҳар бир иқтисодий давр (цикл) муайян иқтисодий жараёнларни ўз ичига қамраб олади.

Ҳозирги глобаллашув шароитларида Ўзбекистон иқтисодиётини ривожланиш босқичида модернизация жараёнлари авж олиб бормоқда. Хусусан, давлатимиз сиёсатида ҳам модернизацияни амалга ошириш, устувор вазифалардан бири сифатида белгилаб қўйилган.

Дарҳақиқат, «жаҳон иқтисодий инқирози ишлаб чиқаришни мунтазам янгилаб, модернизация қилиб бориш заруратини кун тартибига янада ўткир қилиб қўймоқда ва бунинг учун бор куч-имкониётимиз ва ресурсларимизни сафарбар этишни талаб қилмоқда»²⁸⁸.

Модернизация жараёнларини амалга ошириш борасида 2010 йил ва ундан кейинги йилларда Инқирозга қарши чоралар дастурида қабул қилинганидек, бир қатор устувор йўналишлар белгилаб олинди:

Биринчидан, ислохотларни давом эттириш ва чуқурлаштириш, мамлакатни янгилаш ва модернизация қилиш, 2009–2012 йилларга мўлжалланган Инқирозга қарши чоралар дастурини сўзсиз бажариш ва шу асосда иқтисодий ривожланишнинг юқори ва барқарор суръатларини, самарадорлигини ҳамда макроиқтисодий мувозанатини таъминлаш лозим. Бу устувор йўналишда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш асосида иқтисодиётнинг барча тармоқларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожланишига эътибор қаратилади.

Иккинчидан, банк-молия тизимининг барқарорлигини таъминлаш жуда муҳим. Ушбу тизим фаолиятини такомиллаштириш зарур. Бу устувор йўналишни амалиётга татбиқ этишнинг учта асосий жиҳатига эътибор бериш лозим:

1. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига молиявий ташкилотларнинг хизмат кўрсатишидаги сифатни ошириш жуда муҳим ўрин тутди.

2. Молиявий маблағлар айланмасида банк ходимларининг ижодий ва ташаббускор ёндашувлари жуда муҳим ҳисобланади.

3. Молиявий ресурсларни айланишини янгича услублар асосида ташкил этиш, бу соҳада ишлайдиган кадрларни тайёрлаш, малакасини

²⁸⁸ Ислам Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 39-бет.

ва тасаббускорлигини оширишда замонавий билим ва тажрибаларга таяниш билан бирга даврга хос иқтисодий фикрлаш доирасини кенгайтириш керак.

6.3-чизма

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг модернизация қилинишида эришилаётган натижалар²⁸⁹

²⁸⁹ Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Учинчидан, мамлакатимизнинг рақобатбардошлигини оширишни таъминлаш учун иқтисодий таркибий ўзгартириш жараёнларини чуқурлаштириш сиёсатининг давом эттириш лозим. Бу устувор йўналиш кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаоллашувига туртки беради. Уларни рақобат асосида янги маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сифатли хизматлар кўрсатишга ундайдиган муҳитнинг кенгайишига олиб келади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун ҳуқуқий ва иқтисодий тартибга солиш имкониятлари давлат томонидан кенгайтирилади. Энг муҳими бозор субъектларининг фаолияти тобора қулайроқ ва соддалаштирилган иқтисодий муносабатларга томон силжиб боради.

Тўртинчидан, иқтисодийнинг асосий етакчи соҳаларини модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, транспорт ва инфратузилма коммуникацияларини ривожлантиришга қаратилган стратегик аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш керак. Бу кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун ўзаро иқтисодий муносабатларни янада фаоллаштирувчи устувор йўналишдир. Инвестицион сиёсат юритиш туфайли миллий иқтисодийнинг деярли барча соҳалари инвестиция маблағлари ҳисобидан молиялаштирилади. 6.4-чизмада миллий иқтисодий тармоқларида 2009–2014 йилларда амалга ошириш кўзда тутилган инвестицион лойиҳалар дастури берилган. Бундай ёндашув кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг хатти-ҳаракатларида ликвидлик даражасининг ошишига олиб келади.

Бешинчидан, қишлоқда уй-жой қуриш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришнинг жадаллаштиришга эътибор қаратилиши керак. Бу устувор йўналиш ҳудудларимиз кўламида шаҳар ва қишлоқ ўртасидаги тафовуларни олдини олиш, шу билан бир қаторда, қишлоқ жойларида ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кенг ривожланишини таъминлайдиган инфратузилма шароитларини янада яхшилашни тақозо этади.

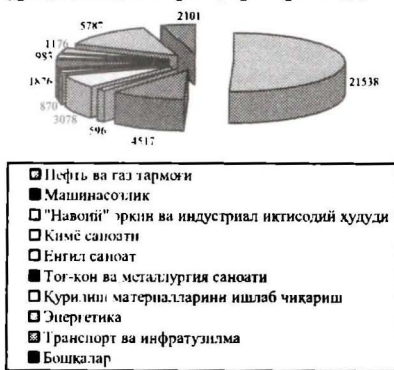
Жумладан, қишлоқ хўжалигида модернизация жараёнларини авж олдириш мақсадида 2010 йилнинг тўққиз ойи мобайнида республикада замонавий минитехнологиялар билан жиҳозланган 135 та қайта

ишлаш корхонаси қурилиб, ишга туширилди. Бу эса қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш қуввати янада ошганлигини кўрсатади.

Олтинчидан, аҳоли бандлигини таъминлаш, шу тариқа аҳоли даромадини янада ошириш ва ҳаёт сифатини юксалтириш масалаларини ҳал этиш лозимдир. Чунки, айнан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти туфайли ишсизликни бартараф этиш имкониятлари кенгаймоқда, аҳоли даромадлари ошиб, турмуш даражаси кўтарилмоқда. Шунинг учун ушбу устувор йўналиш жамиятимизнинг бундан кейинги даврлардаги ривожланиш йўлида ҳам ўзининг аҳамиятини йўқотмайди.

6.4-қизма

2009–2014 йилларда амалга ошириш кўзда тутилган инвестицион лойиҳалар дастури (иқтисодий тармоқлари таркибда, млн. АҚШ долл.)²⁹⁰

Еттинчидан, «Баркамол авлод йили» Давлат дастуридаги чоратадбирларни амалга ошириш лозим. Бу устувор йўналиш, жамияти-

²⁹⁰ Манба: Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир» ҳамда «Асосий вазифамиз – Вақанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир» номли маърузаларини ўрганиш бўйича Ўқув-услубий мажмуа. Тошкент: Иқтисодийёт. 2010. 131 - бет.

миз таркибидаги ёшларни тарбиялаш ва уларни иқтисодийнинг турли соҳаларида ишлайдиган мутахассис бўлиб етишишларида тўғри йўл танлаб олинганлигидан далолат беради. Бу устувор йўналиш репродуктив саломатлик ва таълим ислохотларини давом эттиришни ўз ичига олса-да, шу билан бирга, ёшлар таркибидан иборат бизнес элитани шакллантиришга ҳам олиб келади. Бу эса жамиятимиз таркибида бизнес элитанинг кенг тармоқ отиши учун жуда муҳимдир.

Юқорида келтирилган устувор йўналишларни бажарилишини таъминлаш борасида 2010 йилнинг ўзида бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилди.

Масалан, 2010 йил сентябрь ойидан Маргилон шаҳрида «Наримтекс» Ўзбекистон–Хитой МЧЖ шаклидаги қўшма корхонаси иш бошлади. Тўқимачилик маҳсулотлари тайёрлашга ихтисослашган корхонага Хитойдан келтирилган 22 та замонавий тикув дастгоҳи ўрнатилди. Асосан маҳаллий хомашёдан тайёрланаётган маҳсулотлар турини кўпайтириш мақсадида корхонада 23 та янги иш ўрни яратилиб, импорт ўрнини босувчи сифатли кийим-кечак ишлаб чиқариш йўлга қўйилди²⁹¹.

Жиззах вилоятидаги гилам ишлаб чиқариш учун пропилен иларини тайёрлашга ихтисослашган «Евразия Карпет» МЧЖ, Асака банкнинг вилоят бўлими томонидан модернизация мақсадида берилган молиявий ёрдам туфайли, маҳсулот таннархини 30% туширишга эришди. Корхонада Германия ва Бельгия технологиялари асосида сифатли маҳсулот тайёрланиб, 2010 йилнинг тўққиз ойи мобайнида 23 млрд. 180 млн. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди. Маҳсулот ишлаб чиқаришда маҳаллий хом-ашёдан фойдаланиш 56,2%га тенг бўлиб, ташқи бозорларда ҳам муваффақиятли рақобатлашмоқда. Корхонада ишлаб чиқаришни локализация қилиш ҳисобига 477,5 минг АҚШ доллари миқдоридagi маблағ тежаб қолинди. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Шундай экан, 2011 йилдан **«ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, иқтисодийни**

²⁹¹ XXI аср газетаси. 16 сентябр, 2010. №37. 6-бет.

етақчи тармоқларини жадал янгилаш биз учун энг муҳим устувор вазифа сифатида изчил давом эттирилади»²⁹².

Хулоса қилиб айтганда, Инқирозга қарши чоралар дастурида келтирилганидек, модернизация жараёнларининг жадаллашуви кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланишини янада кучайишига олиб келади. Бундай ёндашув жаҳон мамлакатлари орасида биринчилар қаторида Ўзбекистонда қўлланди. Давлатимиз томонидан амалга оширилаётган сиёсатдан шуни англаш мумкинки, келгуси йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка эътибор янада кучаяди.

Фикримизча, олдимишга қўйилган юксак мақсадларга эришиш, аввало, ўз имконият ва ресурсларимизни қай даражада сафарбар этишимизга жуда боғлиқ. Бунинг учун эса инқироз оқибатларини бартараф этиш бўйича 2009–2012 йилларга мўлжалланган Инқирозга қарши чоралар дастурида кўзда тутилган чора-тадбирлар бажарилишини жиддий таъминлай олишимиз керак.

6.5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг диверсификация қилиш ва маҳаллийлаштириш чора-тадбирлари

Фикримизча, ҳозирги давр иқтисодиётида бозор субъектлари миқдор ва сифат жиҳатидан ошиб бораётганлигини ҳисобга олиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик диверсификациясини амалга оширишда қуйидаги омилларга жиддий эътибор бериш керак:

- меҳнат харажатларини минималлаштириш, қўпроқ янги технологияларни жорий этиш, рақобатчи субъектга нисбатан ўсишга эришиш;
- бизнес билан боғлиқ бўлмаган бошқа хилма-хил фаолият турларини ҳам йўлга қўйиш;
- бизнесни янги замон талабларига жавоб берадиган тарзда олиб бориш;

²⁹² Ислом Каримов. Барча режа ва дастурларимиз вафанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. Тошкент: Ўзбекистон, 2011. 24-бет

- фирма бошқарувини даврга мос такомиллаштириш, ишлаб чиқарилган товарларнинг тезда сотилишини таъминлаш;
- хизматлар кўрсатиш тоҳасида ахлоқ меъёрларини қўллаш ва сифат даражасини оширишга асосий эътибор қаратиш;
- маҳсулот ишлаб чиқаришда сифатни ошириш орқали самарадорликка эришиш;
- нархларни камайтириш чораларини кўриш;
- реклама сифатини ошириш.

Бу каби омилларнинг амалга оширилиши, мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг янада ривожланишига олиб келади. Шунингдек, ижобий кўрсаткичларга эришишда ўз самарасини кўрсатади.

Маълумки, ҳозирги пайтда чет эл технологияларини иқтисодиётнинг турли соҳаларига жорий этиш давр талабидир. Аммо, тараққиётга интилиш мавжуд экан, айниқса, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда фақат чет эл технологияларини жорий этиш билан чегараланиб қолмаслик керак. Чунки, бу йўналишни иқтисодий нуқтаи назардан самарали деб ҳисобласак-да, давр ўтган сари улар самарасиз оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Бундай самарасиз ҳолатлар ўз навбатида минтақавий ёки маҳаллий инновацияни ривожланишига ҳалақит беради.

Шундай экан, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозга боғлиқ ҳолда ташқи бозоридаги талабнинг тез ўзгарувчанлиги ва ички бозордаги талабни рағбатлантириш мақсадидаги чораларни кўриб бориш жуда муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш орқали иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини сақлаш ва барқарорлигини таъминлашда барча имкониятни сафарбар қилиш лозим. Бундай вазифани удалашда ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурини кенг тадбиқ этиш муҳим ўрин тутди.

Фикримизча, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда янги технологияларни, мураккаб лойиҳали ва миллий ҳунармандчиликка хос бўлган техника воситаларини ишлаб чиқаришда ички маҳаллий интеллектуал резервлар асосида яратишга кўпроқ эътибор бериш зарурдир. Натижада, миллий маҳсулотларни экспорт қилиш имкониятларига эришиш мумкин.

Мамлакатдаги илм-фан ютуқларига таяниб, турли соҳа олимлари томонидан яратилаётган янги илмий ишланмалар, техник лойиҳаларни ривожлантиришни рағбатлантириш чора-тадбирларини қўллаб бориш мақсадга мувофиқдир. Чунки, маҳаллий доирада яратилган янгиликларни кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда қўллаш анча арзон тушади. Биз бундай имкониятлардан самарали фойдаланиш йўлига ўтишимиз керак. Янгиликлар маҳаллий-минтақавий шароитда ишлаб чиқилса, жуда кўп иқтисодий имкониятлар қўлга киритилади:

Янгиликларнинг ўзимизда яратилиши натижасида давлат ҳиссасидаги валюта миқдори тежалади.

1. Иш билан бандлик муаммоси ҳал этилади, жамиятимиздаги демографик вазият анча яхшиланади.

2. Янги техника ёки технологияни қайта жиҳозлаш ёки таъмирлаш, деталлари ишдан чиққанда уни ишлаб чиқариш ва ўрнатиш ҳам ўзимизда ҳал этилади.

3. Янги ишланмалар ёки лойиҳаларни амалга ошириш ва уларни ўзлаштириш учун хориждан мутахассислар чақирилмайди. Бу ишлар ҳам маҳаллий мутахассислар ёрдамида (ўқишлар ташкил этиб) ҳал этилади.

4. Энг муҳими, маҳаллий инновация ривожланади. Уни кенг ривожлантириш имкониятлари яратилади.

Демак, бундай чора-тадбирларни амалга ошириш билан нафақат жамиятимизнинг иқтисодий баққуват, маънавий юксак, келажаги буюк бўлишига замин яратилади, шу билан бирга жамиятимизнинг ҳар бир аъзоси бундан манфаатдор бўлади.

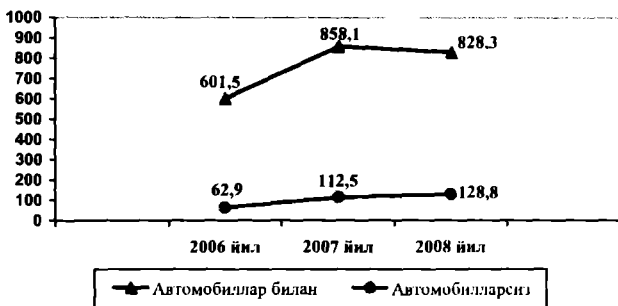
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни диверсификация қилишда маҳаллий шарт-шароитларни ҳисобга олиш тақозо этилади. Бошқача айтганда иқтисодиётни ривожлантиришда маҳаллийлаштиришга эътиборни кучайтириш зарурияти давр талабига айланди. Бу эса ўз навбатида касаначиликнинг ривожланишига туртки бериб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий фаолият доираси кенгайишига олиб келди.

Жаҳон миқёсида молиявий-иқтисодий инқироз бошланиб, айна авжига кўтарилган, 2006–2008 йиллар мобайнида, маҳаллийлаштириш бўйича амалга оширилган лойиҳалар сони 1,5 баравар, уларда иштирок этаётган корхоналар сони эса 1,2 баравардан кўпроқ ўсди.

Маҳаллийлаштириш дастури доирасида амалга оширилган ислохотлар натижасида миллий иқтисодиётнинг экспорт салоҳияти янада ортди. Хусусан, экспорт ҳажми 2006 йилда автомобиллар билан бирга 601,5 млн. АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 2008 йилга келиб, бу кўрсаткич 828,3 млн. АҚШ долларини ташкил қилди (6.5-чизма).

6.5-чизма

Жаҳон миқёсида молиявий-иқтисодий инқироз бошланиб, айна авжига кўтарилган, 2006–2008 йиллар мобайнида Ўзбекистонда маҳаллийлаштиришнинг амалга оширилиши (млн. АҚШ доллари ҳисобида)²⁹³

2010 йилнинг 9 ойида мамлакатимиздаги экспорт қилувчи корхоналар томонидан экспорт ҳажмини 10,9% ошириш, ташқи савдо айланмаси ижобий сальдосини 3,6 млрд. АҚШ долларида ортиқ ҳажмда таъминлаш имконини берди. Худди шу давр мобайнида ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришга оид 990 та лойиҳа бўйича 4,2 трн. сўмлик, яъни

²⁹³ Чизма муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси статистика кўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

2009 йилнинг шу даврига нисбатан 1,4 баравар кўп маҳсулот ишлаб чиқарилди. Маҳаллийлаштириш асосидаги маҳсулотнинг мамлакат саноат ишлаб чиқариши умумий ҳажмидаги улуши 17,6% бўлди. Бу эса 2009 йилнинг дастлабки уч чорагига тегишли кўрсаткичдан (бу кўрсаткич 14,9% бўлган) 3,3 пунктга кўп эканлигини кўрсатмоқда.

Янги иш ўринларини яратишга қулай имкониятлар юзга келтирилди. Дарҳақиқат, кейинги йилларда аҳолининг иш билан бандлигини таъминлашда касаначиликни ривожлантириш алоҳида аҳамиятга эга бўлмоқда. «Саноат корхоналари билан кооперация асосидаги касаначиликни ҳамда пудрат шартномаси асосидаги уй меҳнатини рағбатлантириш аҳоли бандлигини таъминлашнинг муҳим йўналишларидан биридир»²⁹⁴.

Хорижий мамлакатларнинг тажрибаси касаначиликнинг қуйидаги турлари кенг қўлланилишидан далолат беради²⁹⁵:

- тўлиқсиз иш кунида иш билан банд бўлиш;
- муддатли шартномалар бўйича вақтинчалик иш билан банд бўлиш;
- «мини-макс» шартномалари бўйича иш билан банд бўлиш, яъни ишлаган соатларга ҳақ тўлаш;
- ширкатларга аъзо бўлиш;
- мустақил компаниялар билан шерикчилик;
- чақириқ (компания таклифи билан) бўйича ишлаш.

«2008 йилда касаначилар томонидан 34 миллиард сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди ва хизматлар кўрсатилди. Касаначилик учун иш ўринлари очган корхоналар, шу борада ўзларига берилган имтиёзлар ҳисобидан 1 миллиард сўмдан ортиқ маблағни тежашга эришди»²⁹⁶.

Ўзбекистонда саноат корхоналарининг буюртмаларини меҳнат ресурслари ортиқча бўлган қишлоқ аҳоли пунктларида жойлашти-

²⁹⁴ Исломо Каримов. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Тошкент: Ўзбекистон, 2010. 49-бет.

²⁹⁵ Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида меҳнат муносабатларини тақомиллаштириш масалалари // Республика илмий-амалий анжумани тезислар тўплами. Тошкент: Иқтисодиёт, 2010. 43-бет

²⁹⁶ Исломо Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 26-бет.

риш йўли билан қишлоқ аҳолисини касаначиликка жалб этиш имкониятларидан кенг фойдаланилмоқда. Касаначиликни ривожлантириш орқали саноат корхоналари максимал фойда олишга эришмоқда.

6.6-чизма

Маҳаллийлаштириш орқали кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка диверсификацияни амалга ошириш²⁹⁷

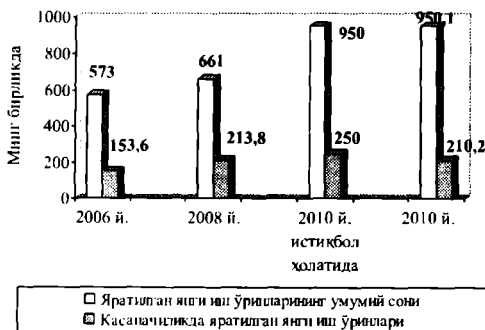

²⁹⁷ Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Жумладан, 2009 йилда «Самарқанддон» ОАЖда 421 нафар ишчи-хизматчи билан бир қаторда 50 нафар касаначи ҳам меҳнат билан банд бўлди. Ҳар ойда 3,5–4 минг тонна бугдойни қайта ишлаш қувватига эга бўлган ушбу корхонага касаначи - тикувчи, касаначи - нонвой, касаначи - сотувчи ва тикувчиларнинг меҳнати қўл келди. Натижада, маблағ ва вақтдан фойдаланиш тежамкорлиги ошди. Жумладан, корхонада тайёр маҳсулотлар учун ёрлиқлар тайёрлашда касаначилар ёрдамидан фойдаланиб, ойда 150–200 мингга ёрлиқ тайёрланди. Бу эса бир ойда 300 минг сўм миқдоридаги маблағни корхона фойдасига иқтисод қилинганлигини кўрсатади. Касаначилар корхонада ишлар экан, уларнинг номига меҳнат дафтарчаси юритилиб, ҳар ойда маош билан таъминландилар. Эътиборлиси шундаки, «Самарқанддон» ОАЖда биолоборант касаначилар ҳам иш олиб бориб, галлачилик ва пахтачиликда зараркунандаларга қарши курашишда фойдаланадиган зарур капалакларни кўпайтириб бердилар²⁹⁸.

6.7-чизма

Ўзбекистонда касаначиликни ривожлантириш ҳисобига яратилган янги иш ўринлари²⁹⁹

²⁹⁸ XXI аср газетаси. 19 ноябрь, 2009. №48.

²⁹⁹ Чизма муаллиф томонидан Ўзбекистон давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган. Бунда 2010 йилнинг маълумотлари 1 декабрь ҳолатига тўғри.

Ўзбекистонда касаначиликни ривожлантириш ҳисобига 2006 йилда 153,6 мингта (янги ташкил этилган иш ўринларининг 26,8%), 2007 йилда – 212,3 мингта, 2008 йилда – 213,8 мингта (32,3%), 2009 йилда – 130 мингтага яқин янги иш ўринлари яратилди (6.5-чизма). 2010 йилда касаначилик асосида ташкил этилаётган янги иш ўринларининг 250 мингтага етказилиши кўзда тутилган.

Хулосада айтиш мумкинки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг диверсификацияси ҳақида мулоҳаза юритилганда, маҳаллийлаштириш чора-тадбирларини амалга ошириш муҳим аҳамиятга эга. Бунда касаначиликнинг ривожланиши ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Чунки, касаначилик республикада фаолият кўрсатувчи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг диверсификациясини амалга оширишда янги имкониятлар яратади.

ХУЛОСА

Миллий иқтисодиётнинг ривожланиб бориши кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг самарали фаолияти билан белгиланмоқда. Бу соҳанинг давлат томонидан тартибга солиниши демографик жараёнлар кучайиб бораётган Ўзбекистон учун катта аҳамият касб этади. Шу боис, Республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кўпайтириш, иқтисодиётда унинг улушини ошириш чора-тадбирлари йилдан йилга кенг равишда амалга оширилмақда. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тараққиётини таъминлаш, ишлаб чиқариш салоҳиятини ва аҳоли турмуш тарзини юқори даражага кўтариш бугунги кундаги устувор мақсадларимиздан бири ҳисобланади.

Шундай экан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, уни давлат томонидан тартибга солиш нуқтаи назаридан, иқтисодиётнинг барча тармоқларида, энг аввало, давлат идораларида бутунги кунда мустақил фикрга эга, дунёқараши кенг, ўз фикрини ҳимоя қилишга қодир, жамият манфаатларини ўзининг шахсий манфаатларидан устун кўядиган, қатъиятли, ташкилотчи, инсонлар раҳбарлик лавозимида ишлаши керак.

Олиб борилган тадқиқот ва изланишлар натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

Ижтимоий йўналтирилган бозор тизимини кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Шу туфайли республиканинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, ушбу секторни шакллантириш ва бошқариш заруриятини келтириб чиқарувчи омиллар ишлаб чиқилди ва уларнинг ўзаро боғлиқлигини назарий тавсифи чизма (схематик) шаклида кўрсатиб берилди.

«Бизнес», «тадбиркорлик» ва «менежер» тушунчаларининг мазмун-моҳиятида фарқ бор. Бу тушунчаларга боғлиқ таваккалчиликда ҳам ўзига хос хусусиятлардан иборат бўлган фарқланиш мавжуд. Бутунги кунда «бизнес таваккалчилиги», «тадбиркор таваккалчилиги» ва «менежер таваккалчилиги» тушунчаларида ҳам фарқли жиҳатлар учрайди.

«Давлат томонидан тартибга солиш» ва «давлат бошқаруви» тушунчалари фарқланиб, бири торроқ маънода қўлланилса, иккинчиси кенгроқ маъноларни англатади. Шу боис, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиниши, миллий иқтисодиётни бошқаришнинг таркибий қисмидир.

Давлат хусусий сектор фаолияти учун шарт-шароитлар яратиш нуқтани назардан тартибга солиб боради.

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланганлик даражаси унинг иқтисодийтадаги тутган ўрни таҳлил этилганда, унинг давлат миқёсидаги тараққиётга таъсир кўлами ижобий баҳоланади. Бу борада аниқ далилларга асосланиш мумкин.

Ҳозирги кунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тартибга солиш соҳасида давлат механизми жорий этилган ва у фаолият кўрсатмоқда. Бироқ, хусусий бизнесни тартибга солиш жараёнидаги мавжуд тўсиқлар ҳамда ҳуқуқий ва иқтисодий дастаклар фаолияти талаб даражасида эмаслиги ушбу механизмнинг самарали ишлашига ҳалақит бермоқда. Республиканинг аҳолиси энг зич ҳудудларида демографик вазият ўзига хос бўлиб, ортиқча ишчи кучи кўпаяётганлигида ўз аксини топган. Бироқ, бу ҳудудда меъёрий ҳужжатларда қабул қилинганидек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга етарлича эътибор берилмапти.

Республиканинг айрим вилоятлар иқтисодийтининг энг замонавий соҳаларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг миқдор жиҳатдан сезиларсиз даражада кўпайиши кузатилади. Буларга моддий-техника таъминоти, ахборот ҳисоблаш, бошқарув, илм-фан, маориф, молия, геология-қидирув каби соҳалар кирди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини давлат томонидан тартибга солиш жараёнларида муайян даражадаги муаммолар юзага келмоқда. Масалан, Наманган вилоятида фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари орасида ўтказилган тадқиқотларда қуйидагилар аён бўлдики, бизнесни ривожлантиришдаги асосий муаммолар:

- иқтисодий эркинликни амалда камситилиши;
- қарорларнинг жойларда суст бажарилаётганлиги;
- янгича иқтисодий фикрлашнинг заифлиги;
- ҳокимият ва хусусий сектор ўртасидаги келишмовчиликнинг юзага келганлиги;
- давлат томонидан меъёрий-ҳуқуқий ва иқтисодий тартибга солиш доирасида жойларда юзага келган камчиликларнинг мавжудлигидан иборат.

Маҳаллий кўламда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тартибга солишдаги муаммолар, бозор кўникмаларига эга бўлган раҳбар ва ходимларнинг етишмаслиги, кадрларни қайта тайёрлашда ўқув марказлари фаолияти талаб даражасида эмаслиги, ахборот-таҳлилий базанинг заифлиги туфайли ҳам рўй бермоқда.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни шакллантириш ва бошқаришда амал қилиниши керак бўлган энг асосий омил – иқтисодий эркинлик субъектлар томонидан тўла ҳис этилишига эришиш лозим. Бу эса бозор қонуниятларидан унумли фойдаланишга ва самарадорликни рағбатлантирувчи бозор дастакларининг фаоллашувига олиб келади.

Қабул қилинган қонунлар билан амалда бажарилаётган жараёнлар ўртасида муайян даражада номувофиқлик юзага келган. Масалан, иқтисодий фаолият шарт-шароитлари давлат ва хусусий корхоналарида бир-биридан фарқ қилади. Жисмоний ва юридик шахсларнинг бизнес фаолиятидаги ҳуқуқий кафолатлари қонунларда тенг, лекин яқка тадбиркорларни камситиш ҳоллари учрайди. Бу муаммо эса айрим раҳбар ходимларнинг ҳуқуқий асосларга таянмаслигидан келиб чиқмоқда.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун хизмат кўрсатувчи инфратузилма фаолияти жуда сустр. Жумладан, ижтимоий инфратузилманинг фаолияти ҳам вилоятлар кесимида яхши эмас. Чунки газ, электр-энергия ва сув таъминотидаги узиллишлар (айниқс, қиш мавсумида) узоқ давом этадиган жараён бўлиб, барча хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий фаолиятига салбий таъсир кўрсатади. Ушбу таъминот идораларининг масъулиятини белгилаш ва чегаралаб қўйиш мақсадга мувофиқ.

Юқоридаги ҳулосалардан келиб чиқиб, Ўзбекистонда, хусусан, илмий тадқиқот олиб борилган Наманган вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, бу соҳадаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш учун қуйидагилар тақлиф этилади:

1. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашни ташкилий жиҳатдан таъминлаш учун марказий ва маҳаллий ҳокимият идоралари ўртасидаги ваколатларни аниқ белгилаб олиш лозим.

2. Давлат ва кичик хусусий корхоналар ҳамкорлигини ташкил этиш ва уни янада мустаҳкамлаш мақсадида ташкилий жиҳатдан бизнес субъектларини қўллаб-қувватлашга қаратилган давлат-корпоратив тузилмаларини ташкил этиш зарур. Бундай тузилмаларга корпорациялар ва тижорат банклари, молиявий ташкилотлар ва давлат идораларини ўзаро ҳамкорлик учун жалб этиш керак.

3. Шартнома муносабатларидаги интизомни кучайтириш, уни бузган бизнес субъектларининг масъулияти ва жавобгарлигини ошириш мақсадида амалдаги қонунчилик ҳужжатларига тегишли ўзгаришлар киритиш мақсадга мувофиқ.

4. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарини «Савдо-саноат палатаси»га аъзо бўлишга интилишини вужудга келтирувчи ва уни кучайти-

рувчи механизм яратиш даркор. Бунинг учун тадбиркорларни рўйхатга олиш ҳуқуқини «Савдо-саноат палатаси»га бериб, унинг ҳисобот-маълумот бериш функцияларини қисқартириш ва ахборот-маслаҳат бериш хизматлари доирасидаги функциясини кучайтириш зарур. Шунингдек, палата томонидан воситачилик муносабатларини жорий этиш муҳим. Бу эса кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг палатага аъзо бўлишга йўналтирувчи чора-тадбирлардандир.

5. Тижорат банкларининг вилоятлардаги бўлимларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик учун кредит ресурслари миқдорини кўпайтириш лозим. Ушбу ташкилотларнинг марказий идоралари томонидан молиявий ресурслар тақсимоти қайта кўриб чиқиши керак. Бунда аҳоли зичлигини ҳисобга олиш нуқтаи назаридан ёндашувни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

6. Банк тизими таркибидаги минибанкларнинг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиявий таъминлашдаги ролини ва мамлакатнинг деярли барча ҳудудларида ўз тармоқларига эга эканлигини эътиборга олиб, банкни соғломлаштириш бўйича махсус дастурлар таъсир кўламини ошириш керак. «Савдо-саноат палатаси» фаолиятини кучайтириш мақсадида ушбу муассасани банк акциядорлари қаторига қиритиш лозим.

7. Давлат секторидаги корхоналар билан хусусий корхоналар учун моддий ресурслар баҳолари амалда бир хил бўлишини таъминлаш керак. Унинг назоратини эса «Савдо-саноат палатаси» зиммасига юклаш мақсадга мувофиқдир.

8. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторида банд бўлган раҳбарлар, ходимлар ва ишчилар учун «Савдо-саноат палатаси» қошида имтиёзли равишда хорижий тилларни ўргатиш учун курсларни ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Хорижий тилларни ўргатиш учун мутахассисларни иш ҳақи билан таъминлашнинг молиявий манбаларини эса хусусийлаштириш жараёнидан тушган маблағлардан ташкил этиш мумкин. Бу таклифнинг ижобий жиҳати, бир томондан мамлакатда амалга оширилаётган кучли ижтимоий сиёсат моҳиятининг нақадар кенг қамровли эканлиги билан изоҳланса, иккинчи томондан бизнес субъектларининг халқаро миқёсдаги фаолиятида бугунги кунда ҳукмронлик қилаётган «тил баръери»га барҳам берилажаклигини тасдиқлайди.

9. Тадбиркорлар фойдаланадиган хом-ашё ресурсларининг муайян қисми импорт орқали келишини ҳисобга олиб, улар ўрнини босувчи товарлар ишлаб чиқариш учун чет элдан моддий ресурслар сотиб олиниши мақсадидаги конвертация учун алоҳида марказлашган валюта фондини ташкил этиш зарур. Бу ресурс бозоридаги монополизмни олдини олишга хизмат қилади.

10. Ҳар бир кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари чет эл билан алоқалар ўрнатишига шарт-шароит яратиш керак. Хусусан, Савдо-саноат

палатасининг «Маркетинг» бўлими бундай алоқаларнинг соддалаштирилган услубларини жорий этиши зарур.

11. Ишлаб чиқариш билан шугулланувчи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари учун банк ва солиқ тизимидаги ислохотларни давом эттириш лозим. Бунда жаҳон банкчилиқ тажрибасидаги илгор хизмат турларини кенг татбиқ этиш, банкларнинг иқтисодийдаги аҳамияти, инвестицион фаолиятини ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларидаги янгиликларни, халқаро майдонда кузатилаётган тажрибаларининг мақбул томонларини қўллаш керак бўлади. Бу эса истиқболдаги вазифаларнинг белгилаш имкониятини қўлайлаштиради.

12. Кредит бозорида рақобатни кучайтирувчи омилларни ишлаб чиқиш зарур. Бунинг учун биринчидан, хусусий банкларни очишни тезлаштириш лозим. Иккинчидан, хусусий банкларнинг ўсиб боришини қўллаб-қувватлаш ва хусусий сармояларни мавжуд акциядорлик банклари устав капиталига жалб этишни, энг аввало, вилоятлар ҳудудларида кучайтириш зарур.

13. Банкларга кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кредитлашдаги шартларни енгиллаштириш, ҳужжатларни соддалаштириш бўйича эркинлик беришни мунтазам таъминлаш лозим. Банк миқозлари, инвесторлари ва кредиторлари манфаатларини ҳимоялашни янада кучайтириш, уларнинг банк тизимида бўлган ишончини мустақамлаш мақсадида хизмат кўрсатиш сифатини ошириш даркор.

Аммо, кишилар тафаккурини ва уларнинг хусусий мулк ҳамда демократик қадриятларга муносабатини тубдан ўзгартирмай туриб, ислохотларнинг муваффақиятини таъминлаб бўлмайди. Шунинг учун ҳам «жамиятни ислоҳ этишда янгича, замонавий фикрловчи кишиларга таяниш... ҳал қилувчи омил»³⁰⁰ ҳисобланади.

Бу борада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ҳамда давлат томонидан уни тартибга солиш тизими ўртасидаги ўзаро муносабатларни ўрганиш мақсадида ўтказилган тадқиқот натижаларидан шулар маълум бўлдики, аксарият кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг жавобларида давлатнинг қўллаб-қувватлаш соҳасида қўлланган мавжуд механизм жойларда тўла куч билан ишлай олмаяпти. Бунинг устига кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари амалдаги ҳуқуқий меъёрлардан етарлича фойдаланиб ўз талабларини қондиришга ҳали ўзлари ҳам ожизлик қилади. Чунки, уларда ҳам янгича иқтисодий тафаккур жараёни ҳали давом этмоқда.

³⁰⁰ Ислам Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Тошкент: Ўзбекистон, 1995. 48-бет.

Тадқиқотда ишгирик этганларнинг кўпчилиги (улар 96,1%ни ташкил қилади) бозор қонуниятларини, умуман бозорга хос иқтисодий тизим қондаларини ижобий баҳолаб ўзлаштирмоқдалар. Айримлари эса (улар 3,9%) бундай тизимни баҳолаш масаласида ўз фикрларини билдирмадилар¹⁰¹. Айнан шуларда янгича иқтисодий фикрлаш ўта заиф ёки умуман шакланмаган деб ҳисоблаш мумкин.

Янгича иқтисодий тафаккурни шакллантириш жараёнини тезлаштириш мақсадида қуйидагилар тавсия этилади:

1. Иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги тамойилини чуқур англаган ҳолда, иқтисодий эркинлик омили хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида муҳим унсур ҳисобланади. Бу омилини бозор субъектлари билан алоқа боғлаган шахслар онги ва қалбига чуқур синғдириш керак.

2. Жойларда меъёрий-ҳуқуқий базанинг мукаммал ишлашини назорат этишни кучайтириш ва ҳуқуқий барқарорликни самарали таъминлаш ҳамон долзарблигича қолмоқда. Бунинг учун айрим раҳбарлар малакасини ошириш, айрим ҳолларда эса ишдан четлаштиришгача бўлган чора-тадбирларни қўллаш зарур. Зеро, хато содир этилган жойда қонун олдида жавоб бериш барча учун баробар бўлмоғи шарт.

3. Зарур ахборотлардан фойдаланиш имкониятини кенгайтириш ва ахборот билан ўз вақтида таъминлашни йўлга қўйиш масаласи кун тартибидан тушмаслиги лозим. Жумладан, «Internet» алоқаларини кенг жорий этиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Ҳар қандай субъект кредит лимитларидан хабардор бўлиши учун банк муассасалари ўз миқдорида кредитлар тўғрисида маълумотлар бериб борувчи «Бюллетень» шаклидаги нашрларни жорий этиши керак.

4. Бозор инфратузилмасини ривожлантириш, унинг шаҳар ва қишлоқ ўртасидаги тафовутларни йўқотишга қаратилган чора-тадбирларни давом эттириш мақсадга мувофиқдир.

5. Давлат идоралари ва хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида мувофиқлик ҳамда уюшқоқликни таъминлаш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш зарур. Бунда, энг аввало, иқтисодий маданиятни шакллантиришга жиддий эътибор қаратиш керак.

Иқтисодий маданият етарли даражада шакланган тақдирдагина, хўжалик юритишда субъектив салбий ҳолатларнинг келиб чиқишига чек қўйилади, иқтисодий муносабатларда ахлоқ меъёрлари ҳамда ижтимоий меҳнатнинг юқори самарадорлиги учун интилиш пайдо бўлади, хўжалик юритиш субъектларининг манфаатларига асоссиз путур етказилмайди, эркин иқтисодий фаолият доираси кенгайди. Шундай ҳолда бошқарув тизимининг мукамаллиги ва ходимларнинг

¹⁰¹ Ҳисоблар анкета тарқатилган респондентлар ҳисобида амалга оширилган.

малакалилиги, меҳнат натижалари ва сифатининг етарлича рағбатлантириш, мулкий чеклашларни бартараф этиш, ва бошқа шу каби ҳолатлар таъминланади ва барқарорлашади. Бунинг учун изчил равишда иқтисодий тарбия ишларини ҳам амалга ошириб бориш лозим. Бу йўналишда қуйидагилар ўта муҳим аҳамиятга молик:

1. Ҳар соҳада юксак малакали кадрларни янгича иқтисодий фикрлайдиган даражада тайёрлаб бориш.

2. Барча ўқув юртларида, ноиқтисодий кадрлар тайёрлашда замонавий иқтисодиёт асослари ҳақидаги билимларининг ўқитилишини кучайтириш ва бу фанлардан рейтинг жорий этиш.

3. Радио, телевидение ва матбуотда иқтисодий билимларни кенг тарғибот-ташвиқотини амалга ошириш.

4. Аҳолининг иқтисодий билимларини кенгайтириш мақсадида мунтазам чоп этилаётган қонун ва бошқа ҳужжатлар билан тегишлан идора ва ташкилотлар томонидан яқиндан таништириб бориш.

5. Ошкораликни таъминлаш.

6. Бошқа давлатларнинг иқтисодий тажрибаларини ўрганиш ва улардан фойдаланиш.

7. Иқтисодий хулқни рағбатлантириш.

Хулоса шундан иборатки, «...эски билим ва тажриба билан узоққа бориб бўлмайди... Ҳаёт ўзгармоқда, шароит ўзгармоқда, бозор иқтисодиётига, демократик янгиланишларга ва биринчи навбатда раҳбарларга ҳамда бошқарув ходимларига қўйиладиган талаблар ўзгармоқда»³⁰². Жамиятда ижобий тажрибаларни саралаб олиб, бутунги кунга, замонга тўғри келмайдиган ва йўлимизга тўсиқ бўладиган қусурлардан воз кечиш даркор. Фақат шундагина янгича иқтисодий фикрлайдиган, ҳозирги замон шароитларига ҳос инсонларни тарбиялаш ва во-яга етказиш учун бўлган имконият кенгайди.

---

³⁰² Ислом Каримов. Тадбиркорлик – юксалиш гарови // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиздир. 8-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2000. 58-бет.

ҲОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Қонуллари, Вазирлар Мақдамасининг Қарорлари ва Президент Фармонлари

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – 40 б.
2. Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1998 йил, 24 декабрь.
3. Тадбиркорлик фаолиятининг эркинлик кафолатлари тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 2000 йил, 25 май.
4. Хусусий корхона тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 2003 йил, 11 декабрь / Иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулк манфаатларини ҳимоя қилиш ва тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 21 январь, 1994.
5. Иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулк манфаатларини ҳимоя қилиш тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 21-январь, 1994 й.
6. Хусусий тадбиркорликда ташаббус кўрсатиш ва уни рағбатлантириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 1995 йил, 5 январь.
7. Текширишларни тартибга солиш ва назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштиришни такомиллаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 1996 йил, 8 август.
8. Хусусий тадбиркорлик, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 1998 йил, 9 апрель.
9. Хўжалик юритувчи субъектларни текширишни ташкил қилишни тартибга солиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 1998 йил, 19 ноябрь.
10. Ўзбекистон иқтисодиётида хусусий секторнинг улуши ва аҳамиятини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2003 йил, 24 январь.
11. Хусусий тадбиркорлик, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Респуб-

- лиқаси Президентининг Фармони. ПФ–1987-сонли Фармонига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида. 2003 йил, 30 август.
12. Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2005 йил, 11 апрель / Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №15-16 (151-152). 4-7 б.
  13. Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатасининг хорижий мамлакатлардаги ваколатхоналарини ташкил этиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2005 йил, 7 июнь / Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №23-24 (159-160). 4-5 б.
  14. Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодий эҳти янада эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2005 йил, 14 июнь / Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №23-24 (159-160). 5-7 б.
  15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2005 йил, 14 июнь / Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №23-24 (159-160). 7-9 б.
  16. Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2005 йил, 20 июнь // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №25-26 (161-162). 4-6 б.
  17. Тадбиркорлик субъектларининг ҳўжалик соҳасидаги ҳуқуқбузарликлари учун молиявий жавобгарлигини эркинлаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2005 йил, 24 июнь // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №25-26 (161-162). 6-7 б.
  18. Тадбиркорлик субъектларини текширишни янада қисқартириш ва унинг тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони // Халқ сўзи. 2005 йил 6 октябрь. №199 (3744).
  19. Хусусий тадбиркорликда ташаббус кўрсатиш ва уни рағбатлантириш бўйича кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори. 1995 йил 14 февраль.
  20. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни қўллаб-қувватлашнинг давлат дастури тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори. 1995 йил 28 август.
  21. Ҳўжалик юритувчи субъектларни текширишни ташкил қилишни тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 496-сонли Қарори. 1998 йил 27 ноябрь.

22. Кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш бўйича Республика мувофиқлаштирувчи кенгаш фаолиятини фаоллаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 57-сонли Қарори. 2000 йил 17 февраль.
23. Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш учун рўйхатдан ўтказиш тартиботлари тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори. 2003 йил 20 август.
24. Кичик тадбиркорлик (бизнес) субъектларига тегишли бўлган корхоналар ва ташкилотлар классификациясини тасдиқлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 439-сонли Қарори. 2003 йил 11 октябрь.
25. Тадбиркорлик субъектлари томонидан таҳдим этмадиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. 2005 йил 15 июнь // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. №23-24 (159-160). 10-12 б.
26. Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатига олиш ва ҳисобга қўйишнинг хабардор қилиш тартибини жорий этиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори. 2006 йил 24 май.
27. Тадбиркорлик фаолиятини янада қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори. 2009 йил 15 май (ПҚ-1112-сон).

II. Ўзбекистон Республикаси Президентининг маърузалари ва асарлари

1. Ислом Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1996. –364 б.
2. Ислом Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1996. –366 б.
3. Ислом Каримов. Бунёдкорлик йўлидан. 4-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1996. –349 б.
4. Ислом Каримов. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 326 б.
5. Ислом Каримов. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1997. –384 б.
6. Ислом Каримов. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1999. –410 б.
7. Ислом Каримов. Ўзбекистон буюк келажак сари. Тошкент: Ўзбекистон, 1999. –686 б.

8. Ислом Каримов. Тадбиркорлик – юксалиш гарови // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировара мақсадимиз. 8-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 528 б.
9. Ислом Каримов. Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш – тараққиёт гарови // Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – 432 б.
10. Ислом Каримов. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2003. – 320 б.
11. Ислом Каримов. Ислохотлар стратегияси – мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини юксалтиришдир // Халқ сўзи. 2003, 18 февраль.
12. Ислом Каримов. Қонун ва адолат устуворлиги эркин ва фаровон ҳаёт кафолатидир // Халқ сўзи. 2004, 18 сентябрь.
13. Ислом Каримов. Эл-юрт ташвиши билан яшаш ва ишлаш – асосий мезон // Халқ сўзи. 2004. 16 окт. №216.
14. Ислом Каримов. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – 448 б.
15. Ислом Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – 96 б.
16. Ислом Каримов. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодий-мизни барқарор ривожлантириш йўлида. 16-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – 368 б.
17. Ислом Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – 59 б.
18. Ислом Каримов. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – 80 б.
19. Ислом Каримов. Ҳамкорлик, тараққиёт ва хавфсизликни таъминлаш йўлидан / БМТ Саммити мингйиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган ялпи мажлисдаги нутқи // Халқ сўзи. 2010, 21 сентябрь. №183.
20. Ислом Каримов. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилдир // Халқ сўзи. 2010, 8 декабрь. №236.
21. Ислом Каримов. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – 56 б.
22. Ислом Каримов. Самарқанд вилояти кенгашининг сессиясидаги нутқи // Халқ сўзи. 2010. 18 декабрь. №243.
23. Ислом Каримов. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – 48 б.

III. Китоблар, монографиялар ва тўпламлар

1. Абдуллаев Ё., Каримов Ф. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари: 100 савол ва жавоб. Тошкент: Меҳнат, 2000. –352 б.
2. Абдурахманов М., Кодиров В. Малый бизнес в США // Тезисы докладов ТГЭУ. Ташкент, 1996. – 104 с.
3. Абулқосимов Ҳ.П. ва бошқ.: Ижтимоий-иқтисодий жараёнларни бошқариш / Ўзбекистон Республикаси ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси. Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. –544 б.
4. Абулқосимов Ҳ.П., Ҳасанов Р.Р. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий ислохотлар. Тошкент: Akademiya, 2010. -216 б.
5. Абулқосимов Ҳ. П. Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар. Тошкент: Akademiya, 2008.
6. Абулқосимов Ҳ. П., Худойбергандов Н.Г. Иқтисодий ва давлат томонидан тартибга солиш муаммолари. Тошкент: Университет, 1997.
7. Абулқосимов Ҳ. П. Проблемы государственного регулирования экономики в современных условиях. Ташкент: ТГТУ, 1994.
8. Автономов В. С. и другие. История экономических учений. М.: ИНФРА-М, 2000. –784 с.
9. Арипов О.А. Государственное управление и регулирование частного предпринимательства в условиях либерализации // Интеграция Казахстана в мировую систему образования: Матер. докладов Академии экономики и права им. У.А.Джолдасбекова 3-Международной научно-практич. конференции посвящ. памяти акад. У.А.Джолдасбекова Казахстан. 2008, 24 апр. С. 60-63.
10. Арипов О.А. Государственное управления и регулирование малого бизнеса и частного предпринимательства в Республике Узбекистан // Наука и общество: проблемы современных исследований: Сб. науч. статей. IV Международной науч.-практич. конферец. Часть I. Омск. 2010, 28 апр. С. 194-200.
11. Арипов О.А. Мамадалиев А., Сайдакулов Р. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши // Республика илмий-амалий конференцияси: «Рақобатдош кадрлар тайёрлаш: тажриба ва муаммолар». III қисм. Наманган. 2007. 177-180 б.
12. Арипов О.А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш // Республика илмий-амалий конференцияси: «Бозор муносабатлари шароитида бошқарув фаолиятини такомиллаштириш». Фаргона. 2007. 29-30-май. 108-109 бетлар.
13. Арипов О.А. Кичик бизнесни ривожлантириш муаммолари // Республика илмий-амалий анжумани: «Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқаришни ташкил этиш, бошқариш ва тадбиркорликни ривожлантириш муаммолари». Тошкент, 2007, май. 268-270 бетлар.

14. Арипов О.А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш заруриятини келтириб чиқарувчи демографик омиллар // Республ. конференц. «Социально-демографические процессы в современном Узбекистане», посвящ. 15-летию Международ. конференц. по народонаселению и развитию (Каир, 1994) и принятия программы действий. Ташкент, 2009.
15. Арипов О.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг таъсири оқибатларини бартараф этишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг устуворлиги // V-Республика илмий-амалий анжумани: «Саноат ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва янгилашнинг устувор йўналишлари». ФарПИ, Фаргона. 2009, 16-17-ноябрь.
16. Арипов О.А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда инвестицияларни жалб этиш муаммолари // Республика илмий-амалий конференцияси: «Рақобатбардош кадрлар тайёрлашда мустақил таълим: жаҳон таълим тизими тажрибаси ва олий таълим муассасалари ҳамкорлиги». I-қисм. Наманган. 2010, 20-21-май.
17. Арипов О.А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда инвестицияларни жалб этиш муаммолари // Республика илмий-амалий конференцияси: «Рақобатбардош кадрлар тайёрлашда мустақил таълим: жаҳон таълим тизими тажрибаси ва олий таълим муассасалари ҳамкорлиги». 2-китоб. Наманган. 2010. 181-183-бетлар.
18. Арипов О.А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар меҳнатидан фойдаланиш. Минтақавий илмий-амалий конференция материаллари тўрама: «Ешлар ва аёлларнинг меҳнат қонунчилиги бўйича ҳуқуқий билим ва маданиятини шакллантириш». Наманган, 2010, 21 май. 61-62-бетлар.
19. Арипов О.А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мезонларига оид назарий қарашлар. Иқтидорли талабалар, магистрантлар, аспирантлар, докторантлар ва мустақил тадқиқотчиларнинг илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. Наманган, 2010, 4-5 июнь. 79-80-бетлар.
20. Амалий иқтисодиёт: Ўқув қўлланма, 1-китоб. Таржимонлар: И. Фозилов ва бошқ. Junior Achievement. Тошкент: Шарқ, 1996. –222 б.
21. Базаров Ф. О. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида тадбиркор-ликка солиқ солиш тизимини такомиллаштириш. Тошкент: Фан ва технология, 2010. –214 б.
22. Богаевская О. В. О совершенствовании методов государственного управления в современной экономике // Опыт рыночных преобразований и совершенствования системы государственного регулирования. Сбор. раб. аспирант. и докт. Института экономики РАН. М.: Институт экономики РАН, 2001. С. 7-21.
23. Блинов А. О. Малое предпринимательство. Организационные и правовые основы деятельности. М.: Осъ-89, 1998. –336 с.

24. Бусыгин А. В. Предпринимательство. Учеб. М.: Дело, 2000. –640 с.
25. Валижонов Р., Қобулов О. Менеджмент асослари. Тошкент: Университет, 1997. –154 б.
26. Вахабов А. В., Жумаев Н. Х., Хошимов Э. А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози: сабаблари, хусусиятлари ва иқтисодийга таъсирини юмшатиш йўллари. Тошкент: Akademnashr, 2009. –141 б.
27. Власова В. М. и др. Основы предпринимательской деятельности. М.: Финансы и статистика, 1995. –481 с.
28. Герчикова И. Н. Менеджмент: Учеб. М.: ЮНИТИ, 2000. –501 с.
29. Горфинкель В. Я., Швандар В. А. и др. Курс предпринимательства. Учебник. М.: Финансы. ЮНИТИ, 1997. –439 с.
30. Государственное регулирование в условиях перехода к рынку: опыт России и Узбекистана. Ташкент: Институт экономики, 2003. – 531 с.
31. Государственное регулирование экономики / Под ред. проф. Петрова А.Н. Ч.2: Учебное пособие. Спб.: Знание, 2000. –93 с.
32. Даваат қурилиши ва бошқаруви / Муаллифлар жамоаси. Ўзбекистон Республикаси ҳузуридаги Даваат ва жамият қурилиши академияси. Тошкент: Фафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. –576 б.
33. Дэниелс Дж. Д., Радеба Ли Х. Международный бизнес. М.: Дело LTD, 1994.
34. Ершов И. В. Предпринимательское право: вопросы и ответы. М.: Юриспруденция, 2003. –253 с.
35. Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози шароитида меҳнат муносабатларини такомиллаштириш масалалари // Республика илмий-амалий анжумани тезислар тўплами. Тошкент: Иқтисодий, 2010. –380 б.
36. Жизнин С., Крупнов В. Қандай қилиб бизнесмен бўлиш мумкин? (рус тилидан тарж.). Тошкент: Ўқитувчи, 1992. –58 б.
37. Ичитовкин Б. И. Малые формы хозяйствования. М.: Экономика, 1991.
38. Кемпбелл Р. Макконелл, Стэнли А. Брю. Экономикс. В 2-х т. М.: Республика, 1992. –399 с.
39. Краюхин Г. и др. Малые предприятия в условиях рынка. Ташкент: Узбекистан, 1991. –190 с.
40. Крутлова Н. Ю. Основы бизнеса: Учеб. М.: Москва, 2003. –527 с.
41. Лапуста М. Г., Старостин Ю. А. Малое предпринимательство: Учебник. 2-е изд. перераб. и дополн. М.: Инфра-М, 2005. –319 с.
42. Лебедева И. П. Малый бизнес в Японии. Справ. изд. / Лебедева И. П.; РАН, Ин-т востоковедения. М.: АСТ: Восток-Запад, 2004. –175 с.
43. Менеджмент (современный российский менеджмент): Учеб. Под ред. Русинова Ф. М. и Разу М. П. М.: ФБК-ПРЕСС, 1999. –504 с.
44. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / Пре с англ. М.: Дело, 2000. – 704 с.

45. Механизмы государственной поддержки инновационного предпринимательства: анализ международного опыта / Под.ред. Молчановой О.П.: Монография. М.: Изд. Московского университета, 2010. –196 с.
46. Мирзаев Ф. И. Банкараро рақобат: моҳияти, шаклланиши ва ривожланиши босқичлари. Тошкент: Молия, 2008. –276 б.
47. Мирзиёев Ш. М. ва бошқалар. Ўзбекистонда ишбилармонлик ва тадбиркорликнинг ривожланиши. Тошкент: Университет, 1994. –53 б.
48. Митин С. Г. Государственное регулирование экономики: цели, методы, программа реализации. М.: Приор, 2003. –479 с.
49. Муфтайдинов Х., Турсунов А., Алимов У. Совершенствование инвестирования в малый и средний бизнес // Формирование социально ориентированной рыночной экономики. Ч. 1. Сбор. раб. аспирант. и докт. Института экономики РАН. М.: Институт экономики РАН, 2003. С. 270-275.
50. Орешин В. П. Государственное регулирование национальной экономики (в вопросах и ответах). М.: Инфра-М, 2000. –124 с.
51. Петров А. Н. и др. Государственное регулирование экономики. Ч.2: (учебное пособие). Спб.: Знание. 2000. –93 с.
52. Проблемы развития малого и частного предпринимательства в Республике Узбекистан // Тез докл. науч. практ. конф. Ташкент: ТГИУ, 1996. – 110 с.
53. Райзберг Б. А. Основы бизнеса. (учебное пособие). М.: Ось-89, 1996. –192 с.
54. Раҳмонов Ҳ. О. Минтақада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари. Монография. Тошкент: "ФАН", 2008. – 165 б.
55. Раҳмонкулов Х. Р. Бозор иқтисодиёти асослари. Термиз: «Жайхун», 1994. –184 б.
56. Рубе В. А. Малый бизнес: история, теория, практика. М.: ТЕИС, 2000. –231 с.
57. Савченко В. Е. Государственное предпринимательство в рыночной экономике. М.: Экономика, 2000. –292 с.
58. Самуэльсон П. А., Нордхаус В. Д. Экономика / Пер. с англ. М.: Лаборатория базовых знаний, 2000. –800 с.
59. Спрополлис Н.К. Управление малым бизнесом. Руководство для предпринимателей / Пер. с англ. М.: Дело, 1997.
60. Сэй Ж.Б. Трактат политической экономики. М.: Экономика, 1986. – 321 с.
61. Титова Н. Е. История экономических учений. Курс лекций. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. –288 с.
62. Трейси Д. Менеджмент с точки зрения здравого смысла / Пер. с англ. М.: Автор, 1993. – 272 с.

63. Тростянский Д.В. Формирование благоприятной среды для развития малого предпринимательства в Узбекистане // Десять лет экономических реформ в Узбекистане: достижения, проблемы и перспективы / Тез. докл. науч. Симпозиума. Ташкент–Берлин–Бонн, 2001. – 272 с.
64. Худайбердиев З. Р. Утиш даври иқтисодиёти шароитида меҳнат бозори: назария ва амалиёт масалалари. Тошкент: Молия, 2008. – 192 б.
65. Худойбердиев З., Арипов О.А. Государственное управление и регулирование малого бизнеса и частного предпринимательства в период мирового кризиса // Государственное управление в XXI веке: традиции и инновации. Матер. 8-й международной конферен. факультета государственного управления МГУ им. М.В.Ломоносова. М., 2010. 26-28 май. С. 69-74.
66. Шамхалов Ф. И. Государство и экономика: основы взаимодействия. Учебник для ВУЗов. М.: НПО Изд. «Экономика», 2000. – 382 с.
67. Шарифхўжаев., Абдуллаев Ё. Менежмент: Дарслик. Тошкент: Ўқитувчи, 2001. – 704 б.
68. Шевелева С. А. Основы экономики и бизнеса: Учеб. Пособ. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ, 2000. – 515 с.
69. Шепелев В. М. Очерки теории и практики предпринимательства. Ташкент: Фан, 1998. – 198 с.
70. Шурус А. А. Становление системы поддержки малого предпринимательства в России (спецкурс). М.: ИНФРА–М, 2002. – 67 с.
71. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. – 456 с.
72. Эргашев Т., Исмаев Р. Иқтисодий саводдонлик асослари. Тошкент: Шарк, 2001. – 176 б.
73. Эргашев Т. Бозор иқтисодиёти. Дарслик. Тошкент: Ўқитувчи, 2002. – 208 б.
74. Эркаев Б.А., Каримова Г.И., Абулқосимов Х.П. Бозор иқтисодиётини давлат томонидан тартибга солиш воситалари. Тошкент: Шарк, 1996. – 64 б.
75. Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. Тошкент: Меҳнат, 1995. – 527 б.
76. Гафуров У.В. Кичик бизнес соҳасини белгилашдаги асосий йўналишлар // Десять лет экономических реформ в Узбекистане: достижения, проблемы и перспективы // Тез. докл. науч. симпозиума. Ташкент–Берлин–Бонн. 2001. – 272 с.
77. Гуломов С. С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. Тошкент: Шарк, 2002. – 368 б.
78. Гуломов С.С., Шермухамедов О.А., Шермухамедов А. Т. Развитие малого бизнеса в Узбекистане и его социальная роль // Матер. форума экономистов Узбекистана. 2010, 14 декабрь. Ташкент, 2010.

IV. Диссертация ва авторефератлар

1. Амбарцумян А. А. Малые предприятия в системе экономических отношений в условиях перехода Узбекистана к рынку: Дис. ... канд. экон. наук. Самарканд, 1996. – 150 с.
2. Арипов О.А. Кичик ва хусусий бизнесни давлат томонидан тартибга солиш муаммолари.: Иқтисод фанлари номзоди... дисс. Тошкент: 2006. – 154 б.
3. Гулямова Г. П. Малые и средние предприятия в промышленном комплексе крупного города (на примере г. Ташкента): Дис. ... канд. экон. наук. Ташкент: АН РУз, 1991. – 176 с.
4. Доклин Т. Государственное регулирование деятельности малых и средних предприятий (на примере Мали). Дис. ... канд. экон. наук. М., 2000. – 198 с.
5. Ершов С. Ю. Государственное регулирование институциональной среды малого предпринимательства как необходимое условие его развития: Дис. ... канд. экон. наук. Новосибирск, 2005. – 198 с.
6. Ишмухамедова Л.А. Пути повышения эффективности функционирования субъектов малого предпринимательства в Узбекистане: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. Ташкент: АН РУз, 2005. – 21 с.
7. Кархалов М. Ф. Кичик бизнеснинг самарадорлигини ошириш йўллари.: Иқтисод фанлари номзоди... дисс. автореф. Тошкент: 2004. – 22 б.
8. Кирчегина Н. Н. Государственное регулирование малого бизнеса (на примере США и Южной Кореи): Автореф. дис. ... канд. экон. наук. М.: МГУ им. Ломоносова, 1992. – 21 с.
9. Сулонов Д. Х. Кичик ва ўрта бизнес субъектларида бошқарувни ташкил қилиш ва унинг самарадорлигини ошириш йўналишлари.: Иқтисод фанлари номзоди... дисс. Тошкент: 2004. – 140 б.
10. Ха Нгок Хонг. Механизм государственного регулирования малого бизнеса в условиях реформирования экономики: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. Ташкент: Институт экономики АН РУз, 1998. – 30 с.
11. Ходачек А. М. Государственное регулирование малого предпринимательства в условиях крупного города: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. Спб. 1995. – 16 с.
12. Ходиев Б. Ю. Ўзбекистон иқтисодиётида тадбиркорлик ривожини эконометрик моделлаштириш.: Иқтисод фанлари доктори... дисс. автореф. Тошкент: 2000. – 38 б.
13. Худойбердиев З.Р. Ўзбекистон қишлоқ жойларида меҳнатга лаёқатли аҳолининг меҳнатда бандлиги ва унга кичик ҳамда хусусий тадбиркорликнинг таъсири.: Иқтисод. фанлари номзоди... дисс. Тошкент: 1997. – 130 б.
14. Шишин С. В. Предпринимательство в условиях глобализации: основные черты и противоречия: Дис. ... докт. экон. наук. М., 2008. – 325 с.
15. Чернышева Ю. Г. Государственная поддержка малого предпринимательства в контексте экономических противоречий: теория и практика: Дис. ... докт. экон. наук. Ростов-на-Дону, 2009. – 327 с.

V. Хорижий наъний нашрлар

1. Albert Shapero. *Entrepreneurship and Economic development*. Wisconsin. Project. JSEED. Ltd. The Center for Venture management. Summer, 1975. P. 285.
2. Bradley R. Schiller. *The economy today*. –5th ed. McGraw–Hill, Inc. 1991. P. 970.
3. Brooksbank R. *Defining the small business: a new classification of company size / Entrepreneurship & Regional Development*, Taylor & Francis Ltd. 1991, №3. pp.17-33.
4. Donald A. Ball. *International business the challenge of competition*. –6th ed. 1996. Irwin/McGraw–Hill. –P.774.
5. Goldsmith, Artur A. *Business, government, society: the global political economy*. Irwin/McGraw–Hill. 1996. –P. 337.
6. Sachs I., Lorrain F. *Macroeconomics in the Global Economy // Prentice Hall*. 1993. –P.507.
7. Sorensen, O. J. *The network theory an introduction to its conceptual World*, Center for International Studies, Aalborg University, Denmark, 1995.
8. Turley Mings. *The study of economics: Principles, Concepts & Applications*. 4th edition, 1996. –P. 309.
9. Charles W. L. Hill. *International business: competing in the global marketplace*. IRWIN, 1994. –P. 615.
10. Piasecki, B. (ed.) *Policy on Small and Medium Sized Enterprises in Central and Eastern European Countries Text. / Paper presented to the 19— International Small Business Congress, Lodz, October 11—14, 1992*.
11. Robert F., Herbert N., Link A. *The Entrepreneur–Mainstream View and Radikal Critignes* N. Y., Praeger Publishers. 1982.
12. Robert C. Ronstaolt. *Entrepreneurship*. Dover, Mass, Cliffts, N.I., // Prentice Hall. 1980. –P.525.

VI. Газета ва журналдаги наъний мақолалар

1. Абдуллаев М. А. Административные барьеры и их влияние на развитие института предпринимательства // *Общественные науки в Узбекистане*. 2010. №1-2. С. 93–96.
2. Абдуқосимов Ҳ., Қулматов О. Тадбиркорлик – сермашаққат фаолият // *Ж. Иқтисод ва ҳисобот*. 1997. №9. 12–14 б.
3. Алон Гибб. *Культура предпринимательства: риск и шансы // Проблемы теории и практики управления*. 1990. №6.
4. Арипов О.А., Ёқубжанова Ҳ., Мамадалиев А. Республикада кичик ва хусусий корхоналар ривожини (Наманган вилояти мисолида) // *Ж. Бозор, пул ва кредит*. 2006. №11. 61–62 б.
5. Арипов О.А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик муаммолари // *Ж. Жамият ва бошқарув*. 2009. №4. 69–70 б.

6. Арипов О.А. Замонавий бизнеснинг маънавий жиҳатлари // Ж. Жамият ва бошқарув. (махсус сон). 2010. 277–279 б.
7. Арипов О.А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мезонлари // Ж. Жамият ва бошқарув. 2010. №3. 48–50 б.
8. Архипов А. Утверждение нового мышления // Российский экономический журнал. 1997. №8.
9. Вахабов А. В. Жаҳон молиявий инқирози таъсирини юмсатиш омиллари // Халқ сўзи. 2009. 2 апр. №68.
10. Воронин С. Роль государства в преодолении последствий мирового финансового кризиса // Биржа Экспорт. 2009. №1. С. 38–40.
11. Гёдевер Д. Этика рынка: Заметки менеджера // Известия. 1991, 20 июня.
12. Государственная гарантия в развитии малого и частного предпринимательства // Частная собственность. 1996. №2.
13. Государство в меняющемся мире // Вопросы экономики. 1997. №7.
14. Данишевская Г. Мелкий бизнес в Великобритании // МЭиМО. 1992. №3.
15. Демографик тараққиёт муаммолари // Халқ сўзи. 2001 йил, 11 апрель.
16. Дерек Либерт. Ишбилармонлик унсурлари // Солиқ тўловчининг журнали. 1996. 5-6-сон.
17. Йўлдашев А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик истиқболи. // Ҳамкор. 2003 йил. 23 октябрь.
18. Качура П. Малые предприятия: сущность и трудности становления // Вопросы экономики. 1991. №8.
19. Кудешов В. В. Мировой финансовый кризис и его последствия для России // ЭКО. 2009. №1. С. 2–13.
20. Леонтьев В. Когда порвались паруса... // Деловой мир. 1992, 21 мая.
21. Махмудов Э. Рыночная экономика и концепция современного бизнеса // Экономика и класс собственников. 2004. №2. С.23–27.
22. Маъмурий ислоҳот – иқтисодий тараққиёт омили // Халқ сўзи. 2004 йил. 11 март. 49-сон.
23. Орлов А. Малое предпринимательство в России: развитие или стагнация? // Вопросы экономики. 2001. №10. С.70.
24. Пономаренко Е.В. Государство и рынок: новое противостояние мировому финансовому кризису // Вестник Рос. ун-та дружбы народов. М.: Изд-во РУДН, 2009. №1. С. 5-13. (Серия Экономика).
25. Пономаренко Е. Мировой финансовый кризис: анализ первых итогов // Государственная служба. М., 2009. №1. С. 13-17.
26. Раҳмонов Х. О. Фуқаролик жамиятида тадбиркорлар фаоллигини оширишнинг ҳуқуқий жиҳатлари // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 2010 йил. 53–56 б.

27. Саматов Г., Рустамова И., Саматов У. Анализ кредитоспособности субъектов малого и среднего бизнеса // Экономический Вестник Узбекистана. 1999. №11. С.41–43.
28. Саматов Г., Алламуратов Х., Сирождидинов К. Повышение эффективности кредитных ресурсов – основной фактор развития малого бизнеса // Экономика и класс собственников. 2004. №2. С. 19–22.
29. Тадбиркор ҳуқуқи доимий ҳимояда // XXI аср. 2004. 23 сент. 39-сон.
30. Тадбиркорга ҳам, хазинага ҳам зиён // XXI аср. 2004. 5 авг. №32.
31. Тадбиркорларга қўшимча имтиёзлар бериш хусусида // «Soliq solish va buxgalteriya hisobi». 2009.
32. Текширишларни ким тартибга солади? // XXI аср. 2004 йил. 3-июнь. 23-сон.
33. Фань Чуньюн. Государственная поддержка малых и средних предприятий в Китае // Вопросы экономики. 2002. №7. С. 140.
34. Ходов Л. О структуре малого бизнеса и особенностях его мотивации // Вопросы экономики. 2002. №7. С.147.
35. Хайек Ф. Конкуренция как процедура открытия // МЭиМО. 1989. №12.
36. Ходиев Б. Ю. Хусусий тадбиркорлик ва давлат // Фан ва турмуш. 1999. 4-сон. Б.12.
37. Шеховцов А. Законодательство и развитие малого бизнеса в регионах // Вопросы экономики. 2001. №4. С.84.
38. Шулул А. А. Мелкие и средние предприятия в народном хозяйстве ФРГ. // Российский экономический журнал. 1993. №3.
39. Қодиров А., Кархалов М. Кичик ва ўрта бизнес муаммолари // Жамият ва бошқарув. 2001. 3-сон. 58–59-бетлар.
40. Қонуний ҳимоя – бош мезон // НУҚУҚ. 2005 йил. 3 август. 31-сон.
41. Фафуров У. Кичик бизнеснинг катта имкониятлари. // Ж. Иқтисод ва Ҳисобот. 1997. 11-12-сон. 16–18-бетлар.
42. Фафуров У. В. Жаҳон молиявий инқирози таъсири оқибатларини юмшатишда кичик бизнес имкониятларидан фойдаланиш // Иқтисодиёт ва Таълим. 2010. 1-сон. 35–45-бетлар.

VII. Статистик тўпламлар

1. Деловая среда в Узбекистане глазами представителей частного бизнеса // Отчет Международной финансовой корпорации (IFC). Ташкент, 2009.
2. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. М.: Изд. «Весь мир», 2010. –244 с.
3. Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза. // Г. Саидова раҳбарлигидаги муаллифлар гуруҳи. Тошкент, 2002.
4. Ўзбекистон Республикасининг 2004 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. Тошкент, 2005.

5. Ўзбекистон иқтисодиёти: таҳлилий шарҳ 2004 йил // СИСМ. 2005. №8.
6. Ўзбекистон Республикасининг 2005 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. Тошкент, 2006.
7. Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. 2007: статистик тўплам. Тошкент: Matrix Print, 2008. – 392 с.
8. Ўзбекистон Республикасининг 2006 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. Тошкент, 2007.
9. Ўзбекистон Республикасининг 2007 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. Тошкент, 2008.
10. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. Тошкент, 2009.
11. Ўзбекистон Республикасининг 2009 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. Тошкент: 2010.
12. Ўзбекистон иқтисодиёти: Ахборот-таҳлилий бюллетень 2010 йил январь-март. Тошкент, 2010. – 70 б.
13. Ўзбекистон тадбиркорлик субъектларининг солиқ маъмуриятчилиги ва ҳисоботларга доир харажатлар // Халқаро молия корпорациясининг (IFC) ҳисоботи. 2010. – 121 б.
14. Ўзбекистон Республикаси Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлиги маълумотлари.
15. Наманган вилояти статистика бошқармаси маълумотлари.

VIII. Интернетдан олинган манбалар

1. www.gov.uz Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумат портали.
2. www.cer.uz
3. www.chamber.uz – Ўзбекистон Республикаси Савдо–саноат палатаси сайти.
4. www.cbu.com – Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти.
5. <http://uba.uz> – Ўзбекистон банклари Ассоциацияси расмий сайти
6. www.google.ru
7. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
8. <http://esa.un.org/unpp>
9. www.iscti.ru
10. www.fact.ru

ИЛОВАЛАР

1-илова

Ижтимоий тадқиқот ўтказилган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик (КБ ва ХТ) корхоналар тўғрисида умумий маълумотлар¹¹

№	Корхоналарни тавсифлаш ва ре- спондентлар жавоблари таҳлили	Сўровнома ўтказилган йилларда, % ёки миқдорда		
		1999 й.	2003 й.	2007 й.
1.	Микрофирмалар сони	-	-	66,2 %
	ўртача ишчилар сони			38 киши
2.	Кичик корхоналар сони	74,2 %	61,8 %	33,8%
	ўртача ишчилар сони	10-12 киши	27 киши	16 киши
3.	Урта корхоналар сони	25,8 %	38,2 %	-
	ўртача ишчилар сони	16-20 киши	56 киши	
4.	КБ ва ХТ корхоналарини бошқарувчи тадбиркор ёки менежерларнинг ўртача ёши	39 ёш	37 ёш	36 ёш
5.	Респондентлар (КБ ва ХТ корхоналар)ни тармоқлар бўйича фаолияти, жумладан:			
	ишлаб чиқариш	77,1 %	43,1 %	31,7%
	тижорат ва воситачилик	34,2 %	27,6 %	18,9%
	хизмат кўрсатиш	57,1 %	21,0 %	39,1%
	фермер хўжаликлари	-	8,3 %	10,3%
6.	Корхоналарнинг ёлланган ишчиларнинг ёшига кўра улуши, жумладан:			
	20-30 ёшгача	60 %	65,3 %	59,1%
	30-35 ёшгача	21,1 %	24,2 %	25,3%
	35-40 ёшгача	18,9 %	10,5 %	15,6%
7.	Корхона бўйича сармоёга нисбатан олинadиган ўртача даромадлар, жумладан:			
	0-10 %гача	45,9 %	77,3 %	83,7%
	10-20 %гача	40 %	20,4 %	16,3%
	20-30 %гача	5,7 %	2,3 %	-
	30-40 %гача	2,8 %	-	-
	40-50 %гача	2,8 %	-	-
	50-60 %гача	2,8 %	-	-
	60-70 %гача	-	-	-
8.	Ишчиларнинг ўртача маоши (1999 йида)			
	2 000 сўмгача	11,8 %	9 пунклда кел- тирилган	10 пунклда келтирилган
	2 100-3 500 сўмгача	51,2 %		
	3 600-5 000 сўмгача	25,6 %		
	5 100 сўмдан ортиқ	11,4 %		

¹¹ Изоҳ: Ижтимоий тадқиқотлар (сўровномалар) 1999, 2003 ва 2007 йилларда муаллиф томонидан Наманган вилоятидаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ўртасида ўтказилган. Барча маълумотлар аякetalаштирилган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарига тегишли.

1-илова давоми

№	Корхоналарни тавсифлаш ва респондентлар жавоблари таҳлили	Сўровнома ўтказилган йилларда, % ёки миқдорда		
		1999 й.*	2003 й.	2007 й.
Ишчиларнинг ўртача маоши (2003 йилда)				
9.	10 000 – 20 000 сўмгача		15 %	
	21 000 – 30 000 сўмгача		67,9 %	
	31 000 – 40 000 сўмгача		12,4 %	
	41 000 сўмдан ортиқ		4,4 %	
Ишчиларнинг ўртача маоши (2007 йилда)				
10.	100 000 – 200 000 сўмгача			28,9 %
	210 000 – 300 000 сўмгача			29,7 %
	310 000 – 400 000 сўмгача			32,1 %
	410 000 сўмдан ортиқ			9,3 %
11.	Корхоналарда йил сайин маҳсулот ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатишнинг ўртача кенгайиб бориши	25 %	14,4 %	15,7%
Тармоқлар бўйича банкротга учраётган кичик ва хусусий корхоналар улushi, жумладан:				
12.	ишлаб чиқаришда	68,5 %	52,0 %	47,3 %
	воситачи ва тижоратда	5,7 %	-	-
	хизмат кўрсатишда	5,7 %	39,2 %	34,8 %
	бошқа тармоқларда	20,1 %	8,8 %	17,9 %
Корхонанингизда маркетинг бўлими мавжудми?				
13.	Маркетинг бўлимлари бор корхоналар	28,5 %	35,3 %	86,6%
	Маркетинг бўлимлари йўқ корхоналар	71,5 %	23,7 %	-
	Жавоб бермаганлар	-	41,0 %	13,4%
Давлат томонидан молиявий ёрдам олаёйсизми?				
15.	ёрдам олаётган корхоналар	11,4 %	29,8 %	38,8%
	ёрдам олмаётган корхоналар	2,8 %	35,4 %	37,4%
	саволни жавобсиз қолдирганлар	85,8 %	-	-
	«муҳтожлик йўқ» деганлар	-	34,8 %	23,8%
Корхоналарда банкротлик сабаблари қандай омилларга боғлиқ?				
16.	ташки омиллар	48,5 %	52,0 %	61,3%
	ички омиллар	38,1 %	48,0%	38,7%
	жавоб бермаганлар	13,4 %	-	-
Бозор иқтисодиётини қўллаб-қувватлаш тўғрисидаги корхона раҳбарларининг билдирган фикрлари:				
17.	ижобий	65,8 %	98,8 %	96,1%
	салбий	-	1,2 %	-
	жавоб бермаган раҳбарлар	34,2 %	-	3,9%
	жумладан:	22,8 %	-	
	ёши 40 дан ошган раҳбарлар			ёши аниқланмади
	ёши 39 гача бўлган раҳбарлар	11,4 %	-	

* Изоҳ: 1999 йилдаги сўровномада респондентлар томонидан ишчиларнинг ўртача маоши тўғрисидаги маълумот берилмаган.

1-илова давоми

№	Корхоналарни тавсифлаш ва респондентлар жавоблари таҳлили	Сўровнома ўтказилган йилларда, %		
		ёки миқдорда		
		1999 й.	2003 й.	2007 й.
18.	«Давлат органлари томонидан кўрсатилган ёрдамдан қониқасизми?» деган саволга берилган жавоблар салмоғи:			
	Ҳа, тўлиқ қониқаман	2,7 %	11,6 %	30,5 %
	Йўқ	–	17,6 %	18,3 %
	Қисман қониқаман	–	30,0 %	19,2 %
	Жавобсиз қолдирилган	97,3 %	–	–
	Янги қўшимчалар киритиш керак	–	22,6 %	14,6 %
	Унчалик эмас	–	18,2 %	17,4 %
19.	«КХБни ривожлантириш учун давлат нима ишлар қилиши керак?» деган саволга берилган жавоблар салмоғи:			
	Сабабсиз аралашувларга чек қўйиш	1999 йилда ушбу савол умуман жавобсиз қолдирилган	20,7 %	33,6 %
	Аҳолининг ва тадбиркорлар маънафини ўйлаш		26,5 %	28,3 %
	Нақд пул муомаласини эркинлаштириш		24,3 %	10,4 %
	Этиборни кучайтириш ва имтиёзлар бериш (амалда бажариш керак)		16,0 %	23,5 %
Валюта эркинлигини таъминлаш	4,5 %		4,2 %	
20.	Фаолият кўрсатаётган КБ ва ХТ корхоналарининг келажақдаги муаммолари респондентлар жавобига кўра:			
	муаммолар йўқ	респондентлар саволини жавобсиз қолдирганлар	21,0 %	28,4 %
	сунъий тўсиқлар кўп		27,1 %	28,3 %
	бозор талабининг йўқлиги		23,7 %	15,0 %
	товарлар сотилмай қолмоқда		6,7 %	4,7 %
	харажатлар кўпаймоқда		21,5 %	23,6 %
21.	Респондентларни муаммоларни бартараф этишдаги тақлифлари:			
	масъулиятсиз раҳбар ва ходимларни ўзгартириш	респондентлар саволини жавобсиз қолдирганлар	37,6 %	39,7 %
	малакани ошириш		36,4 %	33,0 %
	аҳоли эҳтиёжини ўрганиш, сифатни ошириш		26,0 %	27,3 %
22.	Респондентларнинг бизнес-режани тузишни билишлари ҳақида маълумот:			
	муаммосиз тузаман	26,9 %	53,6 %	62,5 %
	озгина билим етишмайди	36,6 %	32,6 %	26,1 %
	қийналаман	34,4 %	13,8 %	11,4 %
	туза олмайман	2,1 %	–	–
23.	«Давлат кўмагисиз ўз бизнесингизни юрита оласизми?» деган саволга берилган жавоблар салмоғи:			
	Ҳа	28,5 %	21,0 %	19,7 %
	Йўқ	71,5 %	36,5 %	39,4 %
	Жавоб беришга қийналаман	–	42,5 %	40,9 %

I-илова давоми

№	Кордоналарни тавсифлаш ва респондентлар жавоблари таҳлили	Суровнома утказилган йилларда, %		
		ёки миқдорда		
		1999 й.	2003 й.	2007 й.
24.	«Қандай қонун (фармон, қарор) кўпроқ сизга маъқул» деган саволга берилган жавоблар салмоғи:			
	жавоб бермаганлар		22,1 %	19,8 %
	шу соҳадаги барча қонуналар (жавоб ўйланмай, яъни умумий берилган)		26,0 %	35,6 %
	«Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Қонуни»	ушбу саволга жавоб берилмаган	51,9 %	23,1 %
	«Тадбиркорлик субъектларини текширишни янада қисқартириш ва унинг тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони»			21,5 %
25.	Бизнесни юртида соҳалар бўйича ўз билимларини оширишни хоҳловчи респондентлар жавоблари:			
	менежмент ва персонални бошқариш		13,3 %	15,5 %
	маркетинг	**	65,7 %	60,1 %
	ишлаб чиқаришни бошқариш		11,0 %	9,3 %
	молиявий бошқариш		10,0 %	15,1 %
26.	«Бизнес этикаси деб нимага айтади?» деган саволга берилган жавоблар салмоғи:			
	жавоб беришга қийналаман		10,5 %	6,3 %
	жавоб бермаганлар		85,1 %	18,2 %
	харидорлар билан бўлган муомала (ширинсўзлик)	**	4,4 %	36,4 %
	ишбилармонликдаги ҳуқуқий меъёрларга нисбатан ахлоқий муносабатда бўлиш		-	39,1 %
27.	«Иқтисодий маданият» тушунчасини тушунтиришда олинган жавоблар салмоғи:			
	жавоб беришга қийналаман		1,1 %	3,7 %
	жавоб берилмаган		98,9 %	5,2 %
	Иқтисодий муносабатлардаги ахлоқий хатти-ҳаракатлар	**	-	38,6 %
	Ўзаро манфаатли ҳалол ва қонуний муносабатлар ўрнатиш		-	36,3 %
	Бизнес субъектлари ўртасидаги замонавий муносабатлар		-	16,2 %

** Ушбу савол 1999 йилда олиб борилган ижтимоий тадқиқот анкеталарида берилмаган.

Маълумот учун

ХВФ: Ўзбекистон Жаҳон иқтисодий инқирози даврида барқарорликни сақлаб қолди

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Марказий банки ҳамда Халқаро валюта жамғармасининг қўшма баёноти Тошкентда 2010 йил 30 июнь куни Халқаро валюта жамғармаси (ХВФ) миссияси ва Ўзбекистон Республикаси расмий органлари қуйидаги қўшма баёнотни қабул қилди:

«Халқаро валюта жамғармаси миссияси 2010 йилнинг 14–29 июнь кунлари Ўзбекистон билан 4-модда бўйича 2010 йилги маслаҳатлар доирасида муҳокамалар ўтказиш учун Тошкентда бўлди. Миссияга ХВФнинг Яқин Шарқ ва Марказий Осиё мамлакатлар департаментининг директор ёрдамчиси Талин Коранчелян хоним раҳбарлик қилди. Иқтисодий сиёсатни муҳокама қилишда ХВФнинг Яқин Шарқ ва Марказий Осиё мамлакатлар департаментининг директор ўринбосари Девид Оуен иштирок этди.

Муҳокама чоғида жаҳон инқирози даврида қабул қилинган иқтисодий сиёсатнинг инқирозга қарши чораларига, 2009 йилнинг иқтисодий яқунларига, 2010 йил ва ўрта муддатли истиқболда иқтисодий ривожланиш истиқболларига, шунингдек, Ўзбекистон учун долзарб бўлган иқтисодий сиёсат масалаларига алоҳида эътибор қаратилди. Расмий органларнинг пухта ўйланган иқтисодий сиёсати туфайли жаҳон иқтисодий инқирози шароитида ҳам Ўзбекистон барқарор мамлакат бўлиб қолмоқда. Мазкур сиёсат бюджетнинг сезиларли профицитини таъминлади ва уларга бу даврда ривожланишни қўллаб-қувватлаш учун катта миқдордаги ресурсларни тўплаш имконини берди. Миссия расмий органларни инқирозга қарши ўз вақтида ва самарали чоралар кўргани билан табриқлайди, расмий органларнинг инқирозга қарши дастурлари, жумладан, солиқ юкининг камайтирилиши 2009 йилда жаҳон инқирозининг банк секторига таъсирини чеклаш, тўлов баланси ижобий сальдосини ва юқори ўсиш суръатларини сақлашда муҳим аҳамият касб этганини қайд этади. Жаҳон молия бозорларидан қарз олишга гоят эҳтиёткорлик билан ёндашиш ҳам мамлакатга глобал инқироз таъсирини юмшатиш имконини берди. Ялпи ички маҳсулотнинг реал ўсиши 2009 йилда 8,1 фоизни ташкил қилди, бу дунёдаги энг юқори кўрсаткичлардан биридир. Айни вақтда инфляциянинг ўргача ўсиши сезиларли даражада ошмади.

Инқирозга қарши чоралар дастури самараси давом этаётгани, расмий органларнинг sanoatни модернизация қилиш ва инфратузилмани ривожлантириш дастури, ташқи иқтисодий конъюктурани яхшилаш туфайли 2010 йилда реал ялпи ички маҳсулотнинг янада ўсиши ва у 8,5 % бўлди. Расмий органлар ва миссия келажақда ҳам пухта ўйланган макроиқтисодий сиёсат ёрдамида инфляция босими шакллани-

шининг олдини олиш қисқа муддатли истиқболда асосий вазифа ҳисобланишини маъқуллайди.

Миссия расмий органларнинг мамлакат аҳолиси жон бошига реал даромадни янада ошириш, ўсиб бораётган ёш ишчи кучи учун янги иш ўринларини ташкил этиш Ўзбекистоннинг ўрта муддатли истиқболдаги вазифаси экани ҳусусидаги фикрини тўла маъқуллайди. Бунда расмий органларнинг sanoatни модернизация қилиш бўйича дастури Ўзбекистонда инвестицияларни кенгайтириш учун асос бўлиб хизмат қиладиган инфратузилмани ривожлантиришга қаратилган. Кейинги тўрт йида молия секторнда жиддий ривожланишга эришилди, банклар капитали ва активларининг сезиларли даражада кўпайиши банк секторини барқарорлаштиришга ёрдам берди ва sanoatни модернизация қилиш ҳамда инфратузилмани ривожлантириш давлат дастурини қўллаб-қувватлаш имконини беради.

Давлат дастурининг иқтисодий афзалликларини тўла амалга ошириш мақсадида миссия қатор тавсиялар берди. Бу тавсиялар қатъий пул-кредит сиёсатини, янада мослашувчан курс сиёсатини, айниқса, валюта тизими ва солиқ маъмуриятини янада ислоҳ қилишни, молия секторини ривожлантиришни, шунингдек, маълумотлар сифати ва тарқатилишини яхшилашни давом эттиришни ўз ичига олган. Мазкур тавсиялар расмий органлар томонидан иқтисодий сиёсатни такомиллаштириш ва амалга оширишда синчковлик билан кўриб чиқилади.

Миссия расмий органлар эътиборини ХВФ Ўзбекистонга ислохотларни янада чуқурлаштиришда, жумладан, техник ёрдам кўрсатишга тайёр эканига қаратди. Миссия Ўзбекистоннинг расмий органларидан яқин ҳамкорлик ва масалаларни очиқ ва самарали муҳокама қилгани учун миннатдордир».

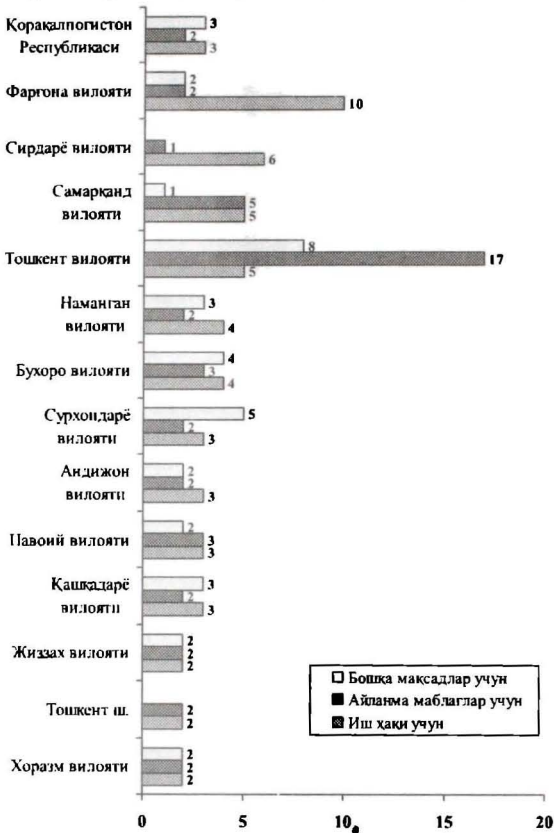
Маълумот манбаи: uzreport.com

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари сони
(фермер хўжаликларисиз) (бирлик)³⁰³

Хуудалар	Рўйхатдан ўтганлари			Фаолият кўрсатганлари			Рўйхатга олинганга нисба- тан фаолият кўрсатганлари, %да			Фаолиятини тўхтатганлари		
	1.01. 2009.	1.01. 2010.	Нис- бати %да	1.01. 2009.	1.01. 2010.	Нис- бати %да	1.01. 2009.	1.01. 2010.	Фарқи %да	1.01. 2009.	1.01. 2010.	Нис- бати %да
Қорақалпо- гистон Респуб.	9204	9664	105,0	7680	8501	110,7	83,4	88,0	+4,6	1664	2090	125,6
вилоятлар:												
Андижон	15672	17868	114,0	13978	16102	115,2	89,2	90,1	+0,9	1848	888	48,0
Бухоро	14783	15069	101,9	12381	12423	100,3	83,8	82,4	-1,4	1214	2238	184,3
Жиззах	5337	5876	110,0	5113	5163	101,0	95,8	87,9	-7,9	1423	477	33,5
Қашқадарё	44536	48040	107,8	39639	43140	108,8	89,0	89,8	+0,8	2021	835	41,3
Навоий	5321	5933	111,5	4823	5445	112,9	90,6	91,8	1,2	773	878	113,6
Наманган	12062	12278	101,8	9318	10308	110,6	77,3	84,0	+6,7	745	1996	2,7М
Самарқанд	13764	14306	103,9	10897	11217	102,9	79,2	78,4	-0,8	1386	1616	116,6
Сурхандарё	12208	11602	95,0	9978	9174	91,9	81,7	79,1	-2,6	1823	2598	142,5
Сирдарё	4587	5172	112,7	3857	4829	125,2	84,1	93,4	+9,3	220	547	2,5М
Тошкент	15435	16345	105,9	12379	14467	116,8	80,2	88,5	+8,3	1235	1818	147,2
Фогона	16606	17656	106,3	14342	15386	107,3	86,4	87,1	+0,7	1954	2131	109,0
Хоразм	9742	10747	110,3	6747	8501	126,0	69,3	79,1	+9,8	469	861	183,6
Тошкент шаҳри	30950	33676	108,8	29151	31883	109,4	94,2	94,7	+0,5	3961	4322	109,1
Республика бўйича	210207	224232	106,6	180283	196539	109,0	85,8	87,6	+1,8	20736	23295	112,3

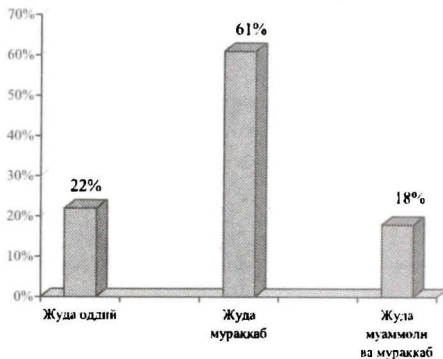
³⁰³ Жадвал муаллиф томонидан Вазирлар Маҳкамасининг 11.10.2003 й. 439-сонли Қарорига асосан тузилган.

Ўзбекистонда корхоналарнинг ўз ҳисоб рақамларидан нақд пулларини олишларидаги ўртача муддатлар³⁰⁴ (маълумот 2007 йил ҳолатига тўғри)

³⁰⁴ Манба: Деловая среда в Узбекистане глазами представителей частного бизнеса / Отчет Международной финансовой корпорации (IFC). Ташкент, 2009. С.127.

2007 йилда корхоналарнинг турли хил инфратузилма шаклларига улашиш
жараёنларининг муаммолилиқ даражаси³⁰⁵

³⁰⁵ Деловая среда в Узбекистане глазами представителей частного бизнеса / Отчет Международной финансовой корпорации (IFC). Ташкент, 2009. С. 144.

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	3
I БОБ. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва давлат томонидан тартибга солишнинг илмий асослари	
1.1. Терминология	10
1.2. Тадбиркорлик – кичик бизнес ва хусусий секторни ривожлантиришнинг бош омили сифатида	16
1.3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишнинг моҳияти	24
II БОБ. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда тартибга солиш заруриятини юзага келтириб чиқарувчи омиллар	
2.1. Субъектив иқтисодий омиллар.....	36
2.1.1. Тадбиркорликнинг юзага келиши.....	37
2.1.2. Бозор муносабатларини вужудга келтириш ва ундан амалда фойдаланиш.....	39
2.1.3. Иқтисодий эркинлик	43
2.1.4. Фойда ва манфаатдорликка интилиш	45
2.1.5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг афзалликлари	49
2.2. Объектив иқтисодий омиллар	54
2.2.1. Инвестицион сиёсат ва инвестицияларни жалб этишни кенгайтириш.....	55
2.2.2. Тайёр маҳсулот экспортига ўтиш.....	58
2.3. Демографик омиллар.....	60
2.4. Илмий-техника даражасининг ўсиб бориши.....	67
III БОБ. Миллий иқтисодиёт тараққиётига кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг таъсири ҳамда сифат ва миқдор мезонларини тартибга солиш	
3.1. Мамлакат иқтисодий тараққиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни.....	71

3.2. Ўқтимой ҳимоя ва муҳофаза масалаларини ҳал этишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти	75
3.3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мезонлари, унга оид миқдор ҳамда сифат кўрсаткичларини тартибга солиш.....	84
3.4. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мезонларини тартибга солиш ва унинг такомиллашуви	92
3.5. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ҳуқуқий жиҳатдан ривожланишини тартибга солиш	98
3.6. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик туфайли миллий иқтисодий тармоқларидаги ўзгаришлар ва тадбиркорлик манфаатларини ҳимоялаш.....	109
IV БОБ. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишнинг долзарб масалалари	
4.1. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда давлат механизми таъсири ва фискал сиёсат орқали тартибга солиниши	116
4.2. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни солиқ тизими орқали тартибга солишда шакланган муаммолар ва уларни бартараф этиш чоралари	124
4.3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тартибга солишда монетар сиёсатнинг таъсири	132
4.4. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг молиявий ривожланишида тартибга солувчи органларнинг роли.....	143
4.5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тармоқлар бўйича тартибга солиш ҳамда бошқаришда юзага келган муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари	151
V БОБ. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозни даврида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишдаги ўзига хос жиҳатлар	
5.1. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятига таъсири	161
5.2. Ўзбекистон ва МДҲ иштирокидаги давлатларга жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг таъсири	169

5.3. Жаҳонда рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз даврида Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг давлат томонидан тартибга солиниши.....	177
5.4. Ўзбекистонда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози салбий оқибатларининг олдини олиш ва таъсирини юмшатишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти	182
5.5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни юксалтириш орқали қишлоқ тараққиёти ва фаровонлигини ошириш	188
5.6. Ўзбекистоннинг Инқирозга қарши чоралар дастурида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солишнинг ўзига хос йўналишлари.....	195
VI БОБ. Янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш – кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва тар- тибга солишнинг муҳим омил сифатида	
6.1. Янгича иқтисодий фикрлашнинг шаклланиши ва тавсифи.....	200
6.2. Аралаш иқтисодиётга хос бўлган янгича иқтисодий фикрлашнинг хусусий сектор ривожланишига бўлган таъсири.....	207
6.3. Инновацион тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда инноваци- он фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш	219
6.4. Модернизация жараёнларида кичик бизнес ва хусусий тадбир- корликнинг ривожланиши	225
6.5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг дивер- сификация қилиш ва маҳаллийлаштириш чора-тадбирлари.....	231
ХУЛОСА.....	239
ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	246
ИЛОВАЛАР	258

УДК 334.722
ББК 65.9(5Ў)09
А 75
Арипов, Ойбек

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш / О.Арипов; масъул муҳаррир Т.Э.Эргашев; ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Наманган муҳандислик-педагогика инс-ти. - Т.: Фан, 2012. - 272 б.

ISBN 978-9943-19-157-0

*Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Наманган муҳандислик-педагогика институти Илмий кенгаши томонидан
нашрга тавсия этилган*

Муҳаррир Н.Норбобоев
Тех. муҳаррир М.Абидова
Мусаҳҳиҳ Б.Мирзаева
Компьютерда саҳифаловчи Д.Абдуллаев

Нашриёт лицензияси АІ №138, 27.04.2009 й.

Нашриёт рақами: з-105. Теришга берилди 28.10.2011.

Босишга рухсат этилди 05.01.2012. Қоғоз бичими 60x84¹/₁₆.

Агпо Рго гарнитураси. Офсет босма. Офсет қоғози.

Ҳисоб-нашриёт т. 15,0. Шартли-босма т. 15,81. Тиражи 300.

Келишилган нарҳда.

ЎзР ФА "Фан" нашриёти. 100170, Тошкент, И.Мўминов кўчаси, 9-уй.
Тел./факс (8-371) 262-80-65, 262-70-40. E-mail: fannashriyot@yandex.ru

ЎзР ФА "Фан" нашриёти оригинал-макетидан "КО'НИ-NUR" МЧДЖ
босмахонасида чоп этилди. 2-букюртма.
100060, Тошкент, Машинасозлар мавзеси, 4-уй.

Ойбек Абдуллаевич Арипов – иқтисод фанлари номзоди, доцент. Илмий ишлари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш муаммоларига бағишланган. Унинг муаллифлигида 75 дан ортиқ илмий мақолалар, жумладан, 11 та ўқув-услубий ишлар чоп этилган. У халқаро (Москва, Ноттенгэм, Талдикурган,

Омск, Тошкент) ва республика миқёсида (Тошкент, Андижон, Наманган, Самарқанд, Термиз, Фарғона) ўтказилган илмий-амалий конференция, симпозиум ва форумлар иштирокчиси.

Муаллифнинг илмий тадқиқотлари натижаси ва хулосалари асосида ишлаб чиқилган таклифлар Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси томонидан ҳам маъқулланган ва амалиётга татбиқ этилган (2000 й., 2006 й.). «Ташаббус-2000» илмий-амалий семинарида ўз маърузаси билан қатнашиб, семинар ғолиблари қаторида сертификат билан тақдирланган.

О.А.Арипов ҳозирги кунда Наманган муҳандислик-педагогика институти Менежмент кафедраси доценти сифатида иқтидорли талабаларнинг илмий савиясини оширишга ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда.

ISBN 978-9943-19-157-0

9 789943 191570